

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**İSLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE
FIRKASI VE FAALİYETLERİ
(1909-1913)**

ZEYNEL YÖRÜKOĞLU

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

ARALIK 2014

**ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE FIRKASI VE FAALİYETLERİ
(1909-1913)**

Zeynel YÖRÜKOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2014

Zeynel YÖRÜKOĞLU tarafından hazırlanan “ Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve Faaliyetleri (1909-1913)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi YAKINÇAĞ Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Necdet HAYTA

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan: Doç. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

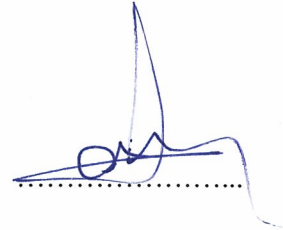
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Doç. Dr. Cengiz DÖNMEZ

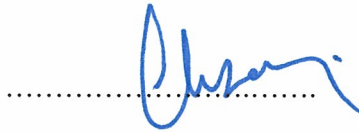
Sosyal Bilimler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 02 /12 /2014

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

✓

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmamın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

imza

Zeynel YÖRÜKOĞLU

Tarih

02/12/2014

ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE FIRKASI VE FAALİYETLERİ (1909-1913)
(Yüksek Lisans Tezi)

Zeynel YÖRÜKOĞLU

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aralık 2014

ÖZET

18. yüzyılın sonlarına doğru dünyada güçlenmeye başlayan hürriyet, eşitlik, adalet ve insan hakları gibi fikirlerin etkisiyle gücünü kaybeden Mutlakîyet rejimleri, yerini Meşrutî yönetim tarzına bırakmıştır. Meşrutî sistem sayesinde yönetime katılma hakkını elde eden halk, bu hakkını siyasi partiler aracılığıyla kullanmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti, Meşrutî idare ile 1876 yılında Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe konmasıyla tanışmasına rağmen siyasi partilerin kurulması 1908 yılında gerçekleşmiştir. Bu siyasi partilerden en önemlisi Meşrutîyet'in ilanını sağlayan, sonrasında yapılan seçimlerde meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran ve kendisine karşı birçok muhalif fırka kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. İttihat ve Terakki iktidarına karşı kurulan muhalif fırkalardan birisi de Stockholm eski Sefiri Şerif Paşa tarafından 1909 yılında Paris merkezli olarak kurulmuş olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'dır. Yurtdışında kurulması nedeniyle seçimlere katılamamış olan ancak 1913 yılına kadar muhalif bir fırka olarak siyasi yaşamını devam ettiren Fırka, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetini, aynı zamanda Fırka'nın yayın organı olma özelliğini de taşıyan, Meşrutîyet Gazetesi'nde dile getirerek basın-yayın yoluyla sürdürmüştür. Ülke içindeki muhalif çevrelerle ilişkilerini güçlü tutmak isteyen Şerif Paşa, bir taraftan da yurt dışına kaçan muhaliflerin sığınağı olmuştur. Yurt içindeki muhalifleri Cemiyet-i Hafiye adlı bir örgüt ile teşkilatlandıran Şerif Paşa, İttihat ve Terakki'nin durumu fark etmesiyle deşifre olmuş, örgüt mensupları Divan-ı Harp'te yargılanarak cezalandırılmıştır. Büyük Kabine'nin kuruluşuna kadar sadece Meşrutîyet gazetesi vasıtasıyla faaliyetlerini sürdüren Şerif Paşa; İttihatçıların, Halaskaran-ı Zabitân olayı ile iktidardan uzaklaştırılması neticesinde yurda dönmüş ancak Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra birçok muhalif gibi yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. 1913 Ağustosuna kadar varlığını sürdüren Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılarla birleşmiştir. Daha sonra yurtdışına kaçan muhalifler, Şerif Paşa öncülüğünde Paris'te Milli Muhalefet Fırkası'nı kurmuşlarsa da herhangi bir başarı elde edememişlerdir. Bu tezde önceleri İttihat ve Terakki ile birlikte hareket eden ancak sonrasında Cemiyet'e muhalif olan Şerif Paşa ve O'nun kurduğu Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kuruluş amacı ve süreciyle yürütmüş olduğu faaliyetlerine değinilecektir.

Bilim Kodu : 1161.6.033

Anahtar Kelimeler : Şerif Paşa, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, İttihat ve Terakki, muhalefet, Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye, Meşrutîyet Gazetesi,

Sayfa Adedi :148

Danışman : Prof. Dr. Necdet HAYTA

ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE PARTY AND ITS ACTIVITIES (1909-1913)
(Master Thesis)

Zeynel YÖRÜKOĞLU

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTES OF SOCIAL SCIENCES

December 2014

SUMMARY

In the ends of the 18th century, as absolutism regimes lost their power due to influence of ideologies such as freedom, equality, justice and human rights, they left their places to the constitutional monarchies. Communities that gained right to access to the administration through the constitutional monarchy system started to use this right by means of political parties. Although the Ottoman State met with constitutional monarchy in 1876 through coming “*Kanun-i Esasi*” into force, foundation of political parties took place in 1908. Amongst these political parties, the most significant one that enabled declaration of constitutional monarchy, and that gained majority of the seats in the parliament, and against which there were numbers of opposition parties founded, was the party called “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”. One of opponent parties founded against the “*İttihat ve Terakki*” regime was Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Party, that was initiated in Paris in 1909 by Şerif Pasha, the former Ottoman Consulate to Stockholm. Since it was founded in abroad, the party was not able to participate in elections. However, it existed as an opposition party until 1913 especially by means of its media organ called *Meşrutiyet* Newspaper. Şerif Pasha was in pursuit of having strong relationships with the other opponent groups within the country, on the other hand he was harboring opponent individuals who fled overseas from *İttihat* Regime. Şerif Pasha, who organized opponents within the country under the Cemiyet-i Hafiye, was deciphered upon *İttihat ve Terakki*’s realization of the circumstance. Members of his organization were persecuted and sentenced at court martial. Şerif Pasha, who continued his activities only through the *Meşrutiyet* Newspaper until the foundation of the Grand Cabinet, returned to the homeland upon dismissal of the *İttihat* Party from the power as result of *Halaskaran-ı Zabitan* development. However, he fled abroad after Bab-ı Ali Raid like many other opponent peers. The *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye* Party that existed until August 1913 united with the members of the *Hürriyet ve İtilaf* group who took shelter in Paris. Although opponents who fled abroad established the *Milli Muhalefet* Party in Paris under the leadership of Şerif Pasha, they were not able to acquire any success. The present study investigates Şerif Pasha, who once participated into “*İttihat ve Terakki*” movement and who later on become opponent of this party, and basic foundation purpose and process of the *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye* Party founded by Şerif Pasha and his activities in this process.

ScienceCode : 1161.6.033

Keywords : Şerif Pasha, Islahat-I Esasiye-I Osmaniye Party, İttihatveTerakki, Opposition, RızaNur, Cemiyet-I Hafiye, Meşrutiyet Newspaper,

Number of Pages : 148

Advisor : Prof. Dr. Necdet HAYTA

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında beni yönlendiren, desteğini esirgemeyen ve kıymetli vaktini her daim bana ayıran değerli hocam Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya, katkıları, desteği ve anlayışından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamı hazırlarken her an bana destek olup yanımda olan eşime de göstermiş olduğu özveriden dolayı teşekkür ederim.

Zeynel YÖRÜKOĞLU

2014

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklama
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
B.O.A	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
D.	Devre
DH. EUM.THR.	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi
DH. MUI	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi
DH. ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
I.E.O.F	Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası
İ..HR..	İrade Hariciye
S.	Sayı
s.	Sayfa
Si.	Sene-i İçtima
M.V.	Meclis-i Vükela

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

BİR MUHALİF: ŞERİF PAŞA

1.1. Şerif Paşa'nın Hayatı	7
1.3. Abdülhamit - İttihat Terakki - Şerif Paşa	10
1.3.1. Stockholm yılları	10
1.3.1.1. Stockholm sefirliğine gelişi	10
1.3.1.2. Stockholm'deki hayatı	12
1.3.2. İttihat ve terakki cemiyeti	15
1.3.2.1. Genç osmanlılar	15
1.3.2.2. İttihat ve terakki	17
1.3.3. Şerif paşa'nın ittilhat ve terakki ile ilişkileri	18
1.4. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Şerif Paşa'nın Yurtdışına Çıkışı	23
1.4.1. II. Meşrutiyet Öncesi Vaziyet	23
1.4.2. II. Meşrutiyet'in ilanı	24
1.4.2.1. Makedonya meselesi	24
1.4.2.2. Hürriyetin ilanı	26
1.4.3. Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki ile İlişkilerinin Kopması	28
1.4.4. 31 Mart İsyanı ve Şerif Paşa'nın İsyanı Bakışı	35

1.4.4.1. 31 mart isyanı	35
1.4.4.2. Şerif paşa'nın gözünde 31 mart isyanı	38

2. BÖLÜM

ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE FIRKASI'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

2.1. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	41
2.1.1. Fırka'nın kuruluş süreci	41
2.1.2. Fırka'nın yapısı	42
2.1.3. Fırka'nın kurucuları	42
2.1.4. Fırka'nın beyannamesi	43
2.1.5. Fırka'nın programı	46
2.1.6. Fırka'nın siyasi programı	52
2.2. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Faaliyetleri	57
2.2.1. Basın faaliyetleri: meşrutiyet gazetesi	57
2.2.2. Şerif paşa'nın jurnalciliği ve "boş herif" risalesi	61
2.2.2.1. Jurnalciliğinin belgelenmesi	61
2.2.2.2. Boş herif risalesi	66
2.2.3. Şerif paşa ve iki muhalif şahsiyet	70
2.2.3.1. Prens sabahattin ve şerif paşa	70
2.2.3.2. Mevlanazade rıfat bey ve şerif paşa	72
2.3. Cemiyet-i Hafiye Meselesi ve Rıza Nur	75

3. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLA FİRKASI'NIN DOĞUŞU: MUHALEFETİN BİRLEŞMESİ

3.1. Muhalif Bir Fırka: Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	87
3.1.1. Hürriyet ve itilaf fırkası'nın kuruluşu	87
3.1.2. Hürriyet ve itilaf fırkası ile ittihat-terakki arasındaki ilişkiler	92
3.1.3. Islahat-ı esasiye-i osmaniye fırkası'nın hürriyet ve itilaf fırkası'na bakışı	95
3.2. İttihat ve Terakki İktidarının Devamlılığını Sağlama Çabaları	97
3.2.1. 1911 seçimleri ve 35. maddenin tadili meselesi	97
3.2.2. 1912 Seçimleri	100
3.3. Meşrutiyet Gazetesi'nin İttihat ve Terakki İktidarına Tavrı	105
3.3.1. Muhaliflere karşı ittihat ve tereakki'nin tavrı	105
3.3.2. Devlet yönetiminde yapılan usulsüzlük iddiaları.....	106
3.3.3. İttihat ve terakki dönemi dış politika	109
3.4. Muhalefetin Yükselişi.....	111
3.4.1. Arnavutluk isyanı.....	111
3.4.2. Gazi ahmet muhtar paşa kabinesi.....	115
3.5. Bab-ı Ali Baskını ve Muhalefetin Durumu	119
3.6. Muhalefetin Yurtdışına Taşınması: Milli Muhalefet Fırkası Girişimi	121
SONUÇ	125
KAYNAKLAR	129
EKLER.....	135
EK- 1. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Beyannamesi.....	136
EK- 2. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Yayınlanan Orijinal Programı ...	138
EK – 3. Şerif Paşa'nın Servet-i Fünun da Yayınlanan İlk Jurnalı	139
EK – 4. Şerif Paşa'nın Servet-i Fünun'da Yayınlanan İkinci Jurnalı.....	140
EK – 5. Stockholm Eski Sefiri Şerif Paşa.....	141

EK – 6. Meşrutiyet Gazetesinde Cemiyet-i Hafiyye meselesinden dolayı idama çarptırılan Şerif Paşa'nın yaptığı savunma	142
EK –7. Rıza Nur'un tutuklanması meselesi ile ilgili Sinop Ahvali'nin Sadarete gönderdiği telgraf suretidir.	144
EK – 8. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Kurucuları	147
ÖZGEÇMİŞ	148

GİRİŞ

Demokratik yaşamın en temel ve vazgeçilmez örgütleri olan siyasal partiler; seçimler yoluyla hükümet politikalarını etkileyen, demokratik kurallara bağlı örgütlenmiş sosyal bir grup şekli olarak tanımlanmaktadır. Seçmenler açısından seçmenlerin tercihlerini kolaylaştırmak ve devlet yönetimine katılımı yönlendirmek olarak görülen siyasal partiler; yönetim açısından ise hükümette çoğunluğu oluşturmak, organizasyonu sağlamak, yansız politikalar uygulamak, muhalefeti düzenlemek, hükümetin sorumlulukları konusunda takipçi olmak ve istikrarı sağlayıcı önlemler almak gibi görevler üstlenmektedir. Modern demokrasilerde olduğu gibi modern totaliter rejimlerde de olmazsa olmaz olan siyasi partiler¹, hem hükümeti denetleyici hem de iktidara sahip olabilmek için faaliyetlerini sürdüren bir misyon edinmiştir.

Modern siyasal sistemlerin en önemli unsurlarından biri olan siyasal partileri, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya bu kontrolü sürdürmeye çalışan istikrarlı bir örgüte sahip olan siyasal topluluklar olarak tanımlayabiliriz.² Ayrıca siyasi partileri; devlet iktidarını ele geçirmek ve bu suretle fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanan demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğu olarak da açıklayabilmek mümkündür.³ En geniş anlamda görüş ve gidişte birlik olan kimselerin meydana getirdiği topluluk olan parti, belirli meseleler karşısında birtakım insanların diğerlerinden ayrılışını ifade eder. Yalnızca bir fikir beraberliği olmaktan ziyade bir irade birliği olan ve maddi iktidar elde etmeyi amaçlayan her topluluk, sonunda siyasi parti şekline dönüşür. Ancak görüşte ve gidişatta birlik olan kişilerin meydana getirdiği her topluluk parti olarak nitelendirilemez. Bu doğrultuda bir ilim cemiyeti, bir meslek birliği veya bir dini mezhep ya da tarikat parti olarak adlandırılmaz. Kısacası siyasi iktidarı gütmeyen veya güdemeyen hiçbir topluluk gerçek anlamda siyasi parti olma özelliğini kazanamaz. Bu nedenle rakibine üstün gelmeye çalışan ayrılıklar olarak ortaya çıkan ama siyasi iktidara

¹ Atasever, Gülbahar; “Siyasal Parti Tipolojisi”, *İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler*, Ed.Doç.Dr. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s.15.

² Özbudun, Ergun; *Siyasal Partiler*, 2.Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977, s.4.

³ Payashoğlu, T. Arif; *Siyasi Partiler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, S.25-7, 1952, s.13.

gelmeyi gütmeyen bu kliklerle siyasi parti olma özelliğini taşıyan partileri birbirinden ayırmak gerekir.⁴ Bu doğrultuda Niyazi Berkes partiyi şöyle tanımlamıştır, “modern manasıyla parti bir camianın işlerini yürütmek meselesinde ortaya çıkan ve birtakım menfaatlere dayanan görüşlerin hangisinin üstün geleceğini tayin etmek üzere halkı hakem olarak kabul eden ve çoğunluk hangi tarafı tutarsa iktidarı ona bırakan zmrelerdir.”⁵

İktidarın kaynaklarının tanrısal, yönetilenlerin de uyruk olarak görüldükleri dönemlerde toplumun yönetilmesinde söz sahibi olanların sayıca azlığı nedeniyle bu kişilerin görüşlerinin örgütler aracılığıyla ifade edilmesine gerek yoktu. Ancak on yedi ve on sekizinci yüzyıllara gelindiğinde temsili sistemin yerleşmeye başlamasıyla beraber parlamentolar da hükümdarın yetkilerini paylaşmaya başladı.⁶ Bu durum siyasi partilerin de halkın desteğini almasını gerektirmiştir. Halk desteği ile iktidara gelmeye çalışan siyasi partiler ise kendi siyasi görüşleri doğrultusunda propaganda yapmak suretiyle aynı siyasi ideolojiye sahip insanları kendi partileri bünyesinde toplamaya başlamışlardır.

Siyasal partilerin meydana gelmesinde çeşitli tarihsel bunalımlar büyük rol oynamaktadır. İçsel veya dışsal kaynaklı olabilen bu krizler savaş, enflasyon, ayaklanmalar, demografik değişimler, eğitim sistemindeki radikal değişiklikler, tarım ve endüstride ve kitle iletişiminde yaşanan gelişmeler olarak örneklendirilebilir. Bu faktörler pek çok içsel politik kriz döneminde siyasi partilerin şekillenmesine meşruluk, katılım ve bütünleşme olarak etki edebilir. Meşruluk bunalımı, devlet mekanizmasını kimlerin elinde tutacağı ve bu kişilerin nasıl hkmedecekleri konusunda ortaya çıkan anlaşılmazlıklardan meydana gelmektedir. Tarihsel açıdan en önemli meşruluk krizinin, monarşik egemenliğin yerini halk egemenliğinin alması hususunda olduğu bilinmektedir. Katılım bunalımı ise siyasi seçkinler tarafından kendi dışındaki grupların devleti ve yönetimi ele geçirme isteklerini meşru görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Birçok siyasi partinin bu bunalım nedeniyle kurulduğunu söylemek mümkündür. Son olarak bütünleşme bunalımı ise ulusal bir devlet meydana getirme girişimleriyle ilgilidir. Dil, din ve ırk ayrımı bu bunalıma neden olan unsurlardır. Bu unsurlardan biri üzerine inşa edilen

⁴ Berkes, Niyazi; *Siyasi Partiler*, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları, 1946, s.2-4.

⁵ Berkes, *a.g.e.*, s.4.

⁶ Atasever, *a.g.m.*, s. 18.

azınlık grupları bazen ulusal devlet oluşturma girişimine engel olmak, bazen de ulusal devlet içinde kendi kültürel varlıklarını korumak amacıyla parti olarak örgütlenmektedirler.⁷ Görüleceği üzere meşruluk, katılım ve bütünleşme bunalımları siyasi partilerin şekillenmesinde büyük etkiye sahiptirler. Öyle ki tarihsel bakımdan siyasi partilerin oluşum süreçleri incelendiğinde devlet içinde yaşanan ve devleti derinden etkileyen krizler neticesinde meydana gelen bunalımlar; farklı görüşler ve fikirler doğrultusunda birtakım grupların meydana gelmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde ise siyasi partiler II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte belirginleşmeye başlamıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile yapılan yeniliklerin yeterli olmadığını ve batılılaşmanın sadece fermanlarla, parçalı kanunlarla ve askerlik teşkilatında yapılan düzenlemelerle gerçekleşmeyeceğini anlayan dönemin aydınları teşkilatlanma yoluna gittiler.⁸ Ekonomik gerileme döneminde meydana gelen ve ilk siyasal muhalefet olarak bilinen Genç Osmanlılar, devletin içinde ve dışında yaşadığı bunalımlar neticesinde 1876'da bir anayasayı kabul etmesi için rejimi zorlamıştır.⁹ Böylece 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı idaresinin modernleşmesi için çalışan ve Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bu grup, Türk siyasetini şekillendirecek kadar etkili olmuştur.¹⁰ Genç Osmanlılar, Meşruti ve anayasal bir rejim getirerek Osmanlı toprakları üzerinde yabancı güçlerin müdahalede bulunmasına olanak sağlayan azınlık milliyetçiliğinin önüne geçeceklerini ve Osmanlı birliğini tehdit altında olmaktan kurtaracaklarını belirterek tüm topluluklara parlamentoda temsil hakkı verilirse devletin etnik ve dini birliğinin sağlanacağını savunmuşlardır.¹¹ Bu durum Osmanlı Devleti'nin politik hayatında yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Mutlakiyet idaresini devirmek ve meşruti bir idare kurmak amacıyla 1865 yılında "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" kuruldu. İlk kurucuları arasında Necip Paşa'nın torunu Mehmet, Namık Kemal, Tercüman-ı Ahval Gazetesi sahibi Agah, gazeteci Mustafa

⁷ Atasever, *a.g.m.*, s.19,20.

⁸Tökin, Füzün Husrev; *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları, 1965, s.16.

⁹ Hayta, Necdet; Ünal, Uğur; *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, 3. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2008, s.173,174.

¹⁰Türe, İlknur; "Siyasal Parti Tipolojisi", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ed.Doç.Dr. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s.31.

¹¹ Türe, *a.g.m.*, s.31.

Refik, Hilmi Paşazade Ayetullah, Menapirzade Nuri ve Kayazade Reşat bulunmaktaydı.¹² Çoğunluğu basın mensubu ve edebiyatçılardan oluşan bu grubun özgürlük, anayasal rejim ve temsili sistem istekleri meşrutiyetçi mücadeleye hız kazandırmıştır.¹³ Böylece Genç Osmanlıların monarşiden meşruti monarşiye geçiş sürecinde yürütmüş oldukları faaliyetlerin özellikle de basın yayın yoluyla olması meşrutiyet bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Meşruiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit'in tahta çıkmasını izleyen 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi ilan edilmesi ile Genç Osmanlıların faaliyetleri başarıya ulaşmış böylece Osmanlı Devleti'nin yönetimi Anayasal bir monarşi haline gelmiştir.

1876'da Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konmasıyla başlayan Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni (93 Harbi) bahane ederek parlamentoyu kapatıp Anayasayı askıya alması neticesinde sona ermiştir. Ancak bu durumu içine sindiremeyen ve anayasal yönetimi tekrar ilan ettirmek için faaliyetlerde bulunan, önceleri İttihat-ı Osmani adıyla kurulmuş daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan, gizli bir komite kurulmuştur. Amaçları anayasayı tekrar yürürlüğe koyarak parlamentoyu yeniden açmak olan cemiyet, İtalyan Karbonari teşkilatını örnek alarak hücreler halinde teşkilatlanmıştır.¹⁴ Abdülaziz zamanında Genç Osmanlılar olarak adlandırılan bu liberallere II. Abdülhamit zamanında Jön Türkler ismi verilmiştir.¹⁵ Böylece I. Meşrutiyet'in ilanında etkin bir rol üstlenen aydınların, meşruti yönetim için atmış oldukları adım II. Meşrutiyet'in ilanını gerçekleştirmek için harekete geçen Jön Türklere ilham vermiş ve Jön Türklerin bu girişimi bir bakıma Genç Osmanlılar hareketinin devamı niteliğinde olmuştur.

Anayasayı yeniden yürürlüğe koymak için 1908 Temmuzunda İttihat ve Terakki üyelerinden bir kısmı dağa çıkarak eylemler yaptığı sırada diğer üyeler de saraya ultimatolar göndermiştir. Bu sırada ayaklanmayı bastırma teşebbüsleri başarısızlığa uğrayan Abdülhamit, durumu kabullenerek 24 Temmuz'da Anayasayı

¹²Tökin, *a.g.e.*, s.17.

¹³Hayta, Ünal; *a.g.e.*, s.174.

¹⁴Türe, *a.g.m.*, s.31. 1889 yılının Mayıs ayında İstanbul'da Tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucuları ve üyeleri, yurt dışındaki Jön Türklerin yayınlarını takip ederek Paris'te bulunan Ahmet Rıza'nın grubu ile temasa geçti. Bu temas sonrasında grup, adını İttihat ve Terakki olarak değiştirdi. Böylece Paris'teki Jön Türkler, aynı isimle anavatanda kurulan cemiyetin yurt dışı kolu olarak faaliyetlerine devam etti. Bkz. Tökin, *a.g.e.*, s.32.

¹⁵Hayta, Ünal, *a.g.e.*, s.193.

yeniden yürürlüğe koymuştur.¹⁶ İttihat ve Terakki'nin elde ettiği bu başarı neticesinde Osmanlı Devleti'nde parlamenter sistemin gerektirdiği siyasi partiler ortaya çıkmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet, Türk siyasi tarihinde ilk kez çoğulcu siyasi hayatı başlatmış olması nedeniyle önemlidir. Nitekim Kanun-ı Esasi'de 1909 değişikliğine kadar dernek kurma ve toplanma hürriyeti tanınmadığı halde partiler, dernekler, gazeteler ve broşürler birdenbire ve kendiliklerinden ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra sadece 1908-1913 yılları arasında, siyasi cemiyetler hariç, 13 siyasi partinin kurulduğu bilinmektedir.¹⁷

Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet'in 1908-1913 yılları arasını çok partili olarak 1913'ten sonrasını da tek partili rejim olarak yaşamıştır. Meclis-i Umumi olarak adlandırılan Meşrutiyet Parlamentosu, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşmuştur. Siyasal rejimdeki değişikliklere göre her iki meclisin yapısında ve kendi aralarındaki ilişkilerde değişiklikler olsa dahi genel itibarıyla 1908-1918 döneminin çok partili yapısı İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği altında yaşanmıştır.¹⁸ Bu durumun partiler arası ilişkilere yansımaları sonucunda ise iktidar ve muhalefet çatışmaları kaçınılmaz bir hal almıştır. Böylece fikir ve görüşleri birbirinden farklı kişilerin II. Abdülhamit rejiminin yıkılması konusunda birleştiği üzere şimdi de İttihat ve Terakki karşısında birtakım muhalif partiler ve gruplar meydana gelmeye başlamıştır.

1908 yılında yapılan seçimlerde Meclis-i Mebusan'da büyük çoğunluğu elde eden İttihat ve Terakki karşısında Ahrar Fırkası dışında birtakım küçük parti ve cemiyetler kurulmuştur. Bu muhalif gruplar şöyledir: Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası. İttihat ve Terakki karşısında ortaya çıkmış olan bu muhalif fırka ve cemiyetlerin sayısının oldukça fazla olmasına rağmen etkin bir muhalefet oluşturabildikleri söylenemez. Ancak 1911 yılının sonlarına doğru kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, birçok muhalif

¹⁶Türe, *a.g.m.*, s.32.

¹⁷Tunaya, Tarık Zafer; "İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğu'nun İlk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan)*, Hazırlayan: Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii, 1976, s.81.

¹⁸Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Partiler C.I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.39.

fırkanın da bünyesine katılmasıyla İttihat ve Terakki karşısında etkin bir rol üstlenebilmiştir. Nitekim kuruluşundan bir ay sonra İstanbul'da gerçekleştirilen ara seçimi tek oy farkla kazanması¹⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, dolayısıyla da muhalefetin, İttihat ve Terakki karşısında elde etmiş olduğu önemli bir zafer sayılabilir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin baskın yönetimi neticesinde İttihatçılara karşı birçok muhalif parti vücuda getirilmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki yönetiminden memnun olmayanların meydana getirdiği muhalif partiler içinde Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın; yapısı ve faaliyetleri açısından ayrı bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. İttihat ve Terakki karşısında muhalif çevrelerce meydana getirilmiş siyasi cemiyetler ve fırkalar içinde yer alan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, gerçek anlamıyla siyasi parti olmaktan uzak kalmasına rağmen yurt dışında kurulan bu muhalif parti zaman zaman yurt içindeki muhaliflerle temas halinde bulunmuştur.²⁰ Ayrıca fırkanın kurucusu olan Şerif Paşa'nın, eski ittihatçı ve Stockholm Sefiri olmasının yanı sıra muhalif birçok gruba ekonomik destekte bulunacak kadar varlıklı olması ve fırkanın sadece Şerif Paşa'nın şahsi duygu ve tutkularını dile getirmesi²¹ bu fırkayı diğer muhalif gruplardan ayırmaktadır.

¹⁹Tunaya, *a.g.e.*, s. 45.

²⁰Tökin, *a.g.e.*, s.47.

²¹Tunaya, *a.g.e.*, s.257.

1. BÖLÜM

BİR MUHALİF: ŞERİF PAŞA

1.1. Şerif Paşa'nın Hayatı

Mehmet Şerif Paşa, 13 Ocak 1865'te Kürt Sait Paşa'nın oğlu olarak İstanbul Üsküdar'da dünyaya geldi. Babası Süleymaniyeli Handan ailesinden olan Mehmet Şerif Paşa'nın amcaları Aydın Valisi İzzet Bey ile Süleyman Paşa, halası Nemrut Mustafa Paşa'nın eşi Saide Hanım, kardeşi ise Ali Fuat Paşa'dır. 30 Ekim 1890'da Sait Halim Paşa'nın kız kardeşi Emine Halim Hanım ile evlenen Şerif Paşa'nın bu evliliğinden Zeyneb, Saide, Fatma Şerife ve Seza adında dört kızı dünyaya gelmiştir. Şerif Paşa, ikinci evliliğini ise 1921 yılında Eduvige Pairani ile yapmış ve bu eşinden de Melek adında bir kızı olmuştur.²²

Kaynaklarda "Kürt Şerif Paşa", "Eski Osmanlı Stockholm Sefiri", "General Şerif Paşa", "Meşhur Şerif Paşa" ve "Beau Şerif Paşa" olarak geçen²³ Şerif Paşa; eğitim hayatına Üsküdar'da sıbyan mektebinde başlamış, Rüştüye'yi ise babasının mutasarrıf olduğu Varna'da tamamlayarak Galatasaray Sultanisi'ne girmiştir. Ancak burada üç yıl okumuş ve Sultani'den mezun olmadan ayrılarak Paris'teki ünlü askeri bir okul olan Saint-Cyr'de dört sene okumuştur. Özel hocalardan matematik ve Fransızca dersleri alan Şerif Paşa, Muallim Naci'den de Türkçe ve Edebiyat dersleri almıştır.²⁴

Şerif Paşa, meslek hayatına 1882 yılında Paris Sefareti katipliği ile başladığı sırada babası Said Paşa, dışişleri makamında bulunuyordu. Daha askeri tahsiline başlamamış iken 1885'te yüzbaşı rütbesi ile askeriye'ye dahil edilen Şerif Paşa'nın,

²²Birinci, Ali; "Mehmet Şerif Paşa Osmanlılıktan Ayrılıkçılığa Bir Meşrutiyet Jöntürkünün Hikayesi", Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler*, Haz. A. Yaşar Ocak vd., Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s.59,60.

²³Alakom, Rohat; "Bir Esrar Perdesi'nin Aralanması Kürt Şerif Paşa'nın Ölüm Tarihi", *Tarih ve Toplum*, C.27, S.162, Haziran, İletişim Yayınları, 1997, s.324. Ayrıca Şerif Paşa'ya fiziki görüntüsünden dolayı Fransızca "Güzel Şerif" anlamına gelen "Beau Şerif"(Bo Şerif) denmiştir. Ancak bu isim, dönemin iğneli kalemleri tarafından "Boş Herif"olarak çevrilmiştir. Bkz. Tunaya, *a.g.e.*, s.253.

²⁴Birinci, *a.g.m.*, s.61. Ayrıca bazı kaynaklar Şerif Paşa'nın Galatasaray Sultanisi'nden mezun olmadan ayrıldığını belirtirken bazı kaynaklar ise okulu bitirdiğini yazar. Bu konuda Rohat Alakom, Şerif Paşa'nın Galatasaray Sultanisi'ni bitirdiğini belirtirken İslam Ansiklopedisi'nin Mehmed Şerif Paşa maddesi Paşa'nın Galatasaray Sultanisi'ni bitirmedikten bahseder. Bkz. Birinci, Ali; "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIX,İstanbul, 2010, s.1,2.

Paris'ten sonra ikinci görev yeri Brüksel Sefareti ataşemiliterliği oldu. Burada iken 1888'de Suvari Ertuğrul Alayı yüzbaşısı, 1889'da ise binbaşı oldu. 1898'de Stockholm orta elçiliğine tayin edilen Şerif Paşa, bu görevi esnasında Ahmet Rıza'nın kendisinden yardım almak için geldiğinin saraya bildirilmesi üzerine Madrid elçiliğine nakledilmesi istendi. Ancak bu esnada ilan edilen II. Meşrutiyet nedeniyle bu nakil gerçekleşmemiş ve Şerif Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra bu görevinden ve İsveç'ten ayrılmıştır.²⁵

Şerif Paşa'nın babası Abdülhamit döneminde dışişleri bakanlığı yapan ve aslen Irak Kürtlerinden olan Said Paşa'dır. Said Paşa'yı aynı dönemde yaşamış olan diğer Said'lerden ayırmak için kendisine "Şişman Said", "Kürt Said Paşa" denmiştir. Said Paşa ailesi, Babanzadelerin İstanbul'daki önde gelen ailelerinden biridir. 1882 yılında dışişleri bakanlığına getirilen Said Paşa, 1883 yılında Berlin Elçiliği'ne atanmıştır. 1885-1895 yılları arasında tekrar dışişleri bakanlığı görevine getirilen Said Paşa'nın 1893 yılından başlayarak ölümüne kadar Şura-yı Devlet Reisliği görevini üstlendiği bilinmektedir. Ancak saraya yakınlığıyla da tanınan Said Paşa, yüksek görevlere gelmesine rağmen dönemin siyasi tartışmalarına ve düşünce akımlarına katılmaktan ziyade, sade bir yaşam ve görev anlayışını tercih etmiştir. Bu nedenle çağımızın başında gelişen Kürt ulusal hareketine katıldığına ve destek verdiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Said Paşa'nın; Şerif Paşa dışında Harbiye Mektebi'nde okumuş, Miralay rütbesine terfi etmiş ve bir ara sarayda yaverlik de yapmış olan Fuat Paşa adındaki oğlunun Kürt Teali Cemiyeti'nde saf tuttuğu hatta cemiyetin ikinci başkan yardımcılığına dahi seçildiği bilinmektedir. Said Paşa'nın büyük oğlu olan Şerif Paşa da bu derneğin yurt dışı çalışmalarına aktif olarak katılmıştır.²⁶ Nitekim Paris Konferansı'na Kürtlerin temsilcisi sıfatını kullanarak katılan Şerif Paşa, "Mémorandum sur les revendications du peuple kurde" başlıklı 22 Mart 1919 tarihli bir muhtırayı sunmuş ve Wilson İlkeleri çerçevesinde bir kürt devleti kurulmasını talep etmiştir. Ancak Paris Konferansı sırasında Ermeni Delegasyonu temsilcisi Bogos Nubar ile 20 Kasım 1919 tarihinde bir ittifak imzalayan Şerif Paşa, bu

²⁵Birinci, *a.g.m.*, s.61,62.

²⁶Alakom, *a.g.e.*, s.16,18,19. Aksakallı bir ihtiyar olmasına rağmen seksenlik bir delikanlı olan Said Paşa'ya "ihtiyar kürt" denirdi. Ancak şişmanlığına rağmen ihtiyarlığa direnen bir kişiliğe de sahipti. Bkz. İrtem, Süleyman Kani; *Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamerillası*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2003, s.206.

hareketinden ötürü büyük tepkiler almış ve kendisi hakkında birçok protesto telgrafı çekilmiştir. Bu nedenle İtilaf Devletleri nezdinde de itibarı kaybolan Şerif Paşa 5 Nisan 1920’de Kürtçülük propagandalarından vazgeçmiştir.²⁷ Kendi çıkarları doğrultusunda amaç değiştiren ve buna göre faaliyet sürdüren Şerif Paşa’nın, daha önceleri devletin yüksek mevkilerinde bulunduğu zamanlarda kürt devleti ve Kürtlerin haklarından hiç bahsetmediği de göz önüne alındığında Paris Konferansı’ndaki Kürtçülük tutumu büyük bir çelişkidir. Nitekim Ermeni delegasyonu ile anlaşma içine girmesi bu çelişkinin sebebini açıkça ortaya koymaktadır.

Hayatının en hareketli yıllarını Paris’te geçiren Şerif Paşa’nın son yıllarına ait bilgiler yetersizdir. Nitekim, Paşa’nın ölüm tarihi hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Bazı kaynakların 1944 olarak belirledikleri ölüm tarihini diğer kaynaklar 1951 olarak kaydetmektedirler. Rohat Alakom ise Şerif Paşa’nın ölüm tarihinin birçok kaynakta 1944 olarak geçmesinin sebebini, İbrahim Alaettin Gövsa’nın hazırlamış olduğu Türk Meşhurları Ansiklopedisi’nde ölüm tarihinin 1944 olarak geçmesine bağlar. Ali Birinci’nin 1992 yılında yayımlanan “Şerif Paşa’nın Rüyası” isimli yazısının tanıtıcı notunda Şerif Paşa’nın 22 Aralık 1951 tarihinde öldüğünü yazması üzerine Alakom, konuyu Birinci’ye sorduğunu Birinci’nin de Şerif Paşa’nın ölüm tarihini ailesinden temin ettiğini belirtmektedir. Alakom, konu hakkında başka birtakım incelemelerde daha bulunmuş olmakla beraber Paşa’nın 1950 yılına kadar yaşadığını gösterir iki belgenin ortaya çıkmış olması nedeniyle ve Şerif Paşa’nın ölümüyle ilgili olarak herhangi yeni bir bilgi çıkmadığı sürece Paşa’nın 1951 yılında İtalya’da öldüğünü söylemekte hiçbir sakınca olmadığını belirtmektedir.²⁸ Sonuç itibarıyla ortaya çıkan bu yeni bilgiler

²⁷Bulut, Sedef; “Paris Konferansı’nda Şerif Paşa’nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisi’nin Durumu”, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 83, 84. Ayrıca Paris’te kürt temsilciliğini üstlenen Şerif Paşa’nın eşi Emine Hanım’ın da dernek faaliyetlerine katıldığı ve İstanbul’da kurulmuş olan kürt kadınları teali cemiyetinin başkanlığını kabul ettiği bilinmektedir. Bkz. Bulut, *a.g.t.*, s.83. Şerif Paşa’nın çıkardığı Meşrutiyet Gazetesi, çıkarıldığı günden itibaren etnik ve dini grupların eşitliğini savunmakla beraber bölücülüğe de karşı çıkmıştır. Aynı zamanda gazetede üzerinde en az durulan etnik grubun da Kürtler olması Şerif Paşa’nın, 1918 yılına kadar Kürtçülüğünü hatırlamaması ancak koşullar gereği bir anda Kürtçülüğü savunmaya geçmesi müthiş bir çelişkidir. Meşrutiyet gazetesinin dört yıllık yayını takip edenler için bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Taner Timur, etnik grupların eşit olmasını isteyen Şerif Paşa’nın Selanikli Yahudileri ve dönmeleri sık sık vurgulamasını, Talat Paşa ile Mahmut Şevket Paşa’nın Çingene asıllı olmalarını belirtmesini ırkçılık yaparak kendi ilkelerine ters düşüğünü söyler. Bkz. Timur, Taner; “Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi”, *Tarih Toplum*, C.XII, S.72, Aralık, 1989, s.19,20.

²⁸Alakom, *a.g.m.*, s.324-325, 327-328.

ışığında Şerif Paşa'nın 1944 yılında değil 1951 yılında öldüğünü kaydetmekte fayda görüyoruz.

1.3. Abdülhamit - İttihat Terakki - Şerif Paşa

1.3.1. Stockholm yılları

1.3.1.1. Stockholm sefirliğine gelişi

Şerif Paşa, Fransa'daki Saint Cry Askeri akademisinde eğitim gördü ve buradan mezun olduktan sonra II. Abdülhamit'in yaverliğine atandı.²⁹ Bir kürt olan ve her ne kadar Fransızca, Arapça ve İngilizce biliyorsa da İngiliz arşiv belgelerine göre Kürtçe bilmeyen Şerif Paşa³⁰, sırasıyla Brüksel ve Paris'te ataşemiliterlik görevlerinde de bulunmuş Paşa, Paris'te iken İttihat ve Terakki yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmasından ve İttihatçılara maddi-manevi yardımlarda bulunmasından dolayı II. Abdülhamit tarafından İstanbul'a çağırıldı.³¹ Şerif Paşa İstanbul'a döndükten sonra II. Abdülhamit'e karşı gelişen muhalefetin içinde yer almaya başlayınca 4 Mart 1898 tarihinde Stockholm Büyükelçiliği'ne atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı.³²

Şerif Paşa'nın Stockholm Sefirliğine getirilmesinde farklı görüşler mevcuttur. Nitekim Mehmet Selahattin Bey, Şerif Paşa'nın Paris'te iken İttihat ve Terakki ile yakın ilişki kurmasından dolayı II. Abdülhamit'in Paşa'yı İstanbul'a çağırıldığı ancak Şerif Paşa'nın burada da muhalefet safında hareket ettiği gerekçesiyle batının kuzeyde gidilebilecek en son yeri olarak tabir edilen Stockholm Sefaretine elçi olarak atadığı bilgisini vermektedir.³³ Orhan Koloğlu ise Şerif Paşa'nın Stockholm Sefaretine atanması hususunda İslam'ı kabul edip Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan ancak daha sonra Jöntürk hareketine katılan Ali Nuri (Gustaf Noring)³⁴

²⁹ Alaettin, İbrahim; “Şerif Paşa”, Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri, Haz. Sedat Simavi, C.IV, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1933, s.1492.

³⁰ Özoğlu, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s.142.

³¹ Selahattin, Mehmet; *Bildiklerim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksat-ı Tesisi ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felaket ve İnkısamı*, Kahire, Emin Hindiye Matbaası, 1334 (1918), s.162.

³² Aksoy, A. Şerif; *İttihat ve Terakki*, İstanbul, Nokta Kitap, 2008, s.313.

³³ Selahattin, *a.g.e.*, s.162.

³⁴ Gustaf Noring, 1861 yılında İsveç'in Malmö kentinde dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarında “Doğu sorunu Üzerine Bazı Düşünceler” adında bir kitapçık kaleme alan Gutaf, 1879'da Türkiye'ye giderek burada İslam dinine geçer ve Ali Nuri adını alır. Daha sonraları soyadı kanunu ile Dilmaç soyadını alan Gustaf, Hayriye

isimli kişinin etkisizleştirilmesinin amaçlandığı görüşündedir. Öyle ki Koloğlu bu görüşünü Alakom'un, kitabında Gustaf'ın Şerif Paşa'yı etkilediği konusundaki sözleri ile destekler. Alakom, Abdülhamit yönetimine karşı yayın yoluyla savaş eden Gustaf ile Şerif Paşa'nın maceraları ve yaşamları arasında yakın benzerlik olduğundan bahsederek Gustaf'ın, Şerif Paşa'nın Abdülhamit yönetiminin sıkı bir savunucusu olmadığını ve bu nedenle Paşa'yı eleştiren karikatürler yapmadığını dahası Paşa'yı fikren etkilemiş olabileceğini belirtir.³⁵ Bu doğrultuda Koloğlu, Abdülhamit'in basına karşı uyguladığı sansürün özellikle de karikatür konusunda daha da sert olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nde karikatür yayını yasaklattığını ve Avrupa karikatüristlerinin de yayın yeri ve yayıncıları belli olanlarının hükümetlerine başvurarak engellediğinden bahsetmiştir. Ancak Daoul isimli mizah dergisinin basım yeri ve yayıncısının belli olmaması II. Abdülhamit'in bu konuda herhangi bir şey yapmasını engelliyordu. İşte bu nedenle Koloğlu, II. Abdülhamit'in kendi aleyhinde ve İsveç kaynaklı olan yayınlarla ilgilenmek üzere Şerif Paşa'yı Stockholm'de görevlendirmiş olacağı kanısındadır. Yine bu iddiasını Alakom'un "Daha Stockholm'e atanmadan önce İsveç yetkililerinin İstanbul'dan gönderdikleri raporlara göre, Şerif Paşa Babıali'den ziyade Saray çevresinde daha fazla tanınmakta ve Saray'la ilişkileri daha iyidir." sözleri ile

Hanım adında Tunuslu bir Prenses ile evlenir. Bir ara Osmanlı Devleti'nin Rotterdam konsolosluğunda da çalışan Gustaf Noring, İttihat ve Terakki'nin temsilcileri ile tanışarak Abdülhamit'e karşı politik mücadelesine başlar. Osmanlı'nın Fransa elçisi Münir Bey'in Gustaf'ın çalışmalarını Abdülhamit'e bildirmesi üzerine özellikle de Abdülhamit aleyhinde yayınlarda bulunan Davul (Daoul) adlı mizah dergisinin Gustaf tarafından çıkarıldığı öne sürülür ve 1901 yılında gıyabında yargılanan Gustaf Noring'e, 101 yıl ceza verilir. Abdülhamit'in düşürülmesinin ardından Türkiye'ye yerleşen Noring, ömrünün sonuna kadar burada kalır ve 1937 yılında vefat eder. Bkz. Alakom, *a.g.e.*, s.44,45.

³⁵Koloğlu, Orhan; *Üç İttihatçı Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2011, s.95,96. Gustaf ve Şerif Paşa'nın hayatlarının birbirine benzemesi konusunda Alakom şu bilgileri vermiştir: Her ikisi de birer Prenses ile evli olup her ikisinin de hanımları kadın sorunları konusunda aktif mücadele yürütürler. Her iki Prenses birer Afrika ülkesinden gelmektedir. İki ailenin de üçer kız çocuğu bulunmaktadır. (Şerif Paşa'nın bir çocuğu daha sonra vefat eder.) Bu benzerlik sonucunda duraksayan bazı çevreler zaman zaman yanlışlıkla Gustaf Noring'in eşini Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın kız kardeşi olarak da tanıtmaktadırlar. Kaynakların büyük bir kesimi Gustaf'ın eşi Hayriye Hanım'ın Tunuslu olduğunu belirtirler. Bu ailevi benzerlikleri dışında, Şerif Paşa ve Gustaf Noring'in mücadele anlayışları ve biçimleri de birbirine çok benzemektedir. Gustaf Noring Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eder, Şerif Paşa hem Abdülhamit, hem de Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki iktidarına karşı cephe alır, yani her ikisi de baskı olarak gördükleri sistemlere karşı çıkmaktadırlar. Hem Şerif Paşa hem de Gustaf Noring kişisel çalışmayı ön plana çıkarırlar, nitekim tek amaçları ölüm pahasına da olsa direnmektir. Mücadele biçimleri de aynıdır. İkisi de yayın etkinliklerine büyük önem vermenin dışında hem Şerif Paşa'ya hem de Gustaf Noring'e Osmanlı Devleti tarafından en ağır cezalar verilmiştir. Öyle ki Şerif Paşa idam cezasına, Gustaf ise yaşam boyu hapis cezasına çarptırılır. Ancak bu her iki şahsiyetin yaşamları arasında benzerlik oluşturmayan tek nokta ; Gustaf Noring'in Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra Türkiye'ye gidip oraya yerleşmesi ve yaşamının sonuna kadar Türkiye'de kalması, Şerif Paşa'nın ise uzun yıllar yurt dışında kalarak, savaşa devam kararı almış olması ve yaşamı boyunca sürgünde kalmasıdır. Bkz. Alakom, *a.g.e.*, s.46,47.

desteklemektedir.³⁶Ayrıca Şerif Paşa ile aynı yıllarda Stockholm'de bulunduktan sonra İstanbul'da görevlendirilen İran elçisinin oğlu diplomat Hasan Arfa'nın, Kürtler isimli kitabında aktardıklarına göre Şerif Paşa, Abdülhamit rejimini kuvvetle desteklemiştir. Ancak Şerif Paşa, 1911 yılında yayınlamış olduğu anılarında Stockholm'de iken Abdülhamit'e karşı örgütlerden hem Prens Sabahattin Bey ile hem de İttihat ve Terakki ile ilişki kurduğunu ve onlara yardım ettiğini, bu ilişkinin Yıldız tarafından duyulması neticesinde İstanbul'a dönmesi emri verildiğinden bahseder. Ancak Koloğlu Stockholm'de 1898 yılında meydana gelen bu olaya rağmen 1908 yılına kadar Stockholm elçiliğine devam eden Paşa'nın 5 Ağustos 1908 yılında İsveç Kralı'nı ziyaret ederek Stockholm'den ayrıldığının bilindiğini ve bu sebeple Şerif Paşa'nın görevden ayrılmış gibi göstererek zaman zaman Paris'e araştırma yapmak için gönderilmiş olabileceği iddiasını güçlendirdiğini belirtmiştir.³⁷

Görüleceği üzere Şerif Paşa'nın Stockholm elçiliğine atanması konusunda birtakım farklı görüşler ve iddialar vardır. Açıklanan iddialar incelenirse Şerif Paşa'nın Stockholm elçiliğine atanmasında Abdülhamit aleyhtarı yayınları kontrol altında tutabilme amacı bir ihtimal dahilindedir. Ancak Abdülhamit'in Şerif Paşa'yı, Paris'te muhaliflerle işbirliği yapması nedeniyle İstanbul'a çağırması ve İstanbul'da da Abdülhamit'e karşı gelişen muhalefetin içinde yer alması nedeniyle İsveç'e gönderilmiş olması ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Buradan Abdülhamit'in, Şerif Paşa'yı muhalif gruplardan uzak tutma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gerekçesi ise Şerif Paşa'nın babası Said Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı bir devlet adamı oluşu ve Şura-yı Devlet Reisi makamında görev yapmasıdır. Ayrıca Abdülhamit Dönemi'nde muhaliflere yönelik cezaların sürgün şeklinde olması da yine Şerif Paşa'nın muhaliflerle birlikte hareket ettiği için Stockholm'e atanmasını açıklar niteliktedir.

1.3.1.2. Stockholm'deki hayatı

Stockholm'e elçi olarak atanan Şerif Paşa, İsveç'teki ilk günlerini Stockholm'ü tanımakla geçirmiştir. Yapımı aynı yıl tamamlanan lüks bir eve yerleşen Paşa'nın

³⁶Koloğlu, *a.g.e.*, s.97.

³⁷Koloğlu, *a.g.e.*, s.97,98.

bu evi güzelliği nedeniyle İsveç basınının dikkatini çekmiş olacak ki basın bu evi “saray” olarak adlandırmıştır. Ayrıca Stockholm’de on yıl kalan Şerif Paşa burada kaldığı süre boyunca şehrin sosyete, zengin ve diplomat kesiminin oturduğu Östermalm Mahallesi’nde oturmuştur.³⁸

Stockholm’de kaldığı yıllarda bir diplomat olarak İsveç ve Osmanlılar arasındaki ticari ve diplomatik ilişkileri de geliştirmeye çalışan Şerif Paşa, zaman içinde Stockholm halkı tarafından tanınan ve sevilen bir sima haline gelmiştir. Boş zamanlarını spor ve avcılıkla geçiren Paşa, İsveç basını tarafından tipik bir Parisli olarak tanıtılır. İsveç halkının kendisine sempati duyması ve günlük basında sık sık kendisiyle ilgili yazıların çıkması Şerif Paşa’nın popüleritesinin bir göstergesi sayılmaktadır. Paşa’nın İsveç’te bu kadar sevilip sayılmasının bir kanıtı olarak da 12.9.1899 tarihinde “Kılıç Nişanı”na layık görülmesi gösterilebilir. Şerif Paşa’nın Stockholm’den ayrılacağı 5.8.1908 tarihinde ise kendisine “Kuzey Yıldızı Nişanı” verilmiştir.³⁹ Bu durum Şerif Paşa’ya olan sevgi ve ilginin Paşa’nın elçilik yıllarının başından sonuna kadar devam ettiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

İsveç’te kaldığı sürece yazışmalarını ve günlük ihtiyaçlarını Fransızca olarak karşılayan Şerif Paşa kendisi ile yapılan bir söyleşide, kendisinin İsveççeyi tam olarak öğrenemediğini ancak eşi Emine Hanım’ın İsveççeyi akıcı bir dille konuştuğunu söylemiştir. Bu nedenle yazışmayı çok seven Paşa’nın İsveç arşivinde bulunan bazı mektuplarından anlaşıldığı üzere mektuplarını Fransızca olarak kaleme aldığı bilinmektedir. Aynı zamanda yazışmak kadar okumaktan da hoşlanan biri olan Şerif Paşa’nın çalışma odasının kitaplarla dolu olduğundan da bahsedilmektedir. Şerif Paşa’nın hem Fransızca hem de Türkçe bazı kitaplar ve broşürler kaleme alması hatta Meşrutiyet gazetesinde imzalı imzasız bir dizi yazısı yayımlaması döneminin yazarları arasında olduğunu da göstermektedir.⁴⁰ Sadece asker ya da diplomat olarak değil yazılarıyla da tanınan Şerif Paşa’nın görüşlerini yayın yoluyla aktarması onun basını etkin bir biçimde kullandığının bir göstergesidir.

³⁸Alakom, *a.g.e.*, s.25-27.

³⁹Alakom, *a.g.e.*, s.27-29.

⁴⁰Alakom, *a.g.e.*, s.31,32.

İsveç halkının kendisine göstermiş olduğu ilginin farkında olan Şerif Paşa'nın, esasen kendisi de İsveç hayranı olduğunu açık bir biçimde sergilemekten kaçınmadığı bilinmektedir. Bu doğrultuda İsveç'teki bazı kurum ve kuruluşları inceleyen Şerif Paşa, Osmanlı Devleti ile yazışmalarda bulunarak buraya incelemeler yapmak üzere bazı gençlerin gelmesi için çaba harcadığından bahsetmektedir. Tanıdığı tüm ülkeler arasında İsveç'in en ideal devlet olduğunu belirten Şerif Paşa, halk ile kral arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği uyuma dikkat çekmiştir.⁴¹ Buradan Şerif Paşa'nın İsveç hakkındaki görüşleri ve düşünceleri nedeniyle II. Abdülhamit rejimine karşı İttihat ve Terakki'yi desteklemiş olabileceği düşünülebilir. Öyle ki İsveç'te on yıl kalan Paşa'nın buradaki yaşam ile Osmanlı'daki yaşamı karşılaştırdığı ve Osmanlı Devleti'ndeki vaziyetten hoşnut olmadığı çıkarımı yapılırsa Abdülhamit yönetimine karşı oluşturulmuş muhalif saflarda yer alması kuvvetle muhtemeldir. Yine Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'yı gören öğrencilerin Osmanlı'daki düzeni değiştirmek için faaliyetlerde bulunmaya başladığı göz önünde bulundurulursa Şerif Paşa'nın da Avrupa'da geçirmiş olduğu zaman içinde Avrupa'dan etkilenip Abdülhamit'e karşı İttihatçılarla birlikte hareket etmiş olması olasıdır.

1908 yılında Stockholm'den ayrılan Şerif Paşa, hayran olduğu Stockholm'deki elçilik yıllarını unutmamıştır. Hem yazışmalarında ve kartvizitlerinde olsun; hem de yayımladığı gazete ve kitaplarda olsun Şerif Paşa sürekli "Eski Türkiye Stockholm Elçisi" unvanını kullanmıştır. Stockholm'ü "Dünyanın en güzel başkenti" olarak tanımlayan Şerif Paşa, Stockholm'den ayrılmadan önce bir gazetecinin sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: "Hem ben, hem de Prenses olan eşim Stockholm'de mükemmel rahat ettik ve burada çok dost edindik. Paris'e yerleştiğimde, orada oturan ve yaşayan İsveçli arkadaşlarım arasındaki dostluğumu sürekli sürdüreceğim. Ve onlar kabul edebilmelidirler ki evim onlara her zaman açık. Mısır'da sıcaklar bastırdığı zaman, serinliğe kavuşmak için belki de bir gün buralara gelirim."⁴² Paşa'nın bu sözlerinden İsveç'e olan hayranlığı açıkça görülmektedir. Ancak sözlerinde de belirttiği üzere çok rahat ettiği ve birçok dost kazandığı bu şehre daha sonra tekrar gelip gelmediği konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴¹Alakom, *a.g.e.*, s.33.

⁴²Alakom, *a.g.e.*, s.38,39.

1.3.2. İttihat ve terakki cemiyeti

1.3.2.1. Genç osmanlılar

Gülhane Hatt-ı Hümayun'u da denilen 1839 Tanzimat Fermanı, padişahın otoritesini sınırlandırmakla kalmayarak Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşüncelerin XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti sınırları içerisine girmesini sağlamıştır.⁴³ Tanzimat'la birlikte Avrupa'yı görme fırsatını yakalamış aydınlar; Avrupa'nın kendine güven duyan, zengin ve güçlü durumu karşısında kendi ülkelerinin geri kalmışlığını karşılaştırmışlardır.⁴⁴ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin artık köklü bir değişimden geçmesi gerektiğini düşünen bu aydınlar, Batı'nın fikirlerini edebiyat ve basın yoluyla yaymaya çalışmışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'ya giden aydınların edebiyat ve basın hayatında gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde matbuat dünyasında yaşanan hızlı bir sayısal artış ve canlılık yönetimi endişeye sevk etmiştir. 1861'de tahta çıkan Abdülaziz idaresi, bu hususta bir önlem almak adına 1865 yılında "Matbuat Kanunu" yürürlüğe koymuştur. Bu kanun sayesinde sıkı kurallar koyularak basının işleyişi kontrol altına alınmıştır.⁴⁵ Böylece Batı'nın fikirlerinin Osmanlı Devleti'ne zarar vermesini ve aleyhte yayınların yapılmasını engellemek amaçlanmıştır.

Reformcu aydınlar 1865 tarihinde devletin yazılı bir anayasa ile yönetilmesini sağlamak amacıyla Genç Osmanlılar adı altında bir araya gelmişlerdir.⁴⁶ Rejimi eleştiren ilk modern muhalefet hareketini meydana getiren Genç Osmanlılar, devrim yaratacak değişiklikler yaparak düzeni yıkmak değil düzeni daha kapsayıcı

⁴³Hayta, Ünal; *a.g.e.*, s.127.

⁴⁴Lewis, Bernard; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2.Baskı, Çev.Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2009, s.181.

⁴⁵Lewis, *a.g.e.*, s.205. Ayrıca 12 Mart 1867 tarihli bir ihtarname ile hükümet amacını ortaya koymuştur: "Doğu'daki gazeteciliğe esin kaynağı olması gereken ruhu tanımayan yerel matbuatın bir kısmı kendisini esas itibarıyla ülkenin genel çıkarlarına hasım olan tüm aşırı grupların ve eğilimlerin ateşli bir vasıtası haline getirmiştir... Dolayısıyla ülkenin genel çıkarları gerektirdiğinde, uyulması milli matbuatın temel şartı olan yukarıda belirtilen ilkeleri tanımayan gazetelere karşı Bab-ı Ali, idari kanallar yoluyla ve matbuat kanunundan bağımsız olarak hareket etme hakkını saklı tutar...Bu tedbirler neticesinde, birçok gazetenin baskı altına alınmasıyla ve önde gelen yazarların Avrupa'ya gitmesiyle sonuçlanan bir baskı dönemi başladı. Sonraki birkaç yıl boyunca en dikkate değer Türk gazeteleri sürgünde Londra'da, Paris'te ve Cenevre'de yayınlandı. Bunlardan bir tanesinin sürgündeki ilk Londra baskısında ifade edildiği şekliyle, "Muhbir gerçeği söylemenin yasaklanmadığı bir ülke bulmuştur ve yeniden yayınlanacaktır." Bkz. Lewis, *a.g.e.*, s.205,206.

⁴⁶Mccarthy, Justin; *Osmanlı'ya Veda*, 4.Baskı, Çev.Mehmet Tuncel, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2008, s.52.

ve Avrupa'nın genişlemesine daha dayanıklı hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Bunun da fikirlerine sempatik yaklaşan bir hükümdarın tahta çıkmasıyla mümkün olacağı kanaatinde olmuşlardır.⁴⁷

1865'te ortaya çıkan ve Carbonari şeklinde örgütlenen Genç Osmanlıların kısa süre içinde üye sayısı 245'e kadar ulaşmıştır. Aralarında Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin de olduğu Genç Osmanlılar, Mısır Hanedanından Mustafa Fazıl⁴⁸'in da maddi desteğini alarak gazete yayınlarıyla fikirlerini duyurmaya çalışmışlardır. Ancak 1867'de Abdülaziz'in Fransa'ya resmi ziyarette bulunmasından sonra Mustafa Fazıl'ın yüksek mevki hayalleri konusunda bunun bir fırsat olduğunu düşünmesi ve İstanbul'a dönmesi Genç Osmanlılar arasında bir dağınıklığa sebep olmuştur. 1871'de Genç Osmanlılara karşı sert tavırlar içinde olan Ali Paşa'nın ölümüyle her şeyin yoluna gireceğini düşünerek yurda dönen Genç Osmanlılardan birçoğu tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir.⁴⁹

Genç Osmanlılar, idealist fikirlere sahip olmalarına rağmen ne bir devlet modeli ne de bir anayasa ortaya koyabilmişlerdir. Ancak buna karşın Genç Osmanlıların en önemli başarısı anayasa fikrini canlı tutabilmiş olmalarıdır.⁵⁰ Nitekim basın yayın yolu ile anayasal düşüncüyü gündemde tutabilen Genç Osmanlılar bu sayede II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli katkıları olan Jön Türklere esin kaynağı olmuşlardır.

⁴⁷Ahmad, Feroz; *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, 2008, s.45-47.

⁴⁸Mustafa Fazıl Paşa, Mısır'ı yöneten Kavalalı sülalesindendi ve o sıradaki vali İsmail Paşa'nın kardeşiydi. Kardeşi İsmail Paşa'nın valiliği bitince sıra kendisine gelecekti. Ancak Mustafa Fazıl, İstanbul'da devlet adamlığı yaptığı sırada Fuat Paşa ile anlaşmazlığa düşünce görevinden azledilerek Avrupa'ya sürülmüştür. Bir süre sonra da Mısır Valiliği'nin veraset usulü değiştirildi. Bu değişime göre İsmail Paşa'dan sonra yerine Mustafa Fazıl değil İsmail Paşa'nın oğlu geçecekti. Fazıl Paşa bu duruma öfkelenerek Osmanlı Devleti'nin sorunlarını inceleyen uzun bir mektup yazdı ve yayınladı. Mektup'ta Türkiye'deki "Genç Türkler"nin varlığından söz eden Paşa'nın bu mektubu büyük yankılar uyandırdı. Hükümet kendi aleyhinde gelişen özgürlükçü akımın farkına vardı ve Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'yi İstanbul'dan uzaklaştırdı. Adı geçen kişiler Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Fransa'ya kaçtı ve burada Fazıl Paşa'nın da maddi destek vermesiyle basın yayın yoluyla fikirlerini duyurmaya başladılar. Bkz. Akşin, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, 8.Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, s.35.

⁴⁹Lewis, *a.g.e.*, s.209, 214,215.

⁵⁰Mccarthy, *a.g.e.*,s.53.

1.3.2.2. İttihat ve terakki

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane ederek meclisi fesh eden Abdülhamit, Tanzimat'ın birçok ilkesini benimsemiş bir hükümdardı. Ancak muhalefet anlayışından çekinen biri olarak korkuları nedeniyle ordu mensupları ve bürokratların izlenmesine sebep olacak gizli bir polis teşkilatı kuran Abdülhamit, hükümete ait tüm yönetim kademelerinde ve sivil hayatın birçok bölümünde jurnalciler görevlendirerek⁵¹ devleti kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. Abdülhamit'in bu yaklaşımı devlet içinde bir korku ortamı meydana getirmekle kalmamış güven duygusunu da etkilemiştir. Nitekim kimin jurnalcisi olduğunu kimin neyi jurnallediğini bilmek neredeyse imkansızdı. Bu durum kişilerin hem birbirine karşı olan güvenlerini hem de devlete karşı güvenlerini derinden sarsmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih içindeki kökleri Genç Osmanlılar hareketine dayanıyordu. Bu doğrultuda İttihatçılar, Genç Osmanlılar hareketine dahil olmuş kimselerden yararlanmıştır. Genç Osmanlıların, 1877'den sonra Abdülhamit tarafından dağıtılmalarına⁵² rağmen 1908 ihtilalını gerçekleştirecek olan Jön Türkleri etkilemiş olmaları kayda değer bir gelişmedir. Nitekim Genç Osmanlıların fikirlerini içeren yayınlar Jön Türkler için ilham kaynağı olmuştur.

İstibdat Dönemi'nin devam ettiği yıllarda gidişattan memnun olmayan Askeri Tıbbiyeli beş öğrenci tarafından 1889 yılında İttihad-ı Osmani Cemiyeti kurulmuştur. Kurucuları arasında Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun⁵³ da yer aldığı cemiyet üyeleri, zaman zaman kendi aralarında toplanarak Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarların eserlerini okuyordu. 1895 yılına gelindiğinde ise Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kuran İttihad-ı Osmani Cemiyeti, adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirdi⁵⁴ ve Meşrutiyet'in yeniden ilan edilerek anayasanın yürürlüğe konması için faaliyetlerini sürdürdü.

⁵¹Mccarthy, *a.g.e.*, s.57,58.

⁵²Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895- 1908*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.33,34.

⁵³1889 Mayıs'ında kurulan cemiyetin kurucuları İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit'tir. Bkz. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, Ed. Kenan Seyithanoğlu vd., İstanbul, Çağ Yayınları, 1989, s.66.

⁵⁴Akşin, *a.g.e.*,s.47. 1865'in Genç Osmanlıları gibi bu yeni kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti de İtalyan Carbonari örgütü gibi teşkilatlanmış ve hücreler şeklinde teşekkül ederek her üye bir numara ile anılmıştır. İlk hücrenin ilk üyesi olan İbrahim Temo'nun numarası 1/1 idi. Bkz. Lewis, *a.g.e.*, s.267.

1898 yılında Osmanlı Hanedanı'na mensup Prens Sabahattin Bey'in Avrupa'ya kaçması Jön Türk hareketine önemli derecede manevi bir destek sağlamıştır. Ancak 1902 yılında gerçekleştirilen I. Jön Türk Kongresi'nde Abdülhamit idaresini devirmek için dış yardımın alınıp alınmayacağı konusunda Ahmet Rıza'nın başında bulunduğu grup ile Prens Sabahattin'in başında olduğu grup anlaşmazlık içine girmiştir. Yabancı desteğini reddeden Ahmet Rıza ve arkadaşları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adını "Terakki ve İttihat" a dönüştürürken yabancı desteğinin gerekli olduğu görüşünü savunan Prens Sabahattin'in başını çektiği grup ise "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" Cemiyetini kurdu.⁵⁵ Böylece tüm Jön Türkleri birleştirmek amacıyla gerçekleştirilmiş olan 1902 Kongresi fikir uyuşmazlıkları nedeniyle amacına ulaşamamıştır.

Abdülhamit aleyhtarı kuvvetleri bir araya getirmek üzere 1907 yılının aralık ayında II. Jön Türk Kongresi toplandı. Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'in de katıldığı kongrede kuramsal ve ideolojik meseleler bir kenara bırakılarak acil bir eylem planı üzerinde anlaşmaya varıldı.⁵⁶ Böylece merkezîyetçi ve adem-i merkezîyetçi olmak üzere iki karşıt grup Abdülhamit'e karşı tek vücut olarak hareket etmeye başladı. Her iki grubun da ideolojilerini bir kenara bırakarak Meşrutîyet'in ilan edilmesi için bir araya gelmesi anlaşmazlıkların bittiği anlamına gelmiyordu. Nitekim Meşrutîyet'in ilanı ile birlikte bu iki farklı grup iktidar ve muhalefet olarak yeniden ayrı düşeceklerdir.

1.3.3. Şerif paşa'nın ittihat ve terakki ile ilişkileri

1899 yılında Damat Mahmut Paşa'nın iki oğlu Sabahattin ve Lütfullah ile birlikte Avrupa'ya kaçıp Paris'e yerleşmeleri Abdülhamit'e karşı muhalefetin farklı bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Özellikle de Sabahattin'in adem-i merkezîyetçi ve liberal fikirleri doğrultusunda muhalefet kendi içinde de ayrılmaya başlamıştır. Bu ayrışma I. Jöntürk Kongresi'nde kendisini göstermiş olsa da II. Jöntürk Kongresi'nde Abdülhamit karşıtlığı ve Meşrutîyet'in ilanı gibi ortak menfaatler doğrultusunda merkezîyetçiler ve adem-i merkezîyetçiler arasında birlik sağlanabilmiştir.

⁵⁵*Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, s.67.

⁵⁶Lewis, *a.g.e.*, s.279.

Abdülhamit yönetimi tarafından Stockholm'e elçi olarak tayin edilen Şerif Paşa'nın bugün ismi tespit edilemeyen birçok Osmanlı memuru gibi Avrupa'da faaliyet gösteren Jöntürlere maddi yardımda bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda hem kendi kitaplarında hem de daha sonra yapılan araştırmalar neticesinde yeteri derecede bilgi bulunmaktadır.⁵⁷ Şerif Paşa'nın anılarından da anlaşılaçağı üzere kendisinin Abdülhamit yönetiminden hoşnut olmadığı ancak Stockholm'e atandığı ilk yıllarda Abdülhamit'e karşı hemen mücadele içine girmesi mümkün olmasa da zaman içerisinde Abdülhamit rejiminden tamamen uzaklaştığını söyleyebiliriz. Hatta Alakom'a göre Şerif Paşa, Stockholm'deki görevine başlamadan önce Abdülhamit yönetiminden memnun değildi.⁵⁸ Bu durum Şerif Paşa'nın Stockholm Sefirliği sırasında Jöntürlükler ile ilişki içinde olacağı savını güçlendirmektedir.

Abdülhamit'e karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden biri olan Ahmet Rıza'nın İsveç'e yaptığı bir ziyaret sırasında Şerif Paşa ile görüşmesi Paşa'nın İttihatçılar ile temas halinde bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu ziyaret Şerif Paşa'nın yanında sekreter olarak çalışan Muhtar Bey tarafından İstanbul'a ihbar edilmesi üzerine Saray çevreleri Şerif Paşa'ya Ahmet Rıza'yı tutuklama emrini ulaştırmış ancak Paşa, bu emri yerine getirmemiştir. Alakom, eserinde bu konu ile ilgili olarak şu ayrıntıları aktarmıştır: "...Ancak Saray ile sefaret arasındaki görüşmeler uzadığından, istifa ederek bu işin içinden sıyrılmayı uygun gören Şerif Paşa, istifa dilekçesini yazarak hürriyetperverliğini ispat etmiş, Ahmet Rıza Bey'i uğrayacağı muhakkak olan bir felaketten korumuştur. Bunun üzerine Stockholm'de kalması mümkün olmayan, İstanbul'a dönmesi de uygun görülmeyen Şerif Paşa" Madrid Sefareti'ne tayin edilmiştir. Ancak Paşa bu görevi kabul etmeyerek Paris'e yerleşmiştir.⁵⁹ Bu konu ile ilgili olarak Bilal Şimşir şunları aktarmaktadır: "Abdülhamit döneminde Osmanlı elçileri ve elçiden sonra gelen ikinci, üçüncü adamlar (müsteşarlar veya başkatipler), belli bazı konularda, Hariciye Nezareti devre dışı bırakılarak, doğrudan Mabeyni

⁵⁷Birinci, *a.g.m.*, s.62.

⁵⁸Alakom, *a.g.e.*, s.35.

⁵⁹Alakom, *a.g.e.*, s.35. Madrid Sefiri İzzet Paşa'nın görev süresinin dolması üzerine yerine Şerif Paşa'nın Madrid Sefiri olarak tayin edildiğine dair bkz. BOA. İ.HR., 1326.C.13, Dosya no: 413, Gömlek no: 34. Şerif Paşa'nın Madrid Sefaretine tayin edildiğine dair bkz. BOA. İ.HR., 1326.C.16, Dosya No: 414, Gömlek No: 1. Ancak bu konuda Taner Aslan; Şerif Paşa'nın, Stockholm'ün iklimine tahammülü kalmadığını ve bu nedenle de Brüksel Sefareti'ne tayinini veya istifasının kabulünü istediğini belirtmiştir. Bkz. Aslan, Taner; "Sait Paşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", *Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.30, S.50, 2011, s.6.

Hümayun'a, yani Yıldız Sarayı'na bağlanmışlardı. Bunlar ayrı ayrı Yıldız Sarayı ile şifreli yazışma yapıyor, Saray'dan talimat alıyor ve talimatı yerine getiriyorlardı. Elçinin ve başkatibin ellerindeki şifre anahtarları (miftah) birbirinden farklıydı. Elçi ve başkatip birbirlerinin şifrelerini açamazlardı; birbirlerine kuşkuyla bakarlar, birbirlerinin Saray'la ilişkilerini ve yazışmalarını bilirler, fakat yazışmalarının içeriğini bilemezlerdi. Bu yazışmaları yalnız Yıldız Sarayı'ndaki görevli açabilirdi, onun elinde de aynı şifre anahtarının bir örneği vardı. Dahası bu şifre anahtarının bir örneği Hariciye Nezareti'ne de verilmemişti. Hariciye Nazırı, Elçiliğin Saray'la yaptığı yazışmaların içeriğini bilmez, bilemezdi..."⁶⁰ Bu doğrultuda Şerif Paşa'nın Ahmet Rıza ile yaptığı görüşmenin Padişah'tan gizli olamayacağını ifade eden Şimşir, sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir: "Stockholm'deki Osmanlı Elçiliği bu sistemin dışında değildi. Hele Jön Türkler gibi Padişah için hassas bir konuda Elçi Şerif Paşa'nın, Yıldız Sarayı'ndan habersiz olarak iş çevirmesi imkansızdı. Kaldı ki, Padişahın elçisi, Jön Türklerin Avrupa'daki lideri konumundaki zatla (Ahmet Rıza Bey ile) Padişah'tan habersiz olarak görüşemez ve ona para yardımı yapamazdı. Gizlice böyle bir işe kalkışsa hemen Yıldız Sarayı'na jurnal edileceğini ve ertesi gün işinden olacağını bilirdi. 33 yaşında elçi yapıldığı için devlet deneyimi az bile olsa Şerif Paşa da bunu bilirdi. Şerif Paşa, on yıl kadar Stockholm'de elçi olarak kalabildiyse, Padişah'ın iradesine hiç ters düşmemiş olması sayesindedir."⁶¹

Şerif Paşa'nın İttihatçılara para yardımında bulunduğu dair jurnal örnekleri bulunmaktadır. Bunlar arasında İshak Sükuti'nin, Tunalı Hilmi'ye gönderdiği 5 Haziran 1899 tarihli mektubunda "Kürt'ten bu ay da iane aldık." yazmaktadır. Bundan anlaşılabacağı üzere belkide her ay düzenli bir şekilde ödenen bir para var. Yine 23 Şubat 1899 tarihli jurnalde "Genç Türkler cemiyeti fesadiyesince şiddetli bir hareket icrası hususunun katiyen kararlaştırılmış olduğunu" Yıldız'a bildirdiği belirtiliyor. Ahmet Rıza'nın Şerif Paşa'ya gönderdiği 24 Ekim 1901 tarihli mektubu ise şöyledir:

⁶⁰Şimşir, Bilal N., *Kürtçülük (1787-1923)*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007, s.246,247.

⁶¹Şimşir, *a.g.e.*, s.247.

“Aziz dostum!

“Türkçe Meşveret’in yayınının kaç mal olabileceğini soruyorsunuz. Halbuki biz bunu, bundan birkaç ay evvel sizinle birlikte hesap etmiştik. Bu sıralarda siz, yüz Frank Cenevre’ye ve iki yüz Frank da Paris’e göndermekte idiniz. Sizin verdiğiniz iane, Roma ve Londra ianelerine eklendiği halde artık yeter zannında idim. Fakat önceden tahmin edilemeyen yeni masraflar belirdi, dolayısıyla gönderdiğiniz yardım yetmedi. Eğer bana bahsettiğiniz tasarlanan hem özel hem de genel amaçlı işler sizi engelliyorsa, Kahire’de birçok dostlarımız bulunduğundan, hiç olmazsa bunlar arasındaki prenlere, beylere yazarsanız, gazetemizin düzenli yayınlanmasını sağlamış olursunuz.

“Brüksel’de yayını kararlaştırılmış olan gazetenin masraflarını karşılamak için şimdiden vatanperverane yardımlarınıza başvuruyorum. Gazetelerle her ay gönderdiğiniz yüzer Frank için size teşekkür eder ve bütün sevgimle, bütün kuvvetimle ellerinizi sıkarım.”⁶² Ahmet Rıza’nın bu mektubundan anlaşılacağı üzere Şerif Paşa’nın hem Paris’teki hem de Cenevre’deki İttihatçılara yardımda bulunduğu hatta bu yardımların belli bir düzen dahilinde gönderildiği belirtilmektedir. Bu durum Şerif Paşa’nın hem merkeziyetçi gruba hem de adem-i merkeziyetçiliği benimseyen gruba yardımda bulunduğu bir göstergesidir.

Ahmet Rıza’nın Şerif Paşa’ya gönderdiği bir başka mektubunda da yine Paşa’nın yardımlarından bahsedilmiştir. Bu mektuplar ise şöyledir:

“Yardımanız sayesinde borçlarımın bir kısmını ödedim. Fakat nafakadan keserek borç vermek gerçekten üzücü... Herhalde şimdiden bize yüz veya iki yüz Frank gönderecek olursanız pek isabet etmiş olacaksınız.”

“Mademki (...) bir fakir dostunuza yardım arzusundasınız, o halde on sekiz aylık bir süre sırasında sadece dokuz aylık alabildiğimi, müsaadenize mağruren nazarı dikkatinize arz ederim.”⁶³

⁶²Koloğlu, *a.g.e.*, s.101,102.

⁶³Koloğlu, *a.g.e.*, s.102.

Ahmet Rıza'nın göndermiş olduğu bu mektuplar da yine Şerif Paşa'dan maddi destek sağlandığının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Hatta Alakom, Şerif Paşa'nın bu anti-Abdülhamit tutumunun Saray tarafından bilindiğini ve bundan dolayıdır ki Şerif Paşa'nın 1907 yılında ölen babası Said Paşa'nın cenaze törenine dahi katılmasına izin verilmediğini belirtmiştir.

Şerif Paşa'nın İttihatçılara verdiği maddi destek konusunda Şimşir, yardımların Abdülhamit'in talimatıyla olmasa bile bilgisi dahilinde yapıldığı kanısındadır. Nitekim Şimşir'e göre Sultan Abdülhamit'in "Ben bu paşaya güveniyorum" diyerek eline güven mektubu verip İsveç Kralına elçi olarak gönderdiği bir kimse nasıl olur da padişahı yıkmaya çalışan bir örgüte para yardımında bulunur ve bu yardımlarını yıllarca sürdürebilir? Şimşir, Şerif Paşa'nın İttihatçılara yaptığı maddi desteğin Saray'ın bilgisi dahilinde olduğu görüşünü şu şekilde desteklemiştir: "O zamanki Yıldız Sarayı, Jön Türklere çok çeşitli yollarla para yardımı yaptırıyor, böylece onları gözetim ve denetim altında tutmaya çalışıyor, onlar hakkında içerden sürekli bilgi alıyordu. Jön Türkler'in birçoğu, birbirlerinden habersizmiş gibi görünerek, Yıldız Sarayı'nın talimatıyla açık ya da kapalı maaşa bağlanmışlardı. Örneğin Abdullah Cevdet Viyana Büyükelçiliğinden, İshak Sükuti Roma Büyükelçiliğinden, Ali Kemal Brüksel elçiliğinden dış maaş almışlardı... Ahmet Rıza Bey de Stockholm Elçimizden (ve daha başka yerlerden) para yardımı almıştı."⁶⁴ Şimşir'in bu açıklamaları doğrultusunda Yıldız'ın yurtdışında kendi aleyhine gelişen muhalefeti denetim altına almak amacıyla kendi elçisine para yardımı yaptırtmak suretiyle muhalif faaliyetlerin içine adam sızdırması muhtemel bir durumdur. Özellikle de Ahmet Rıza'nın Şerif Paşa'yı ziyaret edişinin ve birçok maddi destek verdiğine dair mektupların Yıldız'a jurnallenmesine rağmen Paşa'nın on yıl boyunca görevde kalması Şimşir'in üzerinde durduğu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Ancak Şerif Paşa'nın kendi anılarında belirttiği üzere Abdülhamit yönetiminden memnun olmaması, Paşa'nın İttihatçılara vermiş olduğu maddi desteğin esasında kendi inisiyatifi doğrultusunda olabileceğini de göstermektedir.

⁶⁴Şimşir, *a.g.e.*, s. 246.

1.4. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Şerif Paşa'nın Yurtdışına Çıkışı

1.4.1. II. Meşrutiyet Öncesi Vaziyet

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Batı dünyasında görülmedik ekonomik, teknolojik, bilimsel gelişmeler ile kültür ve düşünce alanlarında güçlü akımlar meydana gelmiştir. Nitekim Batı uygarlığı, büyük bir endüstri uygarlığı olarak dünyanın geri kalan ülkelerinin gelenek sınırlarını aşındırmaya başlamıştı. Tarihin böyle bir döneminde Osmanlı Devleti'nde ise Genç Osmanlıların umduğu çağdaşlaşma, ilerleme atılımları yerine daha eski dönemlerinde bile görmediği bir din-devlet diktatörlüğü kurulmuştu.⁶⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi nedeniyle Kanun-ı Esasi'nin rafa kaldırılması ve Mebusan Meclisi'nin tatil edilmesi olaylarını takip eden süreçte yaşanan olaylar II. Abdülhamit'in istibdadına karşı muhalif seslerin artmasını da beraberinde getirilmiştir. Nitekim Kanun-ı Esasi'yi ve I. Meşrutiyet'i getiren Genç Osmanlıların çeşitli memuriyetlerle başkent İstanbul'dan uzaklaştırılmaları ve Meşrutiyet'in ilanında önemli bir yere sahip Mithat Paşa'nın Çadır Köşkü Mahkemesi tarafından yargılanarak mahkum edilmesi ve 1884 yılında Taif'te öldürülmesi gibi baskı ve şiddet olayları II. Abdülhamit yönetimine karşı siyasi muhalefetin doğmasında ve gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir.⁶⁶

II. Abdülhamit'in aşırı kuşkulu ve kuruntulu bir insan olmasından dolayı gizli bir polis örgütü kurarak insanların şüpheli durumlarının saraya haber verilmesinin istenmesi ile herkes gölgesinden korkar hale gelmişti.⁶⁷ Öte yandan basına aşırı baskılı bir sansür uygulamasının yapılması Abdülhamit yönetimine karşı çıkan siyasi muhalefetin çoğalmasına sebep olmuştu. Basın sansürü nedeniyle siyasi düşünceler konusunda kitaplar yazılmadığı gibi Genç Osmanlıların özellikle de Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserlerinin yayınlanması ve okunması yasaktı. Basın yayın faaliyetleri neredeyse durma noktasına gelmişti. Öyle ki İstanbul'da

⁶⁵Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, 13.Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s.389.

⁶⁶Mert, Özcan; "II. Abdülhamit Devrinde Siyasi Muhalefet", Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler*, Haz. A. Yaşar Ocak vd., Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s.130.

⁶⁷Akşin, *a.g.e.*, s.46.

önceleri günlük altı gazete çıkarılırken bu sayı 1891'den sonra üçe inmiştir.⁶⁸ Bazı kaynaklar Abdülhamit'in basın konusundaki tavrı nedeniyle yurt dışındaki karikatür ve benzeri mizah yayınlarının kendisi aleyhinde olanları engellemek için faaliyetlerde bulunduğundan yola çıkarak Şerif Paşa'nın Stockholm'e gönderilme sebebinin de buradaki Daoul isimli mizah dergisinin Abdülhamit aleyhindeki yayınları önleme düşüncesi olduğu kanısındadırlar.

Abdülhamit yönetiminin baskıcı tavrı nedeniyle yaşanan hoşnutsuzluğun yanı sıra devletin, 1854 yılından itibaren Avrupa'dan borç almaya başlaması nedeniyle 1875'te alınan borçların faizinin ana parayı geçerek Osmanlı Maliyesi'nin iflas etmesi Osmanlı Devleti'ni yarı-sömürge durumuna getirdi. Böylece 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı borçları düzenlenerek Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları 1883'te Deyun-ı Umumiye İdaresi'nin kontrolüne girdi.⁶⁹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucunda geniş ölçüde toprak kayıplarının yaşanmasının ardından 1881 yılında Fransa'nın Tunus'a, 1882 yılında da İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi mevcut idareye karşı halk arasında da bir hoşnutsuzluğun meydana gelmesine sebep olmuştur.⁷⁰ XIX. yüzyılın sonlarına doğru Batı karşısında geri kalmış Osmanlı'nın; ekonomik, askeri ve siyasi olmak üzere her alanda mağlup olması devlet içindeki muhalif seslerin çoğalmasına sebep olmuştur. Muhalifler, devletin içinde bulunduğu bu bunalımlı durumdan kurtulmanın tek yolunun ise Abdülhamit'in düşürülerek Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi olduğu fikrinde birleşerek faaliyetlerini artırmışlardır.

1.4.2. II. Meşrutiyet'in ilanı

1.4.2.1. Makedonya meselesi

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde Makedonya meselesi önemli bir yere sahiptir. Nitekim 1908 İhtilalı'nın Makedonya'da ortaya çıkarak yayılması neticesinde Saray, II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilerek Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe

⁶⁸Mert, *a.g.m.*,s.131.

⁶⁹Kodaman, Bayram; "II.Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler C.XIII*, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.167.

⁷⁰Mert, *a.g.m.*,s.131.

konmasına razı gelmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle II. Meşrutiyet'in ilanını ele alırken Makedonya meselesine de değinmek yerinde olacaktır.

Avrupalıların Makedonya dedikleri yer üç Osmanlı ili olan Kosova, Selanik ve Manastır'dır. Bölgedeki nüfus; 1,5 milyon Müslüman, 900,000 Bulgar, 300,000 Rum, 100,000 Sırp, 100,000 Ulah (Eflaklı)'tan oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti Müslümanları etnik bakımdan ayırt etmese de Avrupa kamuoyu, Müslümanları, yüzyıllar boyunca orayı yurt edinmiş olmalarına rağmen sonradan gelmiş "istilacı" olarak nitelendirdiği için bölgede Bulgar çoğunlukta olarak gözükmemektedir.⁷¹

1875 ve 1876 yıllarında Bosna ve Hersek'in ardından Bulgar isyanları nedeniyle Balkan yarımadası iyice karışınca 1876 yılında İstanbul'da Tersane Konferansı toplandı. Konferansta Rus diplomat Kont İgnatıyef'in, Makedonya'yı, kurulmasını teklif ettiği Büyük Bulgaristan sınırları içinde gösterdi. Bab-ı Ali'nin konferans kararlarını reddetmesi üzerine başlayan 93 Harbi Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlandı. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 6. Maddesi gereğince batı sınırı Makedonya'dan geçen Büyük Bulgaristan kuruldu. Ancak bu antlaşma ile Rusya'nın Balkan statükosunu istediği gibi düzenlemesinden rahatsız olan devletler Berlin'de bir araya gelerek 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalandı. Antlaşma, Ayastefanos Antlaşması'nın getirdiği düzeni değiştirmiş ve Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını bir süre daha geciktirmiştir.⁷² Ancak Bulgarlar "Komita" diye adlandırdıkları çeteler kurarak yıldırma ve terör yöntemleriyle Bulgar olmayanları sindirmeye ya da bölgeden kaçtırmaya çalışıyorlardı. Bu durum karşısında Rumlar ve Sırlar komitalar kurarak mücadele ediyor Osmanlı Devleti ise kolluk güçleri vasıtasıyla asayiş sağlamaya çalışıyordu.⁷³

Makedonya'daki kargaşa devam ettiği sırada 3 Mart 1908 tarihinde İngiltere, diğer büyük devletlere bir genelge göndererek Makedonya için tek bir vali atanmasını ve bölgedeki Osmanlı askerinin azaltılmasını istedi. İttihat ve Terakki bu durumu Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden kopması yönünde çok tehlikeli bir gelişme

⁷¹Akşin, *a.g.e.*,s.52.

⁷²Yarç, Güler; "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S.I, 2013, s.79,80.

⁷³Akşin, *a.g.e.*,s.52.

olarak değerlendirdi. Bunun üzerine Manastır'da Rus Konsolosluğu dışındaki konsolosluklara birer genelge gönderen İttihat ve Terakki, istibdada ancak İttihat ve Terakki'nin son verebileceğini ve desteklenmesi gerektiğini bildirdi. Böylece İttihat ve Terakki ortaya çıkmış oluyordu. Abdülhamit bu hareketi bastırmak için birtakım girişimlerde bulunduysa da kayda değer bir gelişme yaşamamıştır.⁷⁴

1.4.2.2. Hürriyetin ilanı

Makedonya'da yaşananların ardından İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın 7 Haziran 1908'de Reval'de İstanbul, Boğazlar ve Makedonya'nın geleceği konusunda görüşmeler yaptıkları haberinin alınması Osmanlı Devleti'nde büyük bir korkuya neden oldu. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar verdikleri yönünde bir düşünce meydana gelmesine sebep oldu. Reval Görüşmeleri'nin etkisiyle harekete geçen İttihat ve Terakki, yaşanan tüm olumsuzluklar karşısında tek çarenin 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konarak meşruti idarenin kurulması olduğu inancındaydı.⁷⁵ Bu inançla ilk isyan hareketi 6 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da başladı. Kol ağası Niyazi Bey, Resne dağlarına çıkarak bir beyanname yayınladı ve maksadının Abdülhamit idaresine son vermek olduğunu bildirdi. Binbaşı Enver (Paşa) ise Selanik etrafındaki isyan hareketinin başına geçti ve 23 Temmuz'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup aydınlar tarafından Selanik Hükümet Konağı işgal edildi.⁷⁶

Manastır'daki durum artık tamamen Saray'ın denetiminin dışına çıkmıştı. Hilmi Paşa, II. Abdülhamit'e gönderdiği 22 Temmuz tarihli şifreli telgrafta, durumun çok ciddi olduğunu bildirerek Abdülhamit'ten durumu inceleyip bir çare bulmak üzere Makedonya'ya birkaç nazır ve vezir göndermesini istemiştir.⁷⁷ Ancak bu çaba nafiye olmuş ve alınması gereken önlemler için geç kalınmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyyet'in ilan edilmesi kararını almış ve bu kararını da uygulamaya başlamıştı.

⁷⁴Akřın, *a.g.e.*, s.53.

⁷⁵ Hayta, Ünal; *a.g.e.*, s.195.

⁷⁶Tökin, *a.g.e.*, s.38.

⁷⁷Ahmad, Feroz; *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, 7.Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s.27.

Kol ağası Niyazi Bey'in başlatmış olduğu ayaklanma sonrasında Padişaha çekilen telgraflarda Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi ve "bir millet meclisinin" açılması taleplerinde bulunuluyordu. 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Manastır'da hürriyeti ilan edince bütün Rumeli bunu benimseyerek Saray'ı telgraf yağmuruna tuttu.⁷⁸ Meclis-i Vükela, Said Paşa'nın tavsiyesi üzerine durumu Padişaha bir mazbata ile bildirmiştir. 24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihli bu mazbata ile Yıldız'a çekilmiş olan telgraf sayısının 67'ye çıktığını belirterek kan akmamasını ve memleket işlerine yabancıların karışmasını engellemek amacıyla Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini, bunun için de genel seçimlere başlanmasını ve durumun vilayetlere bildirilmesini hükümet Padişaha tavsiye etmiş ve bunun memleketin emniyeti bakımından zaruri bir tedbir olduğunu da eklemiştir.⁷⁹

⁷⁸Tanör, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.176. Ayrıca "Abdülhamit II nin meşrutiyetin ilanına razı olmasında en önemli etken, Kanun-ı Esasi (Anayasa) uygulanmazsa Rumeli'de veliahta biat edileceğine (hakan olarak tanımak) ve hutbenin onun adına okunacağına dair gelen tellerle, yüz bin kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürünüleceğine dair Serez'den gelen telgrafdır." Bkz. Eroğlu, Hamza; *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.59,60.

⁷⁹Tunaya, Tarık Zafer; *Hürriyet'in İlanı İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.5,6. Durumu Padişaha bildiren mazbata sureti için bkz. Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi C.I Kısım II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.59-61.

Mazbata sureti şudur:

"Manastır, Kosova ve Selanik vilayetleri ahali-i umumiyesinin ve ordu-u hümayunun bazı mıntakalarında bulunan asakir-i şahanenin efrat ve zabitanının şu son günlerde ittihaz ettikleri harekatı serkeşanenin mahiyatına dair vilayat ve manatıkı mezkure vulat ve kumandanlarından ve müfettişi umumilikten 8 ve 9 ve 10 temmuz sene 1324 tarihlerinde varit olan 67 adet telgraflarla muharrerat ber mantuku iradei seniyye-i cenabı hilafetpenahî miyanei bendeganemizde yegan yegan mütalea olundu. Evrakı varideye nazaran ekseri mahallerde bulunan ahalinin kıyamı ve mevakkii kesirede zabitan ve efrad-ı askeriyyenin anlara iştirakiyle bazı askerî depolarının kapılarını şikest ederek bir çok esliha ve cephe ve taburlar sanduklarından mebalighi mevcude ahzu gazp ve kendilerine muhalefet edenleri eşeddi ukubat ve itlaf ile tehdit ve nihayet toplar endahitiyle ve nutuklar iradiyle ilanı hürriyet sadedinde birtakım nümayişlerde bulundukları ve dün gece Manastır'da bazı kumandanları ve hatta Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettiği mevakuı abluka ederek Osman Paşa'yı ahz ve tevkif eyledikleri ve işbu harekatı bağrıyanenin kanunu esasının mer'iyet ahkâmıyla Meclisi meb'usanın içtimaa davet ettirilmesi esasına müstenit olduğu ve bu bapta her güne nesayihi isga etmeyip gittikçe tevsii dairei igtışaş edecekleri anlaşılmış ve gerçi kanunu mezkur mer'î olup meclisi mezkurun bir müddeti muvakkate için tatili ilcaatı haliye ve muktaziyatı memlekette olmasıyla bir müddettenberi davet ve küşat olunmamış ise de beynelahali sefki dimağın vukuunu menetmek ve düveli ecnebiyyenin müdahalatına sebebiyet verilmemek vacikatı umurdan bulunduğundan mezkur meclisin küşadı zarurî olmakla keyfiyet miyanei abidanemizde bittezekkür arzı şerefimendi telakkisi olduğumuz iradei seniyei hazreti hilafetpenahî icabı alisinden olup filvaki memleketin istikrari asayiş noktasına muvafık olan mutaleatı seniyei hazreti şehriyari mahzı isabet bulunduğundan intihap hakkında zaten mevcut olan usule tevfikân sıfatı lazimeyi haiz azanın intihabıyla peyderpey iş'arı hususunun tamimen vilayati şahane ve elviyei gayri mülhakaya tebliği ve bu kararın eşhası merkumeye tefhimi ile cemiyetlerinin dağılması tezekkür ve tensip kılınmış ve olbapta kaleme alınan telgrafname sureti leffen arz ve takdim olunmuş olmakla olbapta emrû fermanı hümayunu hazreti hilafetpenahî her ne veçhile şeref sudur buyurulursa isabet anda olmakla olbapta ve katibaei ahvalde emrû ferman hazreti veliyülemir efendimizindir."

24 cemaziülahir sene 1326 ve 10 temmuz sene 1324 (23/7/1908).

İradei seniyei mübellighi hamış.

Meclisi Vükelanın manzuru ali buyurulan işbu mazbatası üzerine mucibince iradei seniyei cenabı hilafetpenahî şerefsudur buyurulmuş, olmakla olbapta emrû ferman hazreti veliyyul-emrindir. 24 cemaziülahir sene 1326 ve 10 temmuz sene 1324.

Serkatibi Hazreti Şehriyari

Abdülhamit, aynı gün Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayıp Meşrutiyet'i resmen ilan etti.⁸⁰ Böylece İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in ilanı konusundaki faaliyetleri başarılı bir sonuç vermiş ve Kanun-ı Esasi yeniden yürürlüğe girmiştir.

1.4.3. Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki ile İlişkilerinin Kopması

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde tam bir barış ve yumuşama dönemi yaşanmış ve ünlü sürgünler yurda dönmeye başlamıştı.⁸¹ İstibdat döneminin baskı altında tuttuğu basın, sansürün ortadan kalkmasıyla hudutsuz bir serbestliğe kavuşmuş oldu. Bu da bir gece içinde basının, her istediğini, sansürlenme tehdidi olmadan yayınlayacak hale gelmesini sağladı. İnsanlar aralarında saray hafiyelerinin olmadığından emin bir şekilde kahvehanelerde bir araya gelmeye başladılar. Kasaba ve şehirlerde halk, ellerinde pankartlarla hükümet konaklarına yürüyerek yeni düzeni öven konuşmalar yaptılar. Bir yandan siyasi suçlular için af çıkarılırken öte yandan sürgündekiler ülkeye dönmeye başladı.⁸² Kısacası Meşrutiyet'in ilanı ülkenin her köşesinde büyük sevinç ve coşku ile karşılandı. Ancak Meşrutiyet'in getirdiği bu olumlu hava çok fazla sürmeyerek kısa zaman içinde huzursuzluklar baş gösterdi. Nitekim önceleri İttihat ve Terakki ile birlikte Meşrutiyet'in ilan edilmesi için faaliyetlerde bulunanlar, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif saflara geçti. Bu muhaliflerden birisi de Şerif Paşa'dır.

Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkin bir rol üstlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Şerif Paşa ile olan münasebeti Şerif Paşa'nın Stockholm elçiliği yaptığı döneme dayanmaktadır. Şerif Paşa'nın bu dönemde İttihatçılarla olan ilişkisinden ötürü Saray tarafından görevinden alındığını bizzat kendi anılarından şu şekilde öğrenmekteyiz: "Avrupa'da, bilhassa Paris'te inkılabçı iki parti vardı. Sabahattin Beyefendinin partisi ve Terakki ve İttihad gayretkeşleri... Biz bu iki mücahid partinin her ikisine de gücümüz ölçüsünde yardımı, manen, maddeten iştiraki fazilet bildik. Vatandan ayrı düşmüş gençlerimizi Abdülhamid'in gazabına rağmen, memuriyetimizi kaybetme tehlikeleri, yüksek kovulma ihtimalleri içinde pervasızca

TAHSİN

⁸⁰Tanör, *a.g.e.*, s.176.

⁸¹Ada, Serhan; "Fotoğraflarla II. Meşrutiyet: Hürriyet Günleri", *Tarih Toplum*, S.7, Temmuz 1984, s.13.

⁸²Ahmad, *a.g.e.*, s.61.

koruduk. Jön Türklerle münasebetim Yıldız'ca haber alındı, memuriyetimi terk ederek hemen İstanbul'a dönmem emrolundu. Abdülhamid'in bütün bu engelleri beni hürriyetçi düşüncelerimden zerre kadar vazgeçiremedi."⁸³ Şerif Paşa'nın bu açıklaması, esasında Abdülhamit'e karşı tavrını da net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hatta Paşa'nın Abdülhamit yönetimine karşı Meşrutiyet'i desteklediğini şu sözleriyle de anlamak mümkündür: "...vatanımızın inkıraz tehlikesinden, müthiş tedenniden kurtuluşunu bir çarede, yüce bir idealde bulmuştuk: Meşrutiyet..."⁸⁴ Ayrıca Şerif Paşa, Abdülhamit'e muhalif olanlara yardım etme amacının da Meşrutiyet için olduğunu şu şekilde belirtmiştir: "Biz Avrupa'dakilere şahısları, şahsiyetleri veya herhangi bir çıkar için yardım elimizi uzatmamıştık; sırf vatan, sırf meşrutiyet için yardımda bulunmuştuk."⁸⁵

Stockholm'den Paris'e taşınan Şerif Paşa, Meşrutiyet'in ilanının ardından iktidara geçen İttihat ve Terakki taraftarı olarak görülür. İttihat ve Terakki'nin Pangaltı Şubesi'nin reisliğine getirilen Şerif Paşa, İttihatçılarla anlaşamayarak 1909 yılında bu görevinden istifa ederek Paris'e gitmiştir.⁸⁶ Şerif Paşa, genelleşen kanıya göre İttihat ve Terakki'den Londra Sefir-i Kebirliği'ni istemiş ancak İttihatçıların bunu kabul etmemesi üzerine İttihat ve Terakki'ye cephe almıştır.⁸⁷ Meşrutiyet'in ilanının ardından ülkeye dönen Jön Türklerin beklediklerinin aksi bir taltif ile karşılanmaları nedeniyle muhalif saflarda yer almaya başlamaları, Şerif Paşa ile ilgili bu genellemeyi doğrular nitelikte gözükmetedir.

Şerif Paşa, İttihat ve Terakki ile ters düşmesine sebep olan unsurlara ve istifa etme nedenlerine anılarında genişçe yer vermiştir. Paşa, Meşrutiyet'in bütün o gösterişli devrinin gelip geçmiş olduğunu, artık seçim zamanının geldiğini ve her şeyin değiştiğini belirterek şunları aktarmıştır: "İşte seçim meselesinde Cemiyet, İttihad ve Terakki komitesi –sırf birkaç haris şahsın ayartmasıyla- olanca gayretini, kuvvetini hatta meşrutiyeti çiğneyerek kullandı...Cemiyet, seçim işlerinde zamanın kargaşasından, bilhassa, "meşrutiyet nedir, seçim nasıl olur" gibi hürriyetin sınırlarını tam olarak kavramayan halkımızın büyük ölçüdeki bilgisizliğinden,

⁸³Şerif Paşa; *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, Nehir Yayınları, 1990, s.24,25.

⁸⁴Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.23.

⁸⁵Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.26.

⁸⁶Alakom, *a.g.e.*, s.51.

⁸⁷Tunaya, *a.g.e.*, s.253.

gafletinden istifade ederek dolaplar çevirmeye, ulusların barışı, unsurların uzlaşması gibi hayati önemdeki meselelerimizi sarsmaya başladı.”⁸⁸ Ayrıca İttihatçıların Meşrutiyet’i sadece kendilerinin olarak gördüklerini ve vatanını düşünen, vatani hakkında ilerleme ve medenileşme amacı taşıyan herkesin bu hakları kazanabilmek için Cemiyet’e dahil olması gerektiğini belirten Şerif Paşa, İnkılabı İttihatçıların meydana getirmediğini ancak şimdi Meşrutiyet’in yalnızca Cemiyet’inmiş gibi davranışların olmasını şu sözleriyle anlatmıştır: “Zamanın zorlamasıyla Avrupa’dan, Batı’dan gelen “ahrar-ı ümmet” payeleriyle ülkemizde idare yularını ellerine geçiren Terakki ve İttihadçılar bu umulmadık başarıları – çünkü, inkılabı hiçbir zaman ne suretle olursa olsun onlar meydana getirmediler – üzerine bizi heyetleri arasına aldılar ve biz buna yine vatanın yükselmesi, Meşrutiyet’in sağlamlaşması düşünceleriyle dahil olduk... Biz o zamanlar hem çok büyük, hem de çok vatanperver idik. Çünkü henüz muhalif değildik.”⁸⁹

Şerif Paşa, İttihatçılarla karşı karşıya gelme sebeplerinden birini de askerin siyasete karışmasından duyduğu huzursuzluk olarak nitelendirmektedir. Nitekim askerin siyasetle ilgilenmesi hususunun büyük bir hata olduğunu ve bu hatanın da bağışlanamaz olduğu görüşünde olan Paşa, askeri zorbalığın particilikle Meşrutiyet’i berbat edeceğini, vatani felakete sürükleyeceğini ve bu şartlar altında ilerlemenin mümkün olmayacağını belirtmiştir.⁹⁰ Askerin siyasetle ilgilenmesinden memnun olmayan Paşa, bu durumu istifa mektubunda da dile getirmiştir.

İttihat ve Terakki’nin hoşuna gitmeyenleri ve isteklerine uymayanları gerektiğinde mahvedebildiği iddiasında bulunan Şerif Paşa, İttihatçıların gayri meşru yollardan servet edinmeye çalıştığını da anılarında anlatmaktadır. İttihatçıların, her türlü imkanlarını kullanarak servet edinmeye çalışanlara Cemiyet’in izin verdiğini söyleyen Şerif Paşa, bu durum karşısında büyük bir infiale kapıldığını ve bu infialini de göstermekten çekinmediğini aktarmıştır. Nitekim Şerif Paşa’ya göre bu ayrılıklarından dolayı çok geçmeden Cemiyet’in kendisine düşman kesildiğini ve

⁸⁸Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.20,22.

⁸⁹Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.25.

⁹⁰Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.26.

aralarındaki geçmiş hukuku ayaklar altına alarak nankörlük içine girdiklerini belirtmiştir.⁹¹

Şerif Paşa, Meşrutiyet'in bütün meşruti hükümetlerde olduğu gibi, ancak partilerle milli kuruluşların denetimi altında yerleşebileceği kanısında olduğunu belirterek Meşruti yönetime geçilmesine rağmen İttihatçıların başka parti istememesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Başka parti istememenin irtica olduğunu hatta Meşrutiyet'i bile istememekle eşdeğer olduğunu söyleyen Şerif Paşa, İttihatçıların Kamil Paşa'yı düşürme sebebini de buna bağlamaktadır. Nitekim Şerif Paşa'nın aktardıklarına göre; Kamil Paşa'nın, Osmanlı bağımsızlık günü nedeniyle Ahrar Fırkası'nın düzenlemiş olduğu ziyafete katılması, Kamil Paşa'yı İttihatçıların düşmanı haline getirmiş ve bu nedenle Kamil Paşa hükümeti düşürülmüştür. Kamil Paşa'nın hükümet idaresinden çekilmesinden sonraki devri "devr-i felaket-i Osmaniye" olarak adlandıran Şerif Paşa, Kamil Paşa hükümetinin ardından Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin kurulmasıyla Cemiyet'in, zorbaca faaliyetlerinin arttığını ileri sürmüştür.⁹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düşen Şerif Paşa, anılarında Cemiyet ile ilgili birçok iddiada bulunmuş ve bu doğrultuda görevinden istifa etmeye karar verdiğini bir istifa metni ile bildirmiştir. Paşa'nın istifa metni şöyledir:

"Pangaltı Klübü muhterem heyetine

"Klüp arkadaşlarımın hakkımda her an gösterdikleri halisane dostluk eserlerinin ve iyi düşünce ve teveccühlerinin şükran borcunun hatıramda mahfuz olmaktan hiçbir vakit hali kalmayacağının arzıyla bu lütuf ve iltifatlara karşı en samimi teşekkür ve hamdlerimi takdim ederim. Tanışma ve sohbet şerefleri benim için pek kıymetli olan ve her biri ile şahsi münasebet ve dostluğumun idamesi emellerimin en hası bulunan muhterem arkadaşlarımın muttasıf oldukları ahlaki faziletler ve yüce askeri meziyetler daima kalbi bir rabıta ile beni kendilerine merbut ve meftun kılmış olduğundan, bu mümtaz zatların teşkil ettikleri bir muhterem heyet arasından ayrılmaya mecbur olduğum bugün, benim için en acıklı ve kederli bir gündür.

⁹¹Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.27.

⁹²Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.29,31.

Ancak bizi sevk ve idare eden kuvvet – başlarda vatan saadetine istihsalî şânlarıyla süslenmiş olmasına rağmen – bugün vatan ve milletin istikbali namına gayet tehlikeli bir vadiye sapmış, bütün memleket muhiplerini pek ziyade düşündürecek bir vaziyet almış olduğundan, bir milletin mukadderatıyla oynamak büyük meselesinin doğuracağı gelecek manevî mesuliyetin, velev ki naçiz olsun, bir kısmına iştirak ile hissedar olmaktan kaçınmaya mecburum. Gerçi bu kuvvete irtibatımızın devamı yemin ile temin edilmiş ise de, yeminden evvel her şeyde vicdan irtibatı bulunmak muktezi olup meslek itibarıyla, yani vatan-perest ve hürriyet-perver sıfatıyla Cemiyet'e vicdanen ve kalben mevcut olan kadim ve samimi bağlılığımız, Cemiyet'ce Meşrutiyet'in esas kaidelerine riayet olundukça devam edeceği zımni kaydına muhtevi olarak yemin ile de temin edilmiş idi. Şimdi esas bu kaidelerden inhirafın vicdan irtibatına getirdiği hâlel, yeminin bağlayıcı hükmünü de tabiatıyla iptal eylemiştir.

“İmdi, beni Cemiyet'ten çekilmek manevî mecburiyetinde bulunduran bu hal, ona bağlı olmak hasebiyle, muhterem heyetleri arasından da büyük bir üzüntü ile ayrılmayı zaruri kılmaktadır. Ancak bu hareket, her türlü mülâhazaya galip olmak lazım gelen vatanın saadeti ve selameti düşüncesinden başka bir şeye mahmul olmadığı cihetle, nazarlarının nüfuzuna ve fikir ve teemmüllerinin isabetine itimad ettiğim muhterem arkadaşlarımca mazur görüleceğini ümid ederim.

“Ahrar Fırkası ile münasebet kurduğum hakkında dolaşmakta olduğunu işittiğim bazı rivayetlere gelince, bunun sırf uydurma olduğunu ve münasebetimin kat'iyen aslı ve esası bulunmadığını temin eder, şimdilik hiçbir fırka ile münasebettar olmayacağımı arz eylerim. Sebebi de üzerimizde bulunan yüce askerlik sıfatıdır. Tahakkuk etmiş tarihi olaylara müstenid bir kanaatim vardır ki, o da, asker sınıflarının hükümetin siyasi meseleleriyle uğraşması, memleket için gayet tehlikeli ve zararlı olmasıdır. Şimdiki halimiz bunun en açık ve parlak delilidir.

“Gerçi ordunun hürriyetin istihsalî işinde başlangıçta sarf ettiği vatanperverane mesainin inkarı kabil değildir. Ancak Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra askerin hükümetin siyasi meseleleriyle uğraşması askerin birliğine pek elim, feci bir darbe vuracağı şüpheden uzak ve bütün umumi kuvvetleriyle Meşrutiyet idaresinin gözcüsü olmak lazım gelen ordunun siyasi meselelerle uğraşması

yüzünden zuhuru muhtemel değil mutlak olan görüş ve düşünce ihtilafı sebebiyle ne gibi vahim neticeler tevellüd edeceği ispattan azadedir.

“Binaenaleyh, teveccüh ve itimadlarının devamı benim için pek değerli bir teselli teşkil edecek olan Pangaltı Klübü muhterem heyetinin aflarını niyaz ve bu varakamın bir vedaname olarak kabul ve telakkisini rica eylerim efendim.”⁹³

1 Rebiu'l-evvel 1328⁹⁴

10 Mart 1325 (1909)

Birinci Ferik Şerif

Şerif Paşa istifanamesinde, Cemiyet'in memnun olmadığı faaliyetlerinden bahsederken özellikle de askerin siyasetle ilgilenmesi hususunda ciddi endişelerinin olduğunu belirtmiştir. Kendisinin Ahrar Fırkası ile münasebetinin olduğunu da katiyen kabul etmeyen Şerif Paşa, askerin siyasetle ilgilenmesinin doğru olmadığını bu nedenle de kendisinin bir asker olarak hiçbir fırka ile ilişkisinin bulunmadığının altını çizmiştir. Ancak kendisinin de bir asker olarak siyasi meselelerden tamamen uzak durduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Şerif Paşa, Prens Sabahattin Bey'in adem-i merkezîyetçi fikirlerini benimseyerek İttihatçılara karşı bu yolda faaliyet göstermiştir. Ayrıca Şerif Paşa, istifanamesinde askerin siyasetle ilgilenmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmesine rağmen I.E.O. Fırkası'nın 29 Kasım 1910 tarihli Tanin Gazetesi'nde yayınlanan beyannamesinde askerlere, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimini istikraz, ihtilal, hayırsız ve istibdat olarak nitelendirmiş ve askerin bu durum karşısında harekete geçmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklama askerin siyasetle ilişkisinin olmaması gerektiğini savunan Şerif Paşa'nın kendisi ile çeliştiğinin açık bir göstergesidir.

Alakom'un, Şerif Paşa'nın Osmanlı Ahrar Fırkası'nı desteklediğine yönelik olarak fırkanın başkanı Nurettin Feruh Bey'in, Şerif Paşa'nın sağladığı maddi yardım ile geçindiğinden bahsetmesi Paşa'nın Ahrar Fırkası ile ilişkisinin olmadığı şeklindeki sözlerini çürütür niteliktedir. Bu konuyla ilgili Ahmet İzzet Paşa anılarında şu

⁹³Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.32-34.

⁹⁴Yukarıda Hicri takvime göre belirtilmiş olan 1 Rebiu'l evvel 1328 tarihi miladi takvime çevrildiğinde 13 Mart 1910 tarihine denk gelmektedir. Ancak Şerif Paşa'nın anılarının yer aldığı ve bizim de tezimizde kullandığımız “Şerif Paşa Bir Muhafifin Hatıraları” isimli eserde verilen 1 Rebiu'l evvel 1328 tarihi yanlış olup doğrusu 1 Rebiu'l evvel 1327 olmalıdır.

şekilde bahsetmiştir: “Şerif Paşa da mühim siyasi veya askeri hizmetlere talip olduğu halde, cemiyetçe istek ve arzusu desteklenip yerine getirilmediğinden gücenmiş ve verdiği bazı ziyafetlerin işaret edeceği üzere Sabahattin Bey’in düşüncelerine eğilimli gibi bulunmaktaydı.”⁹⁵ Bu anekdottan ve Şerif Paşa’nın kendi anılarından da anlaşılacağı üzere Paşa, Abdülhamit’e karşı İttihatçıları desteklemiş ancak Meşrutiyet’in ilanının ardından Cemiyet ile olan ilişkileri bozulmuş ve Prens Sabahattin’in fikirlerine meyletmeye başlamıştır. Bu durum çıkar durumlarına göre siyasi görüşlerin değişebildiği görüşünü destekler niteliktedir.

Ziya Şakir anılarında, Şerif Paşa’nın istifa ederek yurt dışına çıkışı ve sonrasında yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır: “...O Şerif Paşa ki, vaktiyle İttihatçılarla gül gibi geçinirken sonraları şunun bunun sözüne uymuş, 31 Mart vakasına takaddüm eden (önce gelen) günlerde, cemiyetten istifa ederek, İttihatçılarla kanlı bıçaklı düşman kesilmişti. Artık ondan sonra Şerif Paşa’nın muhiti; aç, haris ve dalkavuk muhaliflerle ihata edilmişti (çevrilmişti). Hatırı sayılır bir servetin sahibi olan Şerif Paşa, İttihat ve Terakki kulüplerinin kapılarında ekmek bulamayan zavallıların – boğaz tokluğu mukabilinde – omuzlarında taşıdıkları bir bayrak haline gelmişti.

“Son derecede safderûn bir zat olan Şerif Paşa’yı abluka eden aç güruh, ona öyle bir his vermişlerdi ki, eğer bir fırka teşkil ederse, derhal İttihatçıları deviriverecek ve doğruca sadaret makamına geçecekti. Birçok sadrazamların haline gıpta ettirecek kadar servet ve yesâra malik olan Şerif Paşa da bu işe heves etmiş, ağrısız başına paçavra saranlar gibi artık fırkacılık mücadelesine girişmişti.”⁹⁶

⁹⁵Ahmet İzzet Paşa; *Feryadım*, İstanbul, Nehir Yayınları, 1992, s.74.

⁹⁶Şakir, Ziya; *Hürriyet ve İtilaf*, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2011, s.224.

1.4.4. 31 Mart İsyanı ve Şerif Paşa'nın İsyana Bakışı

1.4.4.1. 31 mart isyanı

31 Mart İsyanı, siyasi tarihimizin üzerinde henüz uzlaşamadığı tartışmalı konularından birisidir. Tarihsel tartışmalar bakımından hala sıcaklığını koruyan olay, “irtica kalkışması”, “ihtilal”, “karşı-devrim” ve “askeri darbe” olarak adlandırılmaktadır.⁹⁷ Tarihsel bakımdan hala tartışmalı olan bu konunun anlaşılabilmesi için öncelikle Meşrutiyet'in getirdiği siyasi atmosferi ve isyanın meydana gelmesine sebep olan olayları incelemek gerekmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 19 Kasım 1908'de başlayan seçimler aralık ayının ilk yarısında tamamlanarak 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açıldı. Her dinin, her milletin ve her fikrin az çok temsilcisi bulunan Meclis, kozmopolit bir yapıya sahipti.⁹⁸ Ancak buna rağmen eski rejimin yüksek memurları, istibdadın uygulayıcıları ve mektepli subaylar karşısında silineceklerini düşünen alaylı subaylar Meşrutiyet ve İttihat-Terakki'den fazlasıyla ürkmüşlerdi. Askerler, yeni eğitim düzeninin sıkı disiplininden, medrese öğrencileri de askere gitmeme ayrıcalıklarının kaldırılmış olmasından memnun değillerdi. Öte yandan Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ve Girit'in Yunanistan'a bağlanma kararı alması gibi gelişmeler Meşrutiyet'i yıpratmıştı.⁹⁹ Meşrutiyet İlan edildikten sonra Saray'ın yönetim üzerindeki etkisinin azaltılmış olması ve İttihatçıların da doğrudan İktidara geçmemelerinin yarattığı otorite bunalımı da yine Meşrutiyet'in olumsuz bir şekilde etkilenmesine sebep olmuştur.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin çoğaldığını söylemek mümkündür. Nitekim, Meclisin çok ulusu bir yapıya sahip olması nedeniyle gayrimüslimlerin özellikle de Rumların ve Ermenilerin tutum ve davranışları İttihat ve Terakki'ye aykırı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Rum mebuslar Atina ve Patrikane'nin; Ermeni mebuslar da Ermeni kilisesinin ve

⁹⁷Hocaoğlu, Baran; *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s.118.

⁹⁸Kodaman, *a.g.m.*,s.175.

⁹⁹Tanör, *a.g.e.*,s.188.

Taşnak-Hınçak'ın talimatlarına göre hareket ediyorlardı. Türk olmayan Müslümanlar da Osmanlıcılık ideolojisine aykırı düşünceleri açıkça dile getiriyor özellikle de Türkçe'nin resmi dil ve eğitim dili olmasından rahatsızlık duyuyorlardı.¹⁰⁰ Bunların yanı sıra 1902 Jön Türk Kongresi'ne kadar uzanan liberal bir sistemin benimsenmesinden yana olan Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası çevresinde toplanan bir muhalefet söz konusudur.¹⁰¹ Meşrutiyet öncesinde tüm muhalif grupların, ortak düşman olarak gördükleri Abdülhamit ve İstibdat karşısında birleştiği gibi şimdi de İttihat ve Terakki karşısında birleşen bir muhalefet göze çarpmaktadır. Bu muhalif gruplar İttihatçıları özellikle de merkeziyetçi bir yapı oluşturmakla suçlamakta ve adem-i merkeziyetçi bir yapının hakim kılınmasını talep etmektedir.

Hürriyet'in ilanının ardından Sait Paşa'nın yerine sadrazam olan Kamil Paşa'nın, İttihatçıların verdiği gensoru neticesinde 13 Şubat 1909'da düşmesi muhaliflerin tepkilerini artırmasına sebep oldu.¹⁰² Öyle ki Kamil Paşa'nın düşürülmesi Ahrar Fırkası ve diğer muhalifler arasında ağır bir yenilgi sayıldı. Bunun üzerine muhalifler, İttihatçılar aleyhine yoğun bir propagandaya girişerek basın yoluyla halkı etkilemeye çalıştı. 6 Nisan 1909'da muhalif yazar Hasan Fehmi'nin, Galata Köprüsü'nde arkadaşı Mülkiye Kaymakamı Şakir Bey ile yürürken öldürülmesi¹⁰³ muhalefet tarafından İttihatçılara mal edildi. Böylece Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde gerginleşen siyasi atmosfer, Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ile tamamen İttihat ve Terakki'nin aleyhine dönmüştür.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesinin ardından 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) “şariat isteriz” diyerek ayaklanan bazı askerler¹⁰⁴, kendilerini harekete geçiren muhalefet odaklarının kontrolünden çıkarak terör estirmeye başladılar ve aralarında bakan, mebus ve subayların da bulunduğu birçok kişiyi öldürdüler. Ayaklanmanın dinci

¹⁰⁰Kodaman, *a.g.m.*, s.175.

¹⁰¹İslamoğlu, Abdullah; *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004, s.98.

¹⁰²Akşin, *a.g.e.*, s.57.

¹⁰³Demir, Halim; *Yeraltından İktidara İttihat ve Terakki Darbeler ve Suikastler Tarihi*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005, s.115,118.

¹⁰⁴12-13 Nisan 1909 gecesi Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburu'nun ayaklanması ile başlayan olaylar, ordu içindeki yeni düzenlemelere tepki duyan askerlerden oluşan bir kalabalığın “şariat düzeni” talep ederek “Kahrolsun Cemiyet”, “Kahrolsun Ahmet Rıza”, ve “Kahrolsun Hüseyin Cahit” diye bağırımları isyancıların cemiyet ve parlamentoyla birlikte İttihatçı zihniyeti de hedef aldıklarını göstermektedir. Bkz. Hocaoglu, *a.g.e.*, s.124.

kanadının başını Derviş Vahdeti ve onun İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve Volkan Gazetesi çekiyordu. Arnavut ulusçularının da desteklediği isyana, Abdülhamit'in destek vermediğini ancak hoş görülü bir tavır içinde yaklaştığını söyleyebiliriz.¹⁰⁵

İsyanın kim tarafından çıkarıldığı konusunda üç açıklamadan bahsedebiliriz. Bunlardan ilkinde göre isyan sonrasında İttihat ve Terakki iktidarını sağlamlaştırdığına göre isyanı İttihatçıların çıkarmış olabileceğidir. Ancak isyanın İttihat ve Terakki tarafından çıkarıldığına dair ciddi kaynaklar olmamakla birlikte Meşrutiyet'i tehlikeye atacak şekilde eyleme geçen böylesi bir komployu İttihatçıların kurmuş olması mantık dışıdır. İkinci görüşe göre ise ayaklanma Abdülhamit'in işidir. Bunun doğru olamayacağını düşünen Sina Akşin, Hareket Ordusu'nun gelmemesi halinde Abdülhamit'in, tahta çıkacağını belirterek bu fırsatı istibdada dönmek için kullanıp kullanmayacağını da kestirilemeyeceğini söylemiştir. Ancak Akşin, tüm bunların isyanı Abdülhamit'in çıkarmış olacağı anlamına gelmediğini belirtmiştir.¹⁰⁶ İsyanın kimlerin çıkardığı konusunda üçüncü görüş ise ayaklanmayı Prens Sabahattin ve muhaliflerin çıkarmış olabileceği yönündedir. Nitekim "şariat isteriz" diye ayaklanan askerlerin; "Kahrolsun Cemiyet", "Kahrolsun Ahmet Rıza" ve "Kahrolsun Hüseyin Cahit"¹⁰⁷ diye bağırma ları isyanın ardında İttihat ve Terakki'den memnun olmayan muhalefetin yer aldığını göstermektedir. Ancak muhalefetin, isyanı sahiplenmemesini, askerin disiplinli bir güç gösterisi yapmak yerine kanlı bir isyan hareketi gerçekleştirmiş olmasına bağlayan Akşin, isyanın asıl düzenleyicisinin kim olduğunun açık olmadığını söylemiştir. Ancak askeri kimin kışkırttığının belli olduğunu söyleyen Akşin, Derviş Vahdeti ve yayınlamış olduğu Volkan Gazetesi'nin bu hususta önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Akşin, Vahdeti'nin yanı sıra Volkan Gazetesi yazarlarından Said-i Kürdi (Sonradan Said-i Nursi olarak Nurculuğun kurucusu olacaktır), softalar, kadro dışı kalmış alaylı subaylar ve Arnavut ulusçularının da askeri kışkırtan diğer oluşumlar olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁸

31 Martçılar, iki gün içerisinde çoğunluğu mektepli subayların oluşturduğu yirmiden fazla insanı öldürdüler. Öldürülenler arasında Hüseyin Cahit'e benzetilen bir

¹⁰⁵Tanör, *a.g.e.*,s.188.

¹⁰⁶Akşin, *a.g.e.*,s.59,60.

¹⁰⁷Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.124.

¹⁰⁸Akşin, *a.g.e.*,s.60,61.

mebus ve Adliye Nazırı Nazım Paşa da vardı.¹⁰⁹ Olayların devam ettiği sırada İttihat ve Terakki'nin Selanik, Manastır ve Üsküp gibi Rumeli'deki şubeleri ile Edirne'de II. Ordu ve Selanik'te III. Ordu subayları isyanı bastırmak için harekete geçti. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki II. ve III. Ordudan Hareket Ordusu adıyla askeri birlikler trenle İstanbul'a gönderildi. 19 Nisan 1909'da Yeşilköy'e gelerek karargah kuran Hareket Ordusu, 24 Nisan 1909'da İstanbul'a girerek ayaklanmayı bastırdı.¹¹⁰ 27 Nisan'da toplanan meclis ilk olarak Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine Mehmet Reşat'ın getirilmesine karar verdi.¹¹¹ Böylece İttihat ve Terakki aleyhinde gerçekleştirilen isyan, Cemiyet'in yararına sonuçlanmış oldu. Nitekim İttihat ve Terakki isyanının bastırılmasının ardından sıkı tedbirler alarak hem Meşrutiyet'i hem de kendi iktidarını sağlamlaştırdı. Öte yandan Meşrutiyet'in ilanı ile tahttan indirilmemiş olan Abdülhamit'in saltanatına son verilerek İttihat ve Terakki'nin önü açılmış oldu.

1.4.4.2. Şerif paşa'nın gözünde 31 mart isyanı

Şerif Paşa, anılarında ve kendi çıkardığı Meşrutiyet gazetesinde 31 Mart İsyanı hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. 31 Mart isyanının gerici bir ayaklanma olmadığını ileri süren Şerif Paşa, isyanı, bir zulüm rejimine karşı "beklenmeyen, kendiliğinden" ve bu niteliği nedeniyle liberalleri de şaşırtan bir hareket olarak tanımlar. Yine Paşa'ya göre eğer liberaller yani Ahrar Fırkası, İttihad-i Muhammedi Fırkası ile birleşselerdi, ilk karışıklıkta Komitacıların tamamının toplanabileceği görüşündedir.¹¹² Bu durumda Şerif Paşa, isyanın başı bozuk bir şekilde yürütüldüğünü ve Ahrar Fırkası'nın İttihad-ı Muhammedi ile birlikte hareket etmediğini ileri sürmektedir.

Meşrutiyet gazetesinin 31 Mart isyanı ile ilgili yazılarında; Mahmut Şevket Paşa'nın amacının yalnızca liberalleri ezmek değil, bizzat Yıldız'a girerek, arasında kendi imzasını taşıyanlar da dahil olmak üzere, tüm hafiye raporlarını ele geçirmek olduğu yer almıştır. Harbiye Nezareti'ne taşınan kırk kasa rapor arasında birçok İttihatçının jurnalının da bulunduğunu ileri süren gazete, bir süre sonra bu

¹⁰⁹Akşin, *a.g.e.*,s.60.

¹¹⁰Kodaman, *a.g.m.*,s.178.

¹¹¹Tanör, *a.g.e.*,s.190.

¹¹²Timur, *a.g.m.*,s.18.

jurnalların, yazarlarının tepesinde demokrasi kılıcı gibi kullanıldıklarını belirtmiştir.¹¹³ Meşrutiyet gazetesinin bu iddiasına göre İttihat ve Terakki Fırkası, zaman zaman kendisinden farklı düşünen üyelerini bu jurnaller vasıtasıyla kontrol altına almaya çalışmıştır.

31 Mart İsyanı'nda etkin bir rol üstlenen Avcı Taburları'nın Meşrutiyet'in her türlü tehlike ihtimaline karşı savunma görevi ile getirildiğini belirten Şerif Paşa, bu taburların amacından saptırıldığını, 31 Mart olayına kadar geçen süreçte baskıncılık etmekten başka bir işte kullanılmadıklarını iddia etmiştir. İttihatçıların bu askerleri idari meselerde bir ihtiras aracı olarak kullanmasının neticesinde askerin isyan edeceğinin aşikar olduğunu söyleyen Şerif Paşa, ülkede hürriyet olduğunu zannederek kurulan "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti" nin de İttihat ve Terakki'nin iftiralarına kurban gittiğini ileri sürmüştür.¹¹⁴ İttihat ve Terakki'nin, iktidarını koruyabilmek için askerleri kullandığı iddiasında bulunan Şerif Paşa, Meşrutiyet'in ilanının ardından ülkede yeni siyasi rejime uyum sürecinde yaşanan birtakım olumsuzlukları, tamamıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mal etmeye çalışmıştır.

İsyancıların "Şeriat isteriz" sözlerine anılarında yer veren Şerif Paşa, ayaklananların bilgi ve kavrayış düzeylerinin düşünüldüğünde isyanda, irtica isteği olmadığı görüşündedir. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin icraatları neticesinde ayaklananların, cahil askerler olduğunu belirten Paşa, bu askerlerin gözünde adalet, hürriyet ve meşrutiyet olmak üzere her şeyin Şeriatta toplandığını ve bu nedenle şeriat isteriz diye bağırdıklarını belirtmektedir. Şerif Paşa'ya göre ayaklananlar bilgili aydın bir kesimden meydana gelseydi bunlar hürriyet, adalet ve eşitlik isteyip şeriat isteriz gibi bir söylemde bulunmayacaklarından isyanın esas sebebi irtica örtüsüyle kapatılmayacaktı. Bu bakımdan 31 Mart'ın bir irtica olmadığını yineleyen Şerif Paşa, şeriat istemenin istibdat istemek veya zulüm istemek anlamına gelmediğini ileri sürmüştür. 31 Mart'ı bir irtica hareketi olarak görmeyen Şerif Paşa, isyanın bir cinayet olduğunun da altını çizmiştir. Nitekim Şerif Paşa'ya göre isyan ne kadar haklı olursa olsun askerin, askeri itaate hiç de

¹¹³Timur, *a.g.m.*,s.18,19.

¹¹⁴Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.46,47. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Hürriyet'in ilanı ile İstanbul'a dönen Jön Türklerin İttihatçılardan beklediği taltifi görememesi üzerine 1908 Ağustosunda bir araya gelerek kurdukları bir cemiyettir. Bkz. Timur, *a.g.m.*,s.17.

uygun olmayan bir ayaklanmaya cesaret edebilmesi ülkenin perişanlığına sebep olabilirdi.¹¹⁵

Hareket Ordusu'nun Meşrutiyet'i sağlamlaştırma emelleri ile İstanbul'a girdiğini söyleyen Şerif Paşa, ordunun yayınlamış olduğu beyannamede tarafsız davranacağını bildirdiğini ancak buna rağmen İstanbul'a geldiği andan itibaren İttihat ve Terakki için kan döktüğünü ileri sürmüştür. Hareket Ordusu'nun maksadının hürriyeti korumak olmadığını da ekleyen Paşa, "Eğer Hareket Ordusu'nun maksadı hürriyet, emeli meşrutiyet olaydı, bugün bu derece düşer, bu ölçüde zayıflar mıydık?" demiştir. Bu sebeplerden ötürü Şerif Paşa, 31 Mart İsyanı'nda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, irtica söylemleriyle bahane ederek hürriyetçi insanları ve meşrutiyet partilerini perişan etmek amacıyla hareket ettiğini iddia etmiştir.¹¹⁶

Meşrutiyet gazetesinde ise 31 Mart İsyanı, bir facia olarak nitelendirilmiş olup isyanın, İttihat ve Terakki'nin kendi ceplerini doldurmak ve muhalifleri ortadan kaldırmak amacıyla düzenlediği bir tertip olduğu ve memlekette Kanun-ı Esasi'yi çiğnemenin, vahşi muamelelerin ve keyfi hareketlerin başladığı belirtilmektedir.¹¹⁷

Esasında 31 Mart İsyanı, mutlak monarşiden Meşrutiyet'e geçişte yaşanan uyum problemlerinin bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Meşrutiyet'in doğru bir şekilde anlaşılmamasından dolayı sahiplenmesi ve korunması da farklı gruplar tarafından farklı şekilde anlaşılmıştır. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'i korumak amacıyla 31 Mart İsyanı'nda yürüttüğü faaliyetler, muhalif çevrelerce kendilerine yapılmış bir haksızlık olarak nitelendirilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki başlama sebebi ne olursa olsun eğer isyan başarılı olsaydı, daha çok yeni olan Meşrutiyet rejimi derin yaralar alabilirdi.

¹¹⁵Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.48,49.

¹¹⁶Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.51,52.

¹¹⁷Meşrutiyet gazetesi, 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911), No:18, s.5.

2. BÖLÜM

ISLAHAT-I ESASİYE-İ OSMANİYE FIRKASI'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

2.1. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

2.1.1. Fırka'nın kuruluş süreci

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, İttihat ve Terakki ile anlaşamayarak Paris'e yerleşen Şerif Paşa tarafından kurulmuştur. Muhalif güçleri bir araya getirecek bir parti kurma amacıyla olan Şerif Paşa, yurt dışında gelişen İttihat ve Terakki karşıtı güçlerin sözcüsü olmaya başlamıştır.¹¹⁸

Muhalefetin önemli bir çekim merkezi haline gelerek ünlü bir isim olarak karşımıza çıkan Şerif Paşa, İttihatçılarla olan mücadelesini ne eylemli ne de düşünsel bir biçimde gerçekleştirmiştir. Bu zengin muhalifi, muhalefet çevrelerinde önemli bir aktör haline getiren maddi gücü olmuştur.¹¹⁹ Nitekim Şerif Paşa'nın tüm muhalifleri maddi-manevi desteklediğine dair Abidin Nesimi şu açıklamalarda bulunmuştur: "Hilmi'nin Osmanlı Sosyalist Partisi'ni kurmasında iki kişinin etkisi olmuştur. Biri Kürt Şerif Paşa, diğeri de Yahudi Vitali Efendi'dir. Kürt Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanlarla değil, İngilizlerle yakınlık kurmasını öneren bütün yayınları ve kuruluşları beslediği kesindir. Sosyalist Hilmi'nin Partisi de, yayınları da bu doğrultuda olduğu için bunları da Şerif Paşa'nın beslemiş olması gerekir. Nitekim bu partinin kurucularından Pertev Tevfik, Şerif Paşa'nın özel sekreteri idi. Yine bu partinin kurucularından Ali Namık da Şerif Paşa'nın güvenilir kişilerindendi."¹²⁰ Şerif Paşa'nın kurucusu olduğu Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın mensubu olan Pertev Tevfik'in, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucuları içinde yer alması bu fırkanın, I.E.O Fırkası'nın görüşleri ile paralel bir yapıda olduğunu göstermektedir.

¹¹⁸Alakom, *a.g.e.*,s.53.

¹¹⁹Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.177.

¹²⁰Alakom, *a.g.e.*,s.55.

2.1.2. Fırka'nın yapısı

Tunaya'ya göre "Fırka en geniş ve hoşgörölü anlamda bile bir siyasal parti olamamıştır. Fırka bir anlamda Şerif Paşa'nın kendisidir ve O'nun kişisel duygularını ve tutkularını dile getiren bir isimden başka bir şey değildir." Fırka, Cemiyet-i Hafiye adıyla yurt içinde muhalif faaliyetler yürüttüğüne dair iddialar dışında ülke içinde bir örgütlenmeye de sahip olamamıştır. Berliner Tageblatt gazetesi, I.E.O. Fırkası'nın bazı kulüp ve şubelerinin varlığından söz etmişse de bu iddialarının aslı çıkmamıştır.¹²¹ Ancak Fırka'nın ülke dışında kurulmasından dolayı yayın alanında oldukça etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ülke içinde meydana gelen olayları ayrıntılarıyla, sert muhalefet gözlüğüyle anlatan ve eleştiren Fırka, Şerif Paşa'nın Türkler dışındaki etnik unsurların koruyucusu olduğunu belirtmesi ile de Fransız kamuoyunda oldukça ilgi uyandırmıştır.¹²²

Ülke dışında kurulmuş olan ve Jön Türk hareketinin benzeri niteliğinde bir muhalefet oluşturmaya çalışan I.E.O. Fırkası, doğal olarak seçimlere katılamamıştır. Ancak seçimleri yoğun bir biçimde eleştirmekten ve etkilemeye çalışmaktan geri durmayan Fırka'nın, Meclis içinde üyesi ve yanlısı dahi bulunmamasına rağmen kendisinden çokça söz ettirdiği bir gerçektir.¹²³ Nitekim Fırka'nın yurt içi mücadelesini sürdürmek amacıyla Cemiyet-i Hafiye adında bir örgütün kurulduğu ve bu örgütün de Rıza Nur tarafından yürütüldüğü öne sürülmüştür.¹²⁴ Bu örgütün halkı isyana sevk etmek arzusunda bulunduğu iddiaları üzerine İttihatçılar, aralarında Rıza Nur'un da bulunduğu bir grup muhalifi tevkif etmiştir.¹²⁵ Bu durum I.E.O. Fırkası'nın meclis içinde yer almasa bile meclisi etkileyebilecek olaylara sebep olabildiğinin açık bir göstergesidir.

2.1.3. Fırka'nın kurucuları

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kurucusu ve yöneticileri şunlardır: Fırka'nın hem kurucusu hem de başkanı olan Şerif Paşa, Ali Kemal, Mevlanazade Rifat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fua, Kemal Avni Bey. Fırka'nın

¹²¹Tunaya, *a.g.e.*,s.257.

¹²²Tunaya, *a.g.e.*,s.255.

¹²³Tunaya, *a.g.e.*,s.255.

¹²⁴Alakom, *a.g.e.*,s.53.

¹²⁵*Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XII, s.81.

kurucuları hakkında belgesel bir saptama yapmanın zor olduğunu dile getiren Tarık Zafer Tunaya, bu isimleri ise rahmetli Dr. Nihat Reşat Belger ile konuşmalarında saptadığını belirtmiştir. Fırkanın ülke içindeki üyeleri arasında ise Şerif Paşa'nın eşi Prenses Emine, Dr. Münir, Hafız Sami ve Matbaacı Enver gibi yeminli üyeler yer almaktadır.¹²⁶

Bir iddiaya göre fırkayı Prens Sabahattin kurdurtmuş başına da Şerif Paşa'yı getirtmişti. Ayrıca Mevlanazade Rifat'ın kurduğu iddia edilen ve bir diğer adının da Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası olduğu tahmin edilen "Yapıcılar Cemiyeti" ile Yahya Kemal Bey'in İstanbul'da kurmuş olduğu gizli cemiyetin de bu fırkayı desteklediği ileri sürülmekteydi. Ancak Şerif Paşa bunu kabul etmemiştir.¹²⁷

Fırka'yı destekleyen gazeteler arasında Şerif Paşa'nın çıkarmış olduğu Meşrutiyet, Mevlanazade Rifat'ın çıkarmış olduğu Serbesti ve Yeni Yol'dur. Yurt dışında kurulmuş olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın yurt içindeki uzantısı ve destekçisinin Cemiyet-i Hafiye adlı örgütün olduğu ileri sürülmektedir.¹²⁸

2.1.4. Fırka'nın beyannamesi

Bir Vesika-ı İsnad ve İftira

Muhterem Zabitler!

Sizinle baş başa bir an için söyleşmek ve bugüne kadar muhtelif milletlerin muhtelif eşhasından(adamlar, kişiler), istikbal-i milliyemiz namına yükselen avazelerin (yüksek ses) son bir zübdesini (özet sonuç) yapmak isterim.

Bizden, asırların süyul (seller) nisyanıyla(unutmak) tebaüd eden (uzaklaşan) milletlerin geçirdikleri safahat-ı ömre bakarsak, onların mesud veya mukadder olmalarını, haricin istilasına karşı gürzler, şimşirlerle(kılıçlarla) techiz ettikleri orduların, o demir kütlelerin ehliyet ve vicdanlarına medyun (borçlu) oluruz. Roma'nın cihanlar sarsan o itila'ı (yükselen) haşmeti hangi ellerle o mertebe-i

¹²⁶Tunaya, *a.g.e.*,s.252,258.

¹²⁷Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.178.

¹²⁸Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.178.

kemali bulduysa yine aynı ellerle hacil (utanmış) bir mezar siyah maziye gömüldü. Taj Nehrinin o sevda-yı suları Kartaca Kütüphanesinin selsebil arafatını bahr-ı muhitin lakayt(kayıtsız), huruşan(coşan çağlayan) derinliklerine ebedi, bir fena ile isal ederken, tarih Endülüs orduları namına bir kitabe-i itham kaydediyordu. İsterseniz bu salhurde (çok yaşlı) günlerden rucu edelim. İşte, Garp medeniyetinin yüzlerce yıllık, Aliheler (Tanrılar) doğuran bir kıble gâh bedayi' (eşi benzeri olmayan) Yunanlılar.....bu siyaset-i askeriye ile ne vahim devreler geçiriyorlar. Adeta erbab-ı basirete müşkül bir akıbet arz ediyorlar.

Bilmeden bir günaha alet olmak fecayi(musibetler) hayatın en mukadderlerindendir. Sizi teessüflerle temin ederim. Ey muhterem simalar ki Türkiye bu günkü hutuvat-ı siyasiyesiyle beladaki milletlerin mukadderatına iştirak ediyor o mukadderatı ihzar edense sizlersiniz. Bilmem şu satırları okurken insaniyet-i müstakbeleyi yâd ederek neler hissedersiniz? Şu dakikada gayri ihtiyari açtığımız harfe-i (çukur) zevallerin henüz doğan evlatlarınız için de bir aidiyeti vardır. Oraya yalnız benimkiler değil, fakat benimkilerle birebir sizinkiler de gömülecektir.

Vicdan-ı umumiye hitab etmeden evvel hali hazır istibdadı teyid eden süngülerinize tevcih(çevirme, yöneltme) kelam zaruridir. Bilmeden bir âlim fazilet diye himaye ettiğiniz bu müselsel(zincirleme, ardı ardına) maktellerin (katledilen öldürülen yer) bu süfliyyetgah-ı (alçaklık) mekruhun tecelli yatında lanetlerle teşyi(uğurlama) ettiğimiz devr-i sabıktan ne fark buluyorsunuz? Bir taraf bir adalet-i muhakeme ile bugünkü hayat-ı ictimaiye ve siyasiyemizi tetkik eyleyiniz ve her maktulün önünde yatan binlerce makabir(mezarlar)sükkanını (oturan iskân olunmuş) sükkan-ı bedbahtını isticvab(sorup cevap alma sorgulama) ediniz, bu muhit-i emvattan sonra yarın ki evlatlarınıza ihzar edilen miras-ı iflası, yakından okuyunuz. Makamat-ı (makamlar) Aliye'yi boyunlarında birer levhayı Hamit'le iş'al eden edvar-ı mezalimlin en cellad nasiyelerinin derece-i iffetini taharri(araştırma) ettiğiniz ve sonra da yaşattığınız heyula-ı(Maddenin saf ve ilk hali, ehemmiyetsiz küçük şey) fezahat namına vicdanınızdan yükselen avaze-i(yüksek ses) itabı(azarlama) dinleyiniz.

Ordu terakkiyatı gelişmeleri namıyla koparılan velveleler yalnız Türkiye muhitinde tanin-i endaz (tınlayan, çınlayan) oluyor. İki yıllık israfa tının mücazatını(bir suça karşılık ceza çektilme), maliyemize soktuğumuz ecnebi kontrolüyle çekmeye başladık. Garp piyasaları bizim keşkelere Seddi bab(kapı örtme) etti. Para bulsak İstiklal-i maliyemiz gidecek; bulmasak hayat ruzimerremiz(her günkü-her günlük) olacak. Siyasiyat-ı dâhiliyemiz “bir anasır boğazlaşması” şeametini ihzar etti, memleketin en dinç uzuvları bu yolda heba oluyor. Siyaset-i hariciyemiz ise “revval-i mülakatı” yolarını tuttu, meharetimize bütün cihan tefekkür-ü hayran, yaptığımız istikrazlar, icad ettiğimiz ihtilallara kâfi değil, teali’i iktisadiyemiz ise ümmet merhumu gibi mahkûm fena.

Milletin bin mihnetle topladığı paralar, Almanya’nın çürük gemilerine hediye edilir, hükümet parasızlıktan sızlanıyorken Maliye Nazırı Dobruca da İki Yüz Elli Bin Liraya çiftlikler alır, Arabistan Islahatı serlevhasıyla(başlık) İmam Yahya’ya istiklaliyet verilirken en sade bir hak hayatı istediği için Arnavutluk baştanbaşa tahrip olunur. Erbab-ı irtica’ vesilesi ile binlerce bi gûnahtar ağaçlarına, zindanlara gönderilirken koca hami-i meşrutiyetler ne hürriyet-i vicdan, ne hürriyet-i matbuat, ne de hürriyet-i ictimâ’ bırakırlar. Bir taraf da istibdat için ordu, ordu insan asarlarken diğer tarafta da yine aynı istibdat için sedefli beşikler yaparlar.

İstikraz, ihtilal, hayırsızlık, istibdat... İşte bugün tekrar eden elvah(tablo) meşrutiyet....

Ey Hamid’in ihram melanetini(lanete sebep olan) namuskâr ellerle yıkan erbab-ı hamiyet (onur ve haysiyet), şayan-ı hürmet askerler! Ah için bilmeden bu maziye himaye etmeyiniz, insaniyet erbab-ı kudreti daima iltizam-ı hak ile memur eder. Biz de sizden bunu ümit ediyoruz.

OSMANLI ISLAHAT-I ESASİYE
FIRKASI¹²⁹

¹²⁹Tanin Gazetesi, 16 Teşrin-i Sani 1326 (29 Kasım 1910), No: 806, s.1. Ayrıca metnin orijinali eklerde verilmiştir.

2.1.5. Fırka'nın programı

Fırkanın Programı

- 1 - Hükümet-i Osmaniye, Meclis-i Ayan ve Mebusandan mürekkep bir kuvve-i teşriyenin taht-ı murakabesinde bulunan bir hükümet-i meşrutadır.
- 2 - Tekmil Osmanlılar, herhangi unsur ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, hür doğar ve hür kalırlar; ve cümlesi aynı hukuka malik ve aynı vezaifle mütesaviyen ve muhtemelen mükelleftirler.
- 3 - Hükümet-i Osmaniye'nin lisan-ı resmisi Türkçedir, din-i resmisi ise din-i İslam olmakla beraber edyan-ı saire-i mevcudenin hepsi de hükümetin taht-ı himayesindedir. Binaenaleyh her unsurun an'anat-ı diniye ve ahlakiyesine ve feramin-i hümayun ile bahşedilmiş olan imtiyazat-ı mezhebiyeye riayet edilecektir.
- 4 - Makam-ı saltanatın Kanun-ı Esaside musarrah olan hukukunun tamami-i mer'iyetini bilumum Osmanlılar mütekelliftir.
- 5 - Hilaf-ı kanun müdahalat ile intihap ettirilmiş olan mecalıs-i hazıra-i Ayan ve Mebusanın feshi ve bunların yerine hürriyet-i fikriye ve vicdaniye ile yeniden intihabat icrası.
- 6 - Usul-ü hazıra-i intihabatın ihtiyacat-ı asliye-i memlekete muvafık bir surette yeniden tanzimi. Ayan azasının -dokuz sene müddetle- nısfı Padişah ve nısf-ı diğeri de millet tarafından intihap edilecek ve vükela Heyet-i Ayan'a karşı da mes'ul olacaktır. Fırkamızın intihap hususundaki fikri "rey-i am"ı aslidir.
- 7 - Kanun-ı Esasinin hal-i hazır içtima-ı medenî bir tarz-ı makul ve meşruda tadil ve ıslahı ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin de ihtiyacat-ı hazıra-i milliyemize tevfikân tadili.
- 8 - Esas-ı hâkimiyet, millettir. Binaenaleyh hiçbir şahıs, hiçbir heyet, milletten suret-i mahsusada verilmeyen salahiyet ve iktidarı istimal edemez.

- 9 - Millet her memurun idaresinden hesap talep etmek hakkını haizdir.
- 10 - Kanun-ı Esasi ile tayin edilen hudut haricinde hiçbir heyet, hiçbir cemiyet, hiçbir şahıs mukarrerat ve icraat-ı hükümete müdahale edemez.
- 11 - Bütün Osmanlılar, -ahare zarar vermemek şartile- istediğini icraya muktedir olarak serbestiye maliktir. Binaenaleyh her şahsın hukuk-ı tabiiyesinden edeceği istifade, heyet-i içtimaiyenin diğer azalarının aynı suretle malik oldukları bu hukuka tecavüz etmemekle mukayyedir ki hududu tayin edecek yalnız kanundur. “Hukuk-u tabiye” serlevhasile ilk evvel varid-i hatır olan esaslar: serbesti, hakk-ı temellük, emniyet-i mal ve can, hakk-ı şöhret ve zulme mümaneattır.
- 12 - Teati-i efkâr ve mütalaatta serbesti, insanın en kıymettar hukukundan biridir. Her Osmanlı; kanunun tayin ettiği hududun haricine çıkmamak şartıyla, serbestçe söyler, yazar ve tabeder. Binaenaleyh hal-i hazırdaki hürriyet-i vicdan, hurriyet-i içtima, hürriyet-i kelim ve matbuata ait ahkâm-ı gayrı adılanenin en hür memleketlerinkine tevfikân tadil ile tatbiki.
- 13 - İdare-i Örfiyyenin lağvı ile kavanin-i adliyyeye tevfik edilmeden keyfî ve meşru bir surette örfî mahkemeler tarafından mahkûm edilenlerin -mevcut veya vefat etmiş- iade-i muhakemeleri.
- 14 - Kuvve-i icraiye tarafından -tekerrür-ü suiislimalata mümaneât için- hangi ahval ve şeraitle idare-i örfiyyenin ilanı lazım geleceğini vazıhan tayin eden bir kanunun serian tertibi.
- 15 - Vahşiyane işkencelerin, darp ve eziyeten men'i; muhaberat ve ikametgâhların her türlü taarruzdan masuniyeti.
- 16 - Hiçbir kimse kanunun tayin ettiği ahval ve mesağ gösterdiği usul haricinde ne itham, ne tevkif ve ne hapsedilebilir. Evamir-i keyfiyyeyi talep veya ita edenler veya icra eden ve ettirenler mücazat-ı şedideye duçar olacaktır. Fakat, kanun mucibince celp ve tevkif edilenler davete icabet mecburiyetindedirler, mümaneât takdirinde müttehim sayılırlar.

- 17 - Hiçbir kimse, işlediği cünhadan mukaddem ilan olunmuş ve meşru bir surette tatbik edilmiş kanuna tevfik edilmedikçe cezalandırılmaz. Her şahıs, kanunen mücrim ilan edilmedikçe mücrim kıyas edilmez.
- 18 - Kanun yalnız beşeriyete muzır olan ef'ali meneder. Usul-ü dairesinde ilan edilmiş bir kanunla nehyedilmeyen ef'al, menedilemeyeceği gibi, hiçbir kimse de kanunun emretmediği bir şeyi icraya icbar olunamaz.
- 19 - Kanun arzu-yu umuminin ifadesidir. Bütün Osmanlılar, o kanunun tanzimine şahsen veya vekilleri vasıtasile iştirakte sahib-i haktırlar. Kanun ister sahabet, ister mücazatta herkese karşı seyyan olmalıdır.
- 20 - Kanunla tayin ve tahdid edilen asayiş-i umumiye ihlal etmedikçe hiçbir kimse efkârından dolayı mes'ul ve muatep olamaz.
- 21 - Meşrutiyetle idare olunan memleketlerde Devlet ve milletin itilası için siyasî heyetlere lüzum vardır. Binaenaleyh, her Osmanlı, kanun dâhilinde siyasî heyet teşkiline mezun ve ancak heyetin nizamnamesini memurin-i aidesi nezdinde bulundurmağa mecburdur.
- 22 - Bu asr-ı iktisatta "infirad politikası" takibi pek ziyade tehlikeli olduğundan hangi Devletlerle menafi-i müşterekemiz var ise, -bu iştirakin ehemmiyet-i mahsusasile mütenasiben- o Devletlerle ittifak ve itilafa da ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh, tebeddül-ü idareyi müteakıp hükümetimiz bu ihtiyaca göre bir azm-i kat'î ile hareket edecek ve diğer Devletlerle de hüsn-ü münasebette bulunmakla beraber, badema, hiç bir güna tahakküme esir olmayacaktır. Fırkamızın bu husustaki fikri Fransız ve İngiliz halka-i siyasiyesidir.
- 23 - Bilumum muahedat ve mukavelat-ı beynelmilele riayet olunacaktır.
- 24-Vergilerin tarz-ı cibayeti hakkında en salim tarikin takibi için, Avrupa kavanin-i maliyesi nazar-ı dikkate alınacaktır.

- 25- Osmanlılar, -gerek bizzat ve gerek meb'usları vasıtasile- tekalif-i umumiyenin lüzumunu, mahal-i sarfını miktarını, tarz-ı tarhını, suret-i istifasını, müddetini tayin ve tetkik salahiyetine maliktirler.
- 26 – Herhangi bir nam altında ve herhangi bir maksatla teşekkül eden Cemiyat-ı Hafiyenin ve müsaade-i resmiye-i hükümete makrum olmayan ianat-ı nakdiye ve teberruat cemiyetinin men'i.
- 27 – Emlak masunütaaruz ve meşru bir hak olduğundan kanuni bir lüzum-ı umumi olmadıkça hiçbir kimse bu hukukundan mahrum edilemez. Yalnız baladaki şerait dâhilinde alınacak emlak sahiplerine evvelce bir suret-i adilane tazminat-ı nakdiye itası meşruttur.
- 28 - Hukuk-ı tabiiye ve medeniyenin temin ve tefrik-i kuvva esasının takrir edilmediği bir yerde Meşrutiyet yoktur.
- 29 - Rütb-i mülkiyenin tamamen ilgasile nişanların bir nizam-ı mahsusa raptı, "Sadr-ı azam"lığın "Başvekil"liğe tahvili.
- 30 - Emlak ve akar, mevki vergisinin vüs'at, kıymet ve yekünunu tayin için memlekete kadastro usulü idhal edilecektir.
- 31 - Tahrir-i nüfus muamelatının teshil ve iltibası ve hata vukuunun men'i için her şahıs sicil-i nüfusta mukayyet bir aile ismi takınacaktır.
- 32 - Keyfi olarak yapılan mülkî ve askerî tensikatın yeniden icrası.
- 33 - Askerin siyasiyatla âdem-i iştigali ve bir şahıs uhdesinde mülkî ve askerî iki vazifenin men'i içtimaı; ve evvelce tekaüd veya istifa suretile ordudan rabitalarını katetmeyen askerlerin Ayan meyanına âdem-i duhulleri ve mülkî memuriyetlere âdem-i tayinleri.
- 34 - Maarif tahsisatının imkân mertebesinde tezyidile usul-ü tedrisin müterakki milletlerce kabul edilen ameli ve makul bir tarzda ıslahı, bütün Osmanlılar için tahsil-i iptidaî mecburidir. Mekatib-i resmiye-i iptidaiye, idadiye ve âliye

programları en mükemmel usule tevfikân tadil edilecektir. Cemaat-i gayri müslime mekteplerine gelince; minelkadim mer'i usule tabi tutulacaktır, ancak programları alameratibihim memurin-i mahsusasına ibraz edilmelidir.

35 - Memleketimizdeki menabi-i servetin ormanlar ve madenlerin her vasıta ile mevki-i istifadeye vaz'ı ve vilayat ve mülhakatta rençberlere, zürraa şerait-i mutedile dâhilinde ikrazatta bulunacak müessesat-ı itibariye ihdası.

36 - Memleketimizin yegane ticareti şimdiki halde müstahsilat-ı ziraiyesinden ibaret olduğundan iptida muntazam yollara ihtiyaç vardır. Binaenaleyh tarik-i mükellefatının tamamen bu uğurda sarfı ve noksanının Nafia bütçesinden ikmaline her türlü yolsuzluğun izalesi cümle-i vezaifindendir. Şerait-i münasebe ile şimendiferler inşası taht-ı temine alınacak, aynı zamanda Osmanlı vapur şirketleri teşkiline de teşebbüs edilecektir, yani vesait-i nakliyenin tanzim ve tezyidi yalnız ticaret değil, askerlik nokta-i nazarından da pek çok fevaidi cami bulunduğu cihetle bu bapta her türlü fedakârlığın ihtiyarından çekinilmeyecektir.

37 – Aşar muamelatı erbab-ı ziraatin istifadesini mucip olacak bir şekle sokulacak ve bu bapta hazinenin menafi-i de nazar-ı dikkatten dır tutulmayacaktır.

38 - Halî veya hükümete ait arazinin muhtacin-i ahaliye, muhacirine, göçebe kabaile tevzii.

39 - Varidat-ı hükümetin tezyidi için hitta-i Irak, Adana, İzmir, Konya ve havali-i mümaselenin ameliyat-ı iskaiesini suret-i acilede kuvveden fiile isal edebilmek üzere Ziraat Bankasının vesayet ve kefaleti ile istikraz akdi.

40 - Vergi cibayeti için en iyi usulün tatbiki maksadı ile en makul kavanin-i maliye nazar-ı dikkate alınacaktır.

41 - Dahil ve sahilde mevcut ormanların hüsn-ü muhafazaları ile beraber orman yetiştirmeğe müsait mahallerde daire-i aidesince orman yetiştirilmesi taht-ı mecburiyete alınacak ve kereste istihsali, orman kat'i keyfiyeti de salim bir

usule raptedilecektir ve Memalik-i Osmaniye'de evvelce keşfolunup henüz hal-i iptidaide bulunan ve hakkile istifade edilemeyen maadin hükümet ve ahaliye en ziyade menfaat gösterecek taliplere ihale edilecek ve maden nizamnamesinin kanun-ı iktisada muvafık olmayan cihetleri tadil kılınacaktır.

- 42 - Patronla sermayedarana karşı ameleyi himaye edecek kavanin ile müşareket-i mütekabile sandığı tesisi ve kazalara karşı sigorta ihdası.
- 43 - Bütçede muvazene husulünü temin için varidatın istifası ve mahall-i sarfı her türlü suiistimalden ve keyfî müdahalelerden masun bulundurulacak ve Devletin kaffe-i masarif ve icraat-ı maliyesi muntazam, kat'î, daimî bir kontrol altında tutulacaktır.
- 44 - Devair-i mülkiye ve askeriye'nin ıslahı için, ittihat ve Terakki hükümetinin na meşru avan-ı idaresinde kasden memuriyet-i hükümetten uzaklaştırılan memleketin ehil ve namuskar unsurlarına müracaat edileceği gibi Avrupanın bitaraf ve dost memalikinden devam-ı memuriyetleri esnasında Osmanlı imparatorluğu kavaninine tabi ve memurini mes'ule adadına dahil bir hayli müşavir ve mütehassısların hizmet-i hükümete ithali.
- 45 - Kavanin-i mevcude-i vakfiyenin serbesti-i harekât ve mübadelata mani olmayacak surette ve imkân-ı şer'î dairesinde ıslahı.
- 46 -- Şimdiye kadar sahne-i memlekette cereyan eden maasinin sebeplerinin de tecrimi.¹³⁰

¹³⁰Tunaya, *a.g.e.*, s.262-265. Ayrıca bkz Şerif Paşa, *Meşrutiyet'e Doğru Ben ve Hayatım*, İstanbul, Nefaset Matbaası, 1911, s.57-62. Ayrıca programın orijinal metni 15 Ocak 1911 tarihli Meşrutiyet Gazetesi'nde yayınlanmış olup metnin tamamı eklerde verilmiştir.

2.1.6. Fırka'nın siyasi programı

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının Siyasî Programıdır Mukaddeme

Durub-u emsal-i garbiyedendir ki "Bir çakı olan bir seda işidir!" Biz mevcudiyet-i siyasiyemizin şu kadar asırlık edvar-ı müteselsilesinden beri yalnız bir ses işittik, mesud, mükedder yalnız bir gayeye doğru yürüdük. Zira, alat-ı ahengimizde taaddüd yokdu. Gittiğimiz yollarda meş'al-keşimiz, rehberimiz yalnız bir eldi. Vasıl olacağımız merahil de bu sesin, bu elin derece-i iffetiyle mütenasib bir nokta-i necat olabilirdi. Yazık ki o el hak değildi, olamadı, olamazdı. Biz de tabii bir diyar-ı felakete, tedenniye gittik. Son zamanlarda uyanmak istedik. Düşdüğümüz uçurumlardan, girdab-ı belayadan kurtulmağı tecrübe ettik. Hayfa! Bizi hakka davet eden, bize feza-yı hakkı gösteren yine bir ses, bir el oldu. Şekl değişmiş fakat mana birdi. Kurtulamadık; fakat sükûtumuz derinleşti, hala da gömülüyoruz. Elde kalan son çare-i selameti taaddüd-ü nidada, ellerin çoğalmasında, maddiyatdan ziyade maneviyatda bulduk.

Tarihin en kanlı feci kitaplarından ibretle topladık. İşte bütün bu endişeler, derslerle "Islahat-ı Esasiye" namı altındaki fırka-i siyasiyeyi teşkil ettik.

Tevfik Allahdan

1. Madde -Kaffe-i anasır-ı Osmaniye müsavat-ı katiyye ile iştirak-i hukuka malik oldukları gibi, teşkil ettikleri hükümet-i Osmaniyenin din-i resmisi de -fırkamızca- (din-i İslam) olarak kabul edilmiştir. Fakat her unsurun kudsiyat-ı diniye ve ahlakiyesine riayet olunacaktır.

2. Madde - Makam-ı saltanatın hukuk-u mukaddesesinin her türlü tecavüzden masuniyeti ve birtakım meçhul ve hafî cemiyetler tarafından vuku'bulan nahak müdahalatın men'i.

3. Madde - Silah zoruyla teşekkül eden Meclis-i Mebusan ve Ayan'ın feshiyle yeniden ve bütün bir hürriyet-i vicdan ile intihabat icrası.

4. Madde - (Kanun-ı Esasî)nin en mütemeddin, en müterakki memalike ve bizim an'anat-ı içtimaiyemize nazaran bir suret-i hasenede yeniden tanzimi. Hürriyet-i fikriyeyi, hürriyet-i matbuatı ve hürriyet-i içtima'ı taht-ı zaman ve kefalet alan kanunlar en hür memalik-i mütemeddine kanunlarına imti salen yapılacaktır.

İntihabat hakkındaki kanunlar, müntehiblerin serbesti-i vicdanını temin edecek bir tarzda tanzim edilecekleri gibi, kuvva-yı umumiye-i devletin kuvve-i teşriye, icraiye ve adliyenin de temami-i istiklalleri taht-ı zamana alınacaktır.

5. Madde - Kaffe-i anasır-ı Osmaniye'nin hak ve vazife itibarıyla müsavatı esas kabul edilmiş olduğundan kaffe-i tekalif ve rüsum-u devlet de bilumum Osmanlılar arasında öylece mütesaviyen tarh ve tevzi' edilecektir.

6. Madde - Kuvve-i teşriye tarafından vaz'edilen tekâlif-i resmiye haricinde cemiyat-ı resmiye ve gayr-ı resmiyenin ahaliye -her ne hal ile olursa olsun- vergi tarhından ve tekalif tevzi'inden memnu'iyetleri.

7. Madde - Herhangi bir nam altında meçhul maksadlarla teşekkül eden cemiyatın men'i mevcudiyeti.

8. Madde - Bilumum muahedat ve mukavelat-ı beyn-el-milelle kilisalar imtiyazatının kemâkan mevcudiyet ve mer'iyetinin tasdiki.

9. Madde - Cemiyet-i hafiye, hal-i hazırda icra ettiği bilüzum istikrazlarla memleketi bir inkıraz-ı muhakkaka sürüklediğinden 1910 senesinden itibaren karşılıksız ve fahiş bir suretde akd edilen istikrazatın da keenlemeyekün addedilmesi.

10. Madde - Keyfî olarak cereyan eden bilumum tensikatın yeniden icrası, ecnebi kapitülasyonlarının en müziclerinden olan postalar meselesiyle adliyenin ruh-u kanunisi ilan-ı konsoloshane imtiyazlarının bir an evvel lağvını teshil edecek posta ve adliye teşkilat ve tensikatının bir suret-i ciddiyede icrasıyla memalik-i mütemeddinenin isticlab-ı emniyeti için her iki daireye de bitaraf memalikden müşavir-i mesul gibi ecnebi mütehassıslar ta-yini. Sair Nezaretlerde de keza bitaraf memalikden celbedilmiş müsteşarlar istihdamı.

11. Madde - Mehakim-i adliye bütün manasıyla icra-yı ahkâm ettiği esnada diğer cihetinden de mehakim-i örfiyenin yani idare-i mülkiye ile idare-i askeriye'nin aynı zamanda aynı nüfuz ile memleketde ifa-yı saltanatı, dünyada mütemeddin meşrut hiçbir memleketin hatıra-ı siyasiyesine kaydedilmeyecek rezaletlerden olduğundan bunların derhal ilgasıyla Kanun-ı Esasinin istiklaliyetine hürmet ve şimdiye kadar kanuna tevfiğ edilmeden gayr-ı meşru' bir surette mehakim-i örfiye ve keyfiye taraflarından mahkûm edilenlerin -ölmüş veya berhayat- iade-i mahkemeleriyle milletimize ebedî bir şaibe-i siyah olan bu felaketin de bu suretle imhası.

Şu yirminci asr-ı medeniyette bugün Türkiye'de icra edilen vahşiyane işkencelerin, darb ve eziyetin men'i, muhaberat ve ikametgâhların taarruzdan masuniyeti ve zabitanın hod-be-hod ev basmak, adam habsetmek gibi yolsuzluklara cür'et edememesi.

12. Madde - Rütüb-ü mülkiyenin tamamen ilgası. Ve (sadr-ı azamlık) tabirinin (başvekâlet)e tebdili.

13. Madde - Nişanların ihdasıyla yeniden ihdası ve bundan sonra ehillere bir nizam-ı mahsus tahtında tevziî.

14. Madde - Bir adamda aynı zamanda askerî ve mülkî memuriyetlerin içtima'ına mümanaatla bir askerin mülkî memuriyet deruhte etmesi lazım geldiği zaman askerlikle olan rabıtasının tamamen inkıtaı.

15. Madde - Askerin umur-u idare ve siyasetle âdem-i iştigali.

16. Madde - Bir milletin kuvva-yı maddiyesi, kuvva-yı maneviyesiyle mebsuten mütenasib olacağından, memleketimizin ilk serhad-ı müdataasım etfalimizin dimağlarında tersîm etmek isteyeceğiz. Bizce filanca hududda yapılacak bir istihkâma ve bahriyemize ilave edilecek bir dretnota mukabil filanca vilayetimizde hiç olmazsa yirmi mekteb inşa edilmedikçe vatanımızın iktidar-ı selametinden emin olmak kabul değildir.

Büdcemizde techizat-ı maarif, herhalde techizat-ı askeriye ile mütesavî sarfiyata malik olmalıdır. On dört milyon askerî bütçesi karsisinde onun ondörtte birine

malik olmayan maarif tahsisatı, vatan namına bir girdab-ı muhavvefdir. Zira tarih kalemden evvel silaha sarılan akvamın hayat-ı kainatda işgal ettikleri mevaki-i ictimaiyenin yalnız çıkardıkları seda-yı vifakdan muammer olduklarını gösteriyor, kerrat ile tekrar edilen bir misalden istiane edelim.

Napolyon'un o bîaman süngüleri, Almanya'nın afak-ı nikbetinde zelil bir esaretin ilk hutut-u esasiyesini çizerken, bir mütefekkir diyordu ki: "Ordularımızı techiz, istihkamatımızı tahkimden evvel mekteblerimizi çoğaltalım, ve emin olalım ki yarım asra varmaz bugünkü hacalet-i mağlubiyetimiz, Paris kapularında ebedi bir setre-i muzafferiyetle örtülür."

Nitekim, zaman isbat etdi. Fakat bu gaye-i mesudeyi elde etmek için sade mekteblerin çokluğu kifayet etmez. Nazar-ı dikkate alınacak şey "usul-ü tedris"tir. Bugün katiyyen müsbetdir ki bir adam her şeyi öğrenmek üzere girdiği mektebden hiçbir şey öğrenmeden çıkıyor. Zira yaşadığımız devr-i medeniyet mazhar olduğu mütevali terakkiyat ile hatta bir fennin bütün şubasıyla bir adam tarafından ihatasını muhal bir hale getirmiştir.

O halde, adeta akim neticesiz bir meşher-i fûnun halini alan mekteblerimizin tezyidden evvel ıslahları taht-ı vücubdadır.

Bunun için de tahsil-i ibtadaîyi, bittensik, mecburî tuttukdan sonra tali ve ali malûmata aid mekteblerimiz de memalik-i mütemeddinede bittedric tatbike başlanılan (pratik) ve mahdud nam usulün tatbiki.

17. Madde - Bir memleketin saadet ve asayışı, bir taraftan nafia ve ilmiye ve diğer taraftan teşkilat-ı mülkiye ve askeriyesiyle hasıl olacağından ve halbuki bu iki amilin teessüs ve bekası ancak kuvve-i maliyesiyle "temin edilebileceğinden o halde en yorulmak bilmez mesaimizden birini menabi-i servetimizin tezyidi meselesi teşkil edecektir. Meşru ve gayr-ı muzir her vasıtayı mertebe-i imkânda isti'mal ile en vasi' miktarda ecnebi sermayesinin memleketimize celbine gayretle verilecek imtiyazatda şerait-i esasiyeden olarak memleketde çıkan mevadın o inşaatda isti'malini ve müstahdeminin kısm-ı azamının milletimizden intihabını temin ettikten sonra, dahilî sanayi'i ikaz için de

hükümet-i haziranın takib ettiği politikanın aksine olarak "mutedil bir himaye usûlünü" takib edeceğiz.

Bu meyanda, küçük ve o nisbetde de ticaretin muamelat-ı hariciyesine bîgane müessesat-ı ticariyenin servetlerde ezilmesine mümanaat etmek ve istikbal-i içtimaiyemizi nazar-ı dikkate alarak, bilahare amele sınıfının açılacak fabrikalar yüzünden düşar-ı mağduriyet olmamaları için sermayedarlara bir amele hukuku tanıtdıracak kavanin vaz'ı da meşagilimizin bir kısmını teşkil edecektir.

18. Madde - Ahalimiz sair milletler gibi, hükümetden muhtac-ı muavenet olmadan tevsi-i faaliyet vesaitine malik olmadıklarından mes'udiyet ve terakkilerini istilzam edecek her teşebbüse ma'el-memnuniye vesateti bir vecibe addedeceğiz.

Vilayat ve mülhakatda esbab-ı emlak ve araziye, rencberlere, erbab-ı ticarete şerait-i mu'tedile dairesinde ikrazatda bulunabilecek (müessesat-ı itibariye) ihdası ve bundan başka ziraat bankalarından hal-i hazırda fukara-yı züraam mazarratına edilen nameşru istifadelere mümanaatla ziraate elverişli arazi-i haliyenin fukara-yı ahaliye, muhacirine ve hayme-nişînî aşaire tevzii ve arazi emlak hakkında mer'î-ül-icra kavanin-i vakfiyenin, eshab-ı arazi ve emlakin serbesti-i hareket ve mübadelat-ı iktisadiyesinde mani' olmayacak suretde ve îmkân-ı şer'i dahilinde ihtiyacat-ı hazır-i memlekete tevfikân tadili ve köy mekteblerinde okunmak ve ahali tarafından mütalaa edilmek üzere ziraatın, ticaretin ve herkes tarafından bilinmesi lazım mevad-ı kanuniye-i dahiliyenin, hıfzısıhhanın memleketin en hücre küşelerine kadar meccanen tevzii ve yine böyle mühim mevzulara aid nafi' fikirler vermek için seyyar nasıhların köylerde dolaştırılması emeliyle meşbu cemaat-i hayriyenin teşekkülüne vesatet ve teşebbüs.¹³¹

¹³¹Tunaya, *a.g.e.*, s.258-261. Ayrıca Bkz. Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.95-101.

2.2. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Faaliyetleri

2.2.1. Basın faaliyetleri: meşrutiyet gazetesi

I.E.O. Fırkası, Fransızca ve Türkçe olmak üzere çeşitli yayın organlarına sahip olmuştur. Türkçe olarak Yeni Yol¹³² gazetesini yayınlayan Fırka, Mevlanazade Rifat tarafından yayınlanması tasarlanan Serbesti'nin yayınlanmasını başaramamıştır. Yine Şerif Paşa tarafından İttihatçıları eleştiren çeşitli broşürlerin de yayınlandığı bilinmektedir. Ancak Fırka'nın esas yayın organı, önceleri I.E.O. Fırkası'nın daha sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı olacak olan Fransızca Mécheroutiette gazetesidir. Bazı sayıları İngilizce olarak çıkarılan bu derginin yanı sıra Fransızca olarak aylık Le Constitutionnel çıkarılmıştır.¹³³ Buradan Fırka'nın basın alanında aktif faaliyetlerde bulunduğu çıkarımı yapılabilir.

Şerif Paşa'nın katkılarıyla Paris'te hem Fransızca hem de Osmanlıca olarak çıkarılan Meşrutiyet Gazetesi'nin ilk sayısı Ekim 1909'da, son sayısı ise Mayıs 1914'te çıkarılmıştır. Toplamda 54 sayı olarak yayımlanan Meşrutiyet, düzenli bir şekilde zamanında çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki'ye karşı yürütülen muhalefet kapsamında önemli bir rol oynayan Meşrutiyet Gazetesi, gazeteden ziyade bir dergi biçiminde çıkarılmıştır. Gazetenin arka kapağında parti programının Fransızca metni (Le programme politique du Parti Radical Ottoman) yer almıştır. Ancak gazetenin 47. Sayısından itibaren başlığı altında "Organe du Parti Ottoman l'Entente Liberale" ibaresi yer almış ve böylece Meşrutiyet gazetesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organı haline gelmiştir.¹³⁴

Önceleri Fransızca çıkarılan Meşrutiyet gazetesinin ülkeye girişi 23 Teşrin-i Evvel 1325 (7 Kasım 1909) tarihinde Meclis-i Vükela'ca yasaklanmıştır. Bu durum karşısında Meşrutiyet gazetesi, bu defa Türkçe olarak çıkarılmaya başlanarak

¹³²Şerif Paşa, Meşrutiyet gazetesinin 2 Kanun-ı Evvel 1326 (15 Aralık 1910) tarihli 16 numaralı sayısında "Geçen sene yine bu aylarda idi Paris'te Yeni Yol namıyla Türkçe bir gazete mevki' intişare kondu. (yayınlanmaya başladı)" diye belirterek bu gazetenin yurda girişinin sırf bir muhalif fırkaya mensup bir kişi tarafından çıkarıldığı ve muhalif fikirler içerdiği için Heyet-i Vükelaca matbuat kanununa dayanarak Osmanlı ülkesine girişinin yasaklandığını belirtmektedir. Yeni Yol Gazetesi kapandıktan birkaç ay sonra ise Meşrutiyet gazetesinin yayın hayatına başladığını bildirmektedir. Bkz. Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanun-ı Evvel 1326 (15 Aralık 1910), No:16, s.2.

¹³³Tunaya, *a.g.e.*,s.257.

¹³⁴Alakom, *a.g.e.*,s.57,58. Meşrutiyet gazetesi yurda girişi yasak olduğu için elimizde bütün sayıları mevcut olmayıp sadece 5, 16, 17, 18, 20, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35 ve 36. sayılarına ulaşılabilmiştir.

İstanbul'a gönderilmiştir. Dahiliye Nezareti de Sadaret Makamı'na, Matbuat Kanunu'nun 35. Maddesi hükmüne dayanarak Türkçe olarak yayınlanan Meşrutiyet gazetesinin de yurda girişinin yasaklanmasını 14 Şubat 1325 (27 Şubat 1910) tarihli tezkire ile bildirmiştir.¹³⁵ Yurtdışında yayınlanan ancak ülkeye girişi yasaklanan Meşrutiyet gazetesi, gizlice ülkeye sokularak okurlarına ulaştırılmış; ancak gazete, Karamürsel Kaymakamlığı tarafından ele geçirilmiş ve İzmit Polis müdürlüğüne imha edilmiştir.¹³⁶ Paris'te çıkarılan Meşrutiyet gazetesinin içeriği sakıncalı olduğundan gazeteyi alan, üzerinde bulunduran ve dağıtanların cezalandırılacağı hususu, 4 Haziran 1910 tarihinde İstanbul polis müdüriyetine yazılmıştır.¹³⁷ Ancak mevcut hükümetin aldığı tüm tedbirlere rağmen Şerif Paşa'nın, Meşrutiyet gazetesini mektuplar içerisinde yurdun değişik bölgelerine gönderdiği bilinmektedir.¹³⁸ Bu durum gazetenin ülkeye girişinin yasaklanması hususunda hükümetin müsamahasız bir şekilde davranması karşısında Şerif Paşa'nın, gazetenin yurda sokulması konusunda bir o kadar ısrarcı olduğunu kanıtlamaktadır.

Aylık olarak çıkarılan Meşrutiyet'in amacı etnik ve dinsel kökene bakmaksızın herkesin siyasi, ekonomik ve eşitlik haklarının korunması olarak belirlenmiştir. Basın, eleştiri ve düşünce özgürlüğünün önemi sürekli vurgulanmakta, etnik baskılara karşı çıkmaktadır.¹³⁹ "Bedava dağıtılan" bir yayın olduğu kapağında belirtilmiş olan Meşrutiyet'in ilk sayısında Şerif Paşa imzalı "Türkiye'de Anayasa ve Komite'nin Eylemleri" başlıklı uzun bir yazı bulunmaktadır. Yazıda şunlar belirtilmiştir:

"Ben İttihat ve Terakki'nin üyesiydim. Bugün ona karşı durum alıyorum. İşte bunu anlatmaya çalışacağım.

¹³⁵BOA. BEO, 1328.S.17, Dosya No: 3710, Gömlek No: 278208.

¹³⁶BOA. DH. EUM. VRK, 1329.B.16, Dosya No:8, Gömlek No:41. Ayrıca yurda gizlice sokulan Meşrutiyet gazetesinin imhası hususunda benzer bir durum Şerif Paşa tarafından posta ile İzmit ve çevresine gönderilen Meşrutiyet gazetesinin imha edildiğine dair bkz. BOA. DH. EUM. VRK, 1328.S.26, Dosya No: 2, Gömlek No:23.

¹³⁷BOA. DH. EUM. THR. 1328. Ca.25, Dosya No: 35, Gömlek No:41.

¹³⁸BOA. DH. ŞFR. 1326.Ni.24, Dosya No: 662, Gömlek No: 141. Ayrıca Meşrutiyet gazetesinin yasaklanması hakkında meclis-i vükela mazbatası için bkz. BOA. M.V. 1327.L.19, Dosya No: 133, Gömlek No: 79.

¹³⁹Alakom, *a.g.e.*,s.58.

“Serbesti Gazetesi ile işbirliği yaparak bu Fransızca ve İngilizce gazeteyi çıkarıyoruz. Meşrutiyet adını vermemiz sadece, kendi ülkelerinde, ne memnuniyetsizliklerini açıklamak ne de dışarıda kendini işittirmek imkanına sahip olmayanlar adına sesi yükseltmek içindir. Hipotezler ileri sürmeyecek, sadece olayları olduğu gibi yansıtacağız. Okuyucularımızdan değerlendirmeyi kendilerinin yapmalarını ve gerekliyse bize haklılık yansıtmalarını rica edeceğiz.

“Meşrutiyeti sağlayan ihtilalci eylemin şefleri uygunsuz bir feragat ile iktidarlarını İttihat ve Terakki Komitesi’nin bazı üyelerine devrettiler. Talat Bey 6 Ekim tarihli Temps gazetesine verdiği demeçte bunu vatanseverliğin tekelinin ellerine verilmesi şeklinde anlattı. Ve aşırı bir milliyetçilik havası yarattı ki, bu da imparatorluktaki değişik ırklar ve dinler arasında ayrılığa sebep oldu.”¹⁴⁰

Şerif Paşa’nın Meşrutiyet Gazetesi’nde yer alan bu yazısında İttihatçıların milliyetçi tavırlarının diğer ırklar üzerindeki olumsuz etkisinden bahsetmesi bu ırkların kışkırtılmasından başka bir şey değildir. Nitekim Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin Osmanlı olarak kabul edildiği Osmanlıcılık politikasını göz önüne aldığımızda Şerif Paşa’nın ayrımcılık yapıldığına dair öne sürdüğü iddiaları olası gözükmemektedir.

Şerif Paşa, Meşrutiyet gazetesinin ilk sayısında çıkan yazısında eski rejim ile şimdikininki hiçbir farkının olmadığını da belirterek şunları ileri sürmüştür:

“Meclisin açılışında bazı arkadaşlarımla birlikte Komite’deki arkadaşlarımızdan, orduyu kesin politikayla ilgilenmekten çıkarmalarını istedik... Ama Komite gizli bir cemiyet olduğundan, orduya dayanmadıkça başka gücü yoktu. Bu ortamda, ülkeme temelde zararlı saydığım bir sürü davranışın taşıdığı ağır sorumluluğu üstlenmemek için cemiyetin üyeliğinden istifa kararı verdim. Benim istifamı daha bir sürü askerin istifası izledi. Ve eğer 13 Nisan ayaklanmasıyla yanlış yere kandırılmış olan Selanik Ordusu gelip Komite’nin hafiflemiş gücünü

¹⁴⁰Koloğlu, *a.g.e.*,s.107,108.

canlandırmıyorsa, askerlerin arasından benim istifamı izleyecek daha pek çok kişi çıkardı.”¹⁴¹

Şerif Paşa, burada askerin politikadan çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak ileri ki konularda göreceğimiz üzere İttihatçılara karşı Halaskaran-ı Zabitan Grubu adındaki askeri bir grup tarafından desteklenen muhalefetin iktidara gelmesinden rahatsızlık duymayan Şerif Paşa'nın bu olumlu tavrı, askerin siyasetle ilgilenmemesi gerektiği yönündeki bu yazısı ile çelişmektedir.

Şerif Paşa, Meşrutiyet gazetesinde 1908 Devrimi'nin neredeyse tamamını Arnavutlara mal edecek şekilde bir analizde bulunmasının yanı sıra; 1908'de iktidara egemen olan İttihatçı Komite ile 1908 Devrimi'ne kadar Abdülhamit'in yıpratmış Jön Türk grubunun çok farklı niteliklere sahip olduğunu da ileri sürmüştür. Paşa'ya göre Hürriyet'in ilanının tüm Osmanlı halklarında sevinçle karşılandığı halde “İttihatçı Komite bir yandan şoven ve ayrımcı bir milliyetçilik güderek, öte yandan da Anayasa'yı hiçe sayarak herkesi kendinden soğutmuştu.”¹⁴² Meşrutiyet'i tehlikeye atacak şekilde meydana gelen 31 Mart İsyanı'nı dahi gerici bir ayaklanma olarak görmeyen gazetenin, İttihatçıları milliyetçilikle suçlaması ilginçtir.

İttihatçıları eleştirirken sürekli onların şovenist ve ayrımcılığından bahseden Şerif Paşa, anılarında İttihatçıların yayın organı olan Tanin gazetesinden söz ederken, “...biri birer her ırka, her unsura çattı, gereksiz yere şuna buna bağımsızlık düşüncesi, ihtilalci amaçlar isnad eyleyerekten Rumundan Ermenisine, Arabından Arnavuduna kadar bütün Osmanlı uluslarını sırasıyla gücendirdi, Cemiyet'e karşı adeta düşman etti...” diyen Şerif Paşa'nın vermiş olduğu örnekler arasında Kürtleri görmemek ilginçtir.¹⁴³ Nitekim Paşa, bir müddet sonra Kürtçülüğün savunucusu olarak karşımıza çıkacaktır.

Meşrutiyet Gazetesi'nde İttihat ve Terakki karşıtı propagandanın yanı sıra Kürt-Ermeni dostluğuna ilişkin yayınlara da büyük önem verilmiştir. Gazetenin bu yayın politikasının amaçlarından biri pro-Ermeni güçleri, çevreleri ve hükümetleri yanına

¹⁴¹Koloğlu, *a.g.e.*, s.108,109.

¹⁴²Timur, Taner; *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s.127-129.

¹⁴³Kutlay, Naci; *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara, Beybun Yayınları, 1992, s.84, Alakom, *a.g.e.*, s.22.

çekerek Ermeni ve Kürtler arasındaki düşmanlığı sona erdirmeye düşüncesidir. Bir diğer amaç ise bu iki halkın birlikte hareket etmesini sağlamaktır. Gazetenin 49/1913 sayısında çıkan Kürtler ve Ermeniler isimli yazıda bu iki halk arasındaki dostluk ele alınmakta ve yine gazetenin 50/1914 tarihli sayısında da Kürtler ve Ermeniler isimli diğer bir yazı bulunmaktadır. Kısacası Meşrutiyet gazetesinde bu iki halkın ortak hareket etmesi gerektiği sürekli ele alınan bir konu olmuştur.¹⁴⁴

İttihatçıları ayrımcılık yapmakla suçlayan Şerif Paşa ve Meşrutiyet gazetesi, ülkedeki Türk olmayan ulusların geleceğini bir bütün olarak görmekte ancak, öncelikle İttihat ve Terakki iktidarının ortadan kaldırılması sonrasında da her ulusa özerklik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gazetenin son sayısında daha net olarak bu görüşlere yer veren¹⁴⁵ Şerif Paşa'nın bu tavrı esasında ülkenin bütünlüğünü amaçlamaktan ziyade her ulusa özerklik verilerek adem-i merkeziyetçiliği hedeflemektir. Şerif Paşa'nın bu görüşü, eşitliği özerklikten ibaret olarak görmesinden kaynaklanmaktadır ki, bu da ülkede bütünlüğün sağlanması anlamına gelmez.

2.2.2. Şerif paşa'nın jurnalcılığı ve “boş herif” risalesi

2.2.2.1. Jurnalcılığının belgelenmesi

İttihat ve Terakki'nin sözcülüğünü yapan Tanin gazetesi ile Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesi arasında yaşanan söz düellosu Meşrutiyet gazetesinin çıkmaya başladığı ilk andan itibaren başlamıştır. Meşrutiyet gazetesinin daha ilk sayısı çıkar çıkmaz Matbuat Nizamnamesi'nin 35. Maddesine göre ülkeye girişi yasaklanmıştır.¹⁴⁶ Tanin'in yanı sıra Fransızca ve Türkçe Meşrutiyet'in çıkmasına İttihat ve Terakki yanlısı basından ilk etkin tepki Serveti Fünun'dan gelmiştir. Nitekim Serveti Fünun, derginin 24 Şubat 1910 tarihli 977. sayısında Şerif Paşa'ya ait bir jurnalin fotoğrafına yer vermiştir. Mart 1896 tarihini taşıyan bu jurnali dergi şu şekilde yayımlamıştır:

¹⁴⁴ Alakom, *a.g.e.*, s.59,60.

¹⁴⁵ Alakom, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴⁶ Alakom, *a.g.e.*, s.61.

“Abdülhamit devri hükümet ricalinin siyasiyat ve edebiyatı! Stockholm sefiri sabıkı Mehmet Şerif Paşa bin Sait Paşa’nın Yıldız Sarayı’nda bulunan bir jurnalının fotoğrafıdır.

“Yıldız Sarayı’nda bulunup sıra numaraları konularak dosyalarda tasnif edilen jurnallerden, yani o bilinen evrakı istibdadiyeden bir tanesini bugün neşretmekten maksadımız, jurnal sahibinin maneviyatı şahsiyesini ve haleti ruhiyesini göstermektir. Bu zat halen Paris’te hükümeti hazıra aleyhinde neşriyatta bulunarak hücumlar eyliyor. Serbest memleketlerde hükümeti çekiştirmek ve tenkit yalnızca caiz değil, isabetli davranıştır. Fakat tenkit ve çekiştirmeye kalkışan adamın maneviyat ve ahlakı mazbut ve korunmuş olmak lazım gelir. Abdülhamit’e yaranmak için yukarıdaki jurnal ve bunun gibilerini takdim ede ede kendini Stockholm sefiri tayin ettiren bir adamın tenkitlerini adaletperver efradı milletimiz dinleyemez. Şurası gariptir ki jurnal sahibi böyle kağıtları Yıldız’a takdim eylediği gibi hürriyeti kurmak için çalışan zevatla da inkılaptan sonra ilişki kurmaktan geri kalmamıştır. Yani iki yüzlülük etmiştir. İşte şu ikinci manzara karşısında gerçeklerin ortaya çıkması için yukarıdaki fotoğrafı yayınladık.”¹⁴⁷

Alt kısımda kendi mührünün yer aldığı ve kendisini “Yaveri Harp Hazreti Şehriyarı Mirliva Kulları” (Padişahın Askeri Yaveri Tuğgeneral) olarak tanıtan Şerif Paşa, jurnalinde sıkça yinelediği sultana bağlılığı haricinde özetle şunlardan da bahsetmiştir:

“Kötü niyetleri ve girişimleri derhal ayaklarınızın altına sunmak görevimdir. Londra’ya gitmezden evvel kulüpte İngiliz elçiliği baş tercümanı ile görüştüm. Ermeni meselesinin bu hale gelmesini konuştuk. Tek sebep olarak Şevketmeab Efendimizi göstermiş, elçiliğin sizin her türlü düşünce ve hareketlerinizden haberdar olduğunu ve karşıtlığını belirtmişti, ama tacınızı rahatsız etmek istemediğim için bunu iletmekten kaçınmışım. Ama bu kez İngiltere’nin ıslahat icrasını baş konu edinerek devleti ebed müddeti Aliyelerinin bağımsızlığı ile uğraşmak hainane noktasına yöneldiklerini fark ettiğimden şimdi bilgi veriyorum.

¹⁴⁷Koloğlu, *a.g.e.*,s.113.

“Devri Aziz’de İngiliz fikirlerine hizmet veren bir Mithat ve onun yandaşı birkaç haini din, devlet ve millet vardı. Oysa şimdi iş başında bulunanların dörtte bir Mithat kesilmiş ve serbest düşünceyi savunuyor. Sadrazam (Küçük) Sait Paşa bu fırkanın önde geleni, kendisini bağımsız addediyor, daima büyük makamlarda bulunmanın peşinde. Dikkati Avrupa’da olup icraatı sizin görüşünüze karşıdır. Güya bu suretle vatan ve millete hizmet etmekle şan şöhret kazanmak peşindedir. Hatta sadarete atandığında bütün Avrupa basını ‘Sait Paşa Türkiye’yi kendisinin kurtaracağına inanmaktadır ve Babıali yeniden öne çıkıp Yıldız Sarayı entrikacılarının nüfuzu kalmayacaktır’ diye yazmışlardı. Ve bu Hazreti Hilafetpenahilerine de ulaştırılmıştı.

“Kamil Paşa ise daha akılsız cüheladan, yalnız İngiltere’yi seven ve onun politikasının izleyici ve destekleyicisi olmak meziyetiyle övünen bir zattır. Diğerlerinin kader ve yumuşaklıkları ve para ile fistanlarını satacak nitelikte olduklarının ise yüce makamınıza arz ve beyanına gerek yoktur. İktidarınıza kalben ve cidden yararlı olacaklar ise özü fikriden ari kimseler olmamakla birlikte önemli umuru devlete vukufu bulunan kimselerdir. Yüksek yönetimde bulunacaklar, efendimizin dünya bekçiliğine hakikaten uyan kimseler olmalıdır. Böylesine kifayetle, sadakatle, namuslu, hiçbir surette küllenmeyen, kendisi şimdiye kadar hiçbir meblağa tamah etmemiş adam bulmak da güçtür. Çözümü hükümdarın hakimane tedbirlerine bağlıdır.”¹⁴⁸

Serveti Fünun’un 3 Mart 1910 tarihli 978 sayılı sayısında, 27 Haziran 1895 tarihine ait ve yine Yaveri Hazreti Şehriyari Mirliya Şerif’in mührünü taşıyan ikinci jurnalı de yayınlamıştır. Bu jurnalde ise özetle Ziya Paşa’nın Paris’ten celbi ile sadarete getirileceği hakkında İstanbul’da yayılan söylentilerin İngiliz gazetelerinde yer aldığı ve menfaat peşinde koşanların Paşa’nın etrafında toplandıklarından bahsedilmiştir. Bu söylentilerden cesaret alan Mithat Paşa taraftarlarının ise bir külah kapmak havasına düşüp İsmail Kemal Bey’i, ‘muhalifi ecnebiyeyi’ ve özellikle de İngilizleri ziyarete yönelttikleri eklenmiştir. Jurnal; Ziya Paşa’nın Paris’te bir hakim gibi ardında bir fedai ile dolaştığı, Yeni Osmanlılar ile münasebet içinde olduğu, dolayısıyla da konu hakkında inceleme gerektiği için konunun ‘min gayri

¹⁴⁸Koloğlu, *a.g.e.*,s.114.

haddin hazreti Hilafetpenahilerine sunulduğu' cümlesiyle sunulmuştur.¹⁴⁹Bu jurnalden anlaşılacağı üzere Şerif Paşa'nın Yeni Osmanlılar hakkında Yıldız'a ulaştırdığı bilgilerin, O'nun Stockholm'e atanmasında etkili olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

İstanbul'un La Turquie gazetesinin 25 Şubat 1910 tarihli sayısında "Les Djournaldjis" başlığı altında yayınladığı makale, Serveti Fünun'un yayınladığı belgelerin Avrupalılara daha iyi anlatılmasına yönelik yorumları içermektedir. Bu nedenle "Jurnalçiler" anlamına gelen, eski yazıyla "Curnalcılar" diye okunan yazı şu şekildedir:

"Dün açıklamış olduğumuz gibi, Serveti Fünun, Türkiye'nin Stockholm'de eski Orta Elçisi General Şerif Paşa'nın bir jurnalinin fotoğrafını yayınladı. Bu kişi yabancı basında 'Abdülhamit saltanatının devamacısı' iddialar ileri sürerek Jöntürk hükümeti üzerine zehirler saçmaktadır. Muhakkak ki, jurnalleri ve de hafiyeliği ile Stockholm'de Türkiye'nin elçiliği makamında olan bu kişi bu tanımlamayı kullanacak en son kişi olmalıydı.

"Özgürlükçü hareketin başlangıcında Şerif Paşa vatani kurtaranların yandaşı imiş gibi davranıyordu. Aslında bu sadece eski efendisine daha iyi hizmet vermek amaçlıydı. Maskesi kısa zamanda söküldü. Yandığını hissedince bavullarını topladı ve karısının çeyizinden gelen parayı, sadece para toplama meraklılarının dikkate aldığı ve belki okuduğu bir lahana yaprağını beslemek için kullanmak üzere bir başkente yerleşti.

"Serveti Fünun tarafından resmi de yayınlanan jurnalde, salın(!) generali Şerif Paşa – ki gerçekten Boşerif lakabına çok layıktır (Bu sözcüğü Türkçe okuyun Y.N) – her şeyden evvel sultana en sadık kölelerinden biri olduğuna inandırmak için yalvarıyor ve bu sadakat onu efendisine, insanları yüksek makamlara yönelten

¹⁴⁹Koloğlu, *a.g.e.*,s.115. Ayrıca rütbesi Ferik'likten "Şerif Efendi"ye indirilen Şerif Paşa, 1910 yılında alınan bir kararla tüm unvanları elinden alınarak kendisine "Şerif Bey" denmiştir. La Turquie gazetesinin 5 Mart 1910 tarihli sayısında Cherif le Delateur isimli bir yazıda, memleket aleyhinde çalışan birisinin paşa veya general gibi unvanlar ile anılamayacağı ifade edilerek kendisinin askerlikten çıkarılması önerilmiştir. Bkz. Alakom, *a.g.e.*,s.64. Ayrıca Servet-i Fünun'da yayınlanan jurnaller Tanin Gazetesi'nde de yayınlanmıştır. Servet-i Fünun'da yayınlanan jurnallerin orijinaleri ekte verilmiştir.

gizli düşünceleri açıklamaya sevk ediyor. Hafiye'nin – bütün sürüngenlere yakışan – önsözünü bir kenara bırakıp zavallı adamın yansıttığı olayları aktarıyoruz.”¹⁵⁰

Serveti Fünun ve La Turquie gazetelerinin yayınladığı jurnaller karşısında Şerif Paşa anılarında kendisini şu şekilde savunmuştur:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce artık ne iğrenç bir tehdit ve karalama hilesi, bir öç alma vasıtası durumuna getirildiği çok güzel anlaşılan “jurnaller” hakkında hemen hiçbir şey söylemek istemezdim.

“Halin bütün utanç verici yüküyle sefil belleri iki büklüm olan bu yalnız zavallı düşkünlere güç yetiren türedilerin bir kısmı, yakın bir geçmişe kadar dostluğumuzu şeref, yardımlarımızı alicenaplık tanıyan Ahmet Rıza Bey ve şürekası, kardeşlik, dostluk hukuku bir yana, vatandaşlık hukuku adına, işledikleri bu alçakça “jurnalcilik” iftirasından zerre kadar utanmadılar.

“Eğer düşmanlarımin bir nebze olsun vicdandan nasipleri olsaydı, ülkemizde her gün bir şekilde saltanat ve sefahat sürdürmek için işledikleri rezaletleri, cinayetleri yüzlerine vurarak millet ve hürriyeti savunan bir vatandaşa meşru yollarla karşılık verir, iddialarımin yanlışlığını, düşmanlık sebebiyle ileri sürüldüğünü tartışma edebinin zerre kadar dışına çıkmayarak ortaya koyarlardı. Fakat Meşrutiyet teranesiyle dünyayı bunaltan bu zavallı izansızların müdafaa imkanı bulamayınca insafsızca her türlü alçaklığa, bayağılığa başvurmaktan geri kalmadıkları, “jurnal” uydurarak bana isnad eylemelerinden çıkarılabilir.”¹⁵¹

Şerif Paşa'nın jurnallerin iftira olduğuna dair yapmış olduğu açıklaması karşısında jurnallerin doğruluğu yönünde Rıza Nur'un, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na sermaye bulmak için anılarında paylamış olduğu anekdot dikkate değerdir: “Sadık Bey'e Mahir Said Bey de yanımda olduğu halde, inerken merdiven başında tam bir safiyetle demiştim ki: “- Sadık Bey, bu iş oldu. Bu bir değirmendir, dönmesi için su lazım. Bu su da paradır. Para nereden gelecek? Şu toplanan para çok az! Benim bir şey hatırıma geliyor. Şerif Paşa zengin bir adam, bu uğurda sarfiyatta bulunur. Prens Sabahattin var. Bunlardan fırkaya para alsanız!...”

¹⁵⁰Koloğlu, *a.g.e.*,s.116,117.

¹⁵¹Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.64,65.

“Sadık Bey’in cevabı aynen şöyle olmuştu: “- Şerif’ten para mı alacağız? Allah esirgesin! Bu herif hafiye, hanımını bile jurnal etmiş olan böyle bir adamın parasını Fırkanın işine karıştıramam. Fırka’ya uğursuzluk girer. Hem halk ve hem İttihadçılar duyarsa mahv olduğumuz gündür. Vaktiyle ecnebi devletlerden para almış, Hıristiyan ve padişahlıkta gözü olan Sabahaddin gibi bir adamı da bu Fırka’ya karıştırmam!”...¹⁵²

2.2.2.2. Boş herif risalesi

Serveti Fünun’un yayınlamış olduğu jurnallerin ardından aynı yıl Bursa’da “BoşHerif” başlığı altında 14 sayfalık bir risale piyasaya sürülmüştür. Risalenin kapağında yazar isminin olmamasına rağmen eserin, ünlü yazar ve edebiyatçı Süleyman Nazif’in olduğu biliniyor. Risalenin kapağında Boş Herif başlığının altında “Stockholm sefiri sabıkı curnalci Şerif Paşa’nın şahsiyle âb (baba) ve ceddinin tercüme-i halini mütezammındır” yazısı yer almaktadır.¹⁵³

Boş Herif risalesinin içeriği Şerif Paşa’nın ailesi ve şahsına yönelik iddialardan oluşmaktadır. Bu konuda risalenin yazarı “Ahlaksızlığını tam anlamak için uğursuz kökeni ve hayatı rezilanesini açıklamak gereklidir” şeklindeki açıklamasıyla risaleye başlamıştır.¹⁵⁴ Bu doğrultuda risalede Şerif Paşa’nın soyu, babası Said Paşa’nın bulunduğu mevkilere nasıl geldiği, kendisinin ve ailesinin devlet kademelerinde nasıl ilerlediği anlatılmıştır. Risalede geçen bu kısımlar şöyledir:

“Şerif’in babası Süleymaniyeli Sait Paşa’nın bu alçak dünyaya kimin sulbünden geldiğini, hatta anası bilmez nerede doğduğunu, belki babası da.

“Tescilli babası Sait Paşa, Acem hududundaki Süleymaniye kasabasında uşaklıkla yaşayan Hüseyin adlı bir herifin oğludur. Evin geçimini kolaylaştırmak için 12 yaşında terki diyar etti.(...) Riya ve tabasbus Sait Paşa’nın özel şiarı idi. Her yerde etekler öpe öpe ve bazı mahfilde bilmediklerini malumat suretinde sata sata,

¹⁵²Nur, Rıza; *Siyasi Risaleler*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, Şehir Yayınları, 2005, s.91,92. Bu konuda Ziya Şakir’in aktardıklarına göre Sadık Bey, daha sonra Şerif Paşa’ya giderek aleyhinde konuştukları için helallik istemiş ve birlikte çalışmayı teklif etmiştir. Şakir, bu durum karşısında bazılarının bu birleşmeye “Mide meselesi” dediğini belirtmiştir. Bkz. Şakir, *a.g.e.*, s.226.

¹⁵³Koloğlu, *a.g.e.*, s.117,118. Boş Herif Risalesi’nin tam metni için bkz. Bardakçı, Murat; *İttihadçı’nın Sandığı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s.464-470.

¹⁵⁴Koloğlu, *a.g.e.*, s.118.

Tırnova mutasarrıflığına kadar yükseldi. Bu 1877-78 savaşı sırasıydı. İlk Rus müfrezesi görüldüğünde ırz ve haremini de teslim ederek yalınayak kaçtı.

“Sonra Yenişehir mutasarrıflığına atandı. Abdülhamit’e intisabı bundan sonradır. Berlin Kongresi şartlarını tahkik için Anadolu’ya geçen Baker Paşa’nın muavinliğine onu Abdülhamit atadı. Daha doğrusu ahval ve hareketlerini izlemek ve ihbar etmeye memur etti. Journallerinin takdim vasıtası bilinen Hafız Behram Ağa idi. Bu lanetli hizmeti pek ziyade iyi ifa etmiş olmalı ki mükafaten Cezayiri Bahri Sefid valiliğine tayin edildi. Bu yalnız mükafat değil, başka sebepler de vardı. Halefi olduğu merhum muhterem Sadık Paşa’nın ne kadar başarılı ismi varsa tahrip etti. Ayrıca büyük edib Namık Kemal merhum o tarihte Midilli Mutasarrıfı idi. Baker Paşa’nın o meraklı hırs azgınlığının tamah pislği saçışını bu dünya edibine saplamaya da memur bulunuyordu. Sait Paşa aldığı rezilce talimatı harfiyen ve hatta fazlasıyla uygulamada kusur etmedi, vezirliğe atanması bu iğrenç çabasının ödülüdür...”¹⁵⁵ Risalede, devlet kademelerinde yükselebilmek için her türlü girişimde bulunduğundan da bahsedilen Sait Paşa’nın, tıpkı oğlu Şerif Paşa gibi Abdülhamit’in jurnalciliğini yaptığı hatta bu sayede vezirliğe kadar yükselebildiği şeklindeki kanı hakimdir.

Risalenin Şerif Paşa ile ilgili olan kısımları işe şu şekildedir:

“Bazı çehreler vardır ki ne kadar istese de en çirkin hatları ve şekliyle açığa çıkar. Avrupa’da on yıl Kızıl Sultan’ı temsil etmiş olan Şerif Paşa bunlardan ve bunların en alçak ve iğrençlerindendir.

...“Şerif’i Mektebi Sultani’ye, padişahın iradesiyle kaydettiler. Bu fakir bir kimsesizin o genel terbiye yuvasındaki hak ve rızkını çalmak demektir. Her ay hazine-i devletten yüzlerce lira çeken pederi, senede 30 lirayı oğlunun tahsiline vermeyen bir hasisti. (...) Meşveret’i bastırmak için verdiği paraların makbuzuna karşılık Mektebi Sultani’nin taksiti ilm haberlerini yayınlısaydı.

...“Boş Herif senenin dokuz ayını İstanbul’da geçirmek suretiyle devam eden Saint Cry tahsilini güya tamamlayarak, kolunda üç mü, dört mü hatırdadır değil, fakat

¹⁵⁵Koloğlu, *a.g.e.*,s.118,119.

birçok sirmalar, göğsünde yakasında, başında, kışında her yerinde ve her tarafında yine birçok sirmalar olduğu halde, İstanbul sokaklarında dolaşmaya başladı.

“Babası bütün yabancı elçilerden kendisi ve oğlu için nişanlar istiyordu. İşte Şerif Paşa’nın yabancı takdirinden nasibini tamamıyla almasına vasıta olan sebep ve kuvvet budur. Baba, oğul, utanmazlarsa bundan istedikleri kadar övünme hissesi çıkarabilirler. Fakat utanmak öyle bir yüksek kabiliyettir ki, Şerif gibilerin ne baba ve ecdadının, ne evlat ve torunlarının yaradılışında kibirsizliği yansıtan bir sarkma bulunabilir.

“Şerif Paşa imzasıyla bir süreden beri yayınlanan pislği okumak ve okutmak zahmetine katlananlara sormalıdır ki bu gibi şartlar içinde yetişmiş olan bir adamdan ne hayır beklenebilir? Özellikle o adam fitraten ahmak ve habis de olursa!

“Şerif, gerek Bey, gerek Paşa unvanıyla, tahttan indirilmiş Hakan’ın yaveri ve yaveri harbi iken, sadece jurnalcilikle meşguldü. Sayıları 1045’i bulan bu melanetnamelerin yalnız ikisini, olayların hakikat aynası olan Serveti Fünun mecmuası fotoğrafı ile yayınladı. Bu jurnaller arasında öylesine edepsizce yazılmış olanlar vardır ki aynen ve tamamen neşri kabil değildir. Ahmet İhsan ‘gazetemi kirletmem’ diyerek diğerlerini yayınlamadı.”¹⁵⁶

...“Babası öldüğünde 120 bin lira servet bıraktı. Aç kaldığı için 12 yaşında memleketini terk eden, birçok aşağılık işler yapan bir uşağın oğlunun böyle para bırakması tabi maaşından değil, hırsızlıklarının sonucudur. Şurayı Devlet’ten çıkan her yağlı işten reis Sait Paşa yağlı bir hisse alırdı. Efendisinin kanlı elinden sağladığı jurnal gelirleri de ayrıca.

“Şerif’in kendisi kadar budala Fuat adında bir kardeşi vardır ki daha 18 yaşında Abdülhamit’in Ferikleri sırasına geçmiş ve Fehim ile Çerkez Mehmet’in arasında efendisine selam durmuştur. İlerleme ailece melanet yüzündendir, yoksa Abdülhamit Sait Paşa’nın kör gözüne aşık olmamıştı.

¹⁵⁶Koloğlu, *a.g.e.*,s.121,122.

“Şerif Stockholm’e defolup gidince mesleğinin esasında değil, şeklinde bir değişiklik yaptı. Bir yandan saraydaki bölücülük ve melanetine devam etmekle beraber, diğer taraftan Jöntürkleri elde etmeye çalıştı. Ahmet Rıza Bey’e verdiği paraların makbuzlarına, hatta terzinin faturalarına kadar dikkatle sakladı ve daha sonra fotoğraflarını yayınlaması bu boş ve alçak herifin milli amaca ne maksat ile hizmet etmiş olduğunu gösterir. Yaşanan olaylardan anlaşılıyor ki, Şerif Paşa inkılaptan evvel iki yüzlü imiş, inkılabı müteakip yüz­süz olmuş. O kadar çirkin bir başlangıca bu kadar iğrenç bir sonuç tabii idi.

...“Vaktiyle Ahmet Rıza Bey’le olan iki yüzlü ilişkisini örtmeye yöneldiği gibi, şimdi de Nazım Paşa ile olan dostluğundan bir aklama aleti çıkarmak istiyor. Nazım Paşa, dostlarının iddia ettiği gibi, gerçekten namuslu bir adam ise şerefine halel getirmiş olması lazım gelen Şerif Paşa’nın dostluğundan Neuzubillah gibi sözlerle Allah’a sığınarak kendisini temize çıkarmalıdır. Bunun için, Harbiye Nazırı olduğu günlerde Boş Herif’in bin türlü siyasi kötü işe ve ahlaki rezilliğe mekan olan Şişli’deki bilinen evinde ikamet etmiş olmasının kendisince talih ve rastlantının pek üzücü bir eseri bulunduğunu ilan ile dostlarının iddiasını ispat etmeye girişmelidir.¹⁵⁷

Risalenin Şerif Paşa ile ilgili kısmında anlatılanlardan yola çıkarsak Paşa’nın, babasının girişimleri ve daha sonrasında kendisinin de jurnaller sayesinde devlet mevkilerinde yükseldiği anlaşılmaktadır. Buradan Şerif Paşa hakkında yayınlanan jurnallerin doğru olduğu görüşüne de ulaşılabilir. Ayrıca risalede, Şerif Paşa’nın Paris’te iken Ahmet Rıza’ya maddi yardımda bulunduğu meselesinin kabul edilmesi, Paşa’nın Abdülhamit karşıtları ile münasebet kurarak Abdülhamit’e jurnal gönderdiği tezini kuvvetlendirmektedir. Nitekim Abdülhamit’in, kendisine karşıt tavırlar sergileyen gruplarla ilişki kuran bir sefiri görevinde tutması akla yatkın bir durum değildir.

¹⁵⁷Koloğlu, *a.g.e.*,s.123,124.

2.2.3. Şerif paşa ve iki muhalif şahsiyet

2.2.3.1. Prens sabahattin ve şerif paşa

Osmanlı hanedan ailesine mensup olan Prens Sabahattin, Sultan Abdülmecit'in kızı, II. Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'ın oğludur. Baba tarafı ise Osmanlı bürokrasisinde memur paşalardır.¹⁵⁸

Prens Sabahaddin'in doğduğu ve yetiştiği dönemde Jöntürkler, Abdülhamit yönetimine karşı hürriyetin ilanı için faaliyetlerde bulunmak için siyasi iktidarın kendilerine ulaşamayacağı dış merkezlerde, özellikle de Fransa'da bir araya gelmişlerdi. Damat Celaleddin Paşa ise Abdülhamit ile geçinemeyerek oğulları Sabahaddin ve Lütfullah'ı da yanına alarak 14 Aralık 1899'da Fransa'ya kaçtı.¹⁵⁹ Abdülhamit, damadı Mahmut Paşa ile iki oğlunun Avrupa'dan geri getirilmesi için çok çaba gösterdiyse de başarılı olamadı. Nitekim damadın büyük oğlu Sabahaddin Bey, çok geniş bir çevreye ve hem Avrupa hem de Mısır da etkin olabileceği bir konuma sahipti.¹⁶⁰ Bu durum muhaliflere yaramış ve Prens Sabahattin'in de Fransa'ya gelmesiyle Abdülhamit'e karşı oluşturulan muhalefet kuvvet kazanmıştır. Öyle ki Prens'in de girişimleriyle toplanan Jön Türk kongreleri sonucunda muhalifler, Abdülhamit yönetimine karşı tek bir çatı altında toplanmıştır.

Prens Sabahaddin'in gelişi Jön Türkler için büyük bir güç ve prestij sebebi olmasına rağmen aralarındaki bölünmeyi de şiddetlendiren bir etki yaratmıştır. Jön Türkler arasındaki bu ayrışma 1902 Kongresi'nde su yüzüne çıkmış ve kalıcı hale gelmiştir.¹⁶¹ Prens Sabahattin ile İttihatçılar arasındaki fikir uyuşmazlığı özellikle de II. Jön Türk Kongresi'ne dayanmaktadır. Kongrede tartışılan iki önemli meseleden ilki, devrimin sadece yayın yoluyla değil aynı zamanda ihtilal yönteminin de kullanılmasıyla başarıya ulaşabileceği, ikincisi ise ihtilali gerçekleştirebilmek için yabancı müdahalesinin gerekliliğidir.¹⁶² Kongrede Jön Türkler; Avrupalı güçlerin müdahalesinin gerekliliğini savunan Prens Sabahaddin ve Adem-i Merkeziyetçiler

¹⁵⁸Reyhan, Cenk; "Prens Sabahaddin", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.146.

¹⁵⁹Reyhan, *a.g.m.*, s.146.

¹⁶⁰Kutlay, *a.g.e.*, s.115.

¹⁶¹Lewis, *a.g.e.*, s.273.

¹⁶²İslamoğlu, *a.g.e.*, s.79.

ile Avrupalı güçlerin müdahalesini kesinlikle kabul etmeyen Ahmet Rıza ve Merkezîyetçiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bu iki grup 1907’de yapılan II.Jön Türk Kongresi’nde tek bir amaç doğrultusunda, hürriyetin ilanı adına, birlikte hareket etme kararı almıştır.

II. Meşrutîyet’in ilanına kadar aydın kesimlerin temel amacı iktidardı ve sorunların ana kaynağı ise istibdat yönetimi idi. 1908 ihtilali ile siyasi iktidar değiştikten sonra umduğunu bulamayan bazı aydınlar¹⁶³ bu sefer de İttihat ve Terakki’ye karşı muhalif faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim bu muhalifler arasında yer alan Şerif Paşa, Cemiyet’ten istifa ederek yurt dışında İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’nı kurmuştur. Adem-i Merkezîyetçi fikirlere sahip Sabahaddin Bey de Paris’te İttihatçılara karşı muhalif kanatta faaliyetlerini sürdürmüştür.

Paris’te bulunan muhalifleri Prens Sabahaddin Bey ve Şerif Paşa temsil ediyordu. Fakat bu iki muhalefet lideri arasında fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildi. Öyle ki Prens Sabahaddin Bey, ülkede teşebbüs eden gençler yetiştirilmesini, halkın hükümet hakkında beslediği küskün zihniyetin yok edilmesi için tedbirler alınmasını istiyordu. Terbiye ilmi esaslarına dayanan açık fikirleri bulunan Prens Sabahaddin, İngiliz milletinin başarılı olma sebeplerini araştırarak yazdığı kitabındaki prensiplerin ülkeye uygulanması meselesi üzerinde ısrarla durmuştur.¹⁶⁴ Ancak tüm bunlara karşılık Şerif Paşa ise İttihat ve Terakki hükümetinin yıkılmasıyla her şeyin düzeleceği kanaatini taşıyordu. Vaktiyle Ahmet Rıza Bey’in Sultan Abdülhamit karşısında takip ettiği muhalefet tarzı gibi. Sonuç itibarıyla İttihat ve Terakki hükümetine karşı mücadele etmek için Paris’te toplanmış muhalifler arasında fikir birliği yoktu.¹⁶⁵ Bu durum Abdülhamit yönetimine karşı bir araya gelen muhaliflerin, 1902 yılında toplanan kongrede yaşadıkları fikir ve görüş ayrılığına benzemektedir.

Prens Sabahaddin Bey ile Şerif Paşa’nın düşüncüş biçimleri birbirinden farklıydı. Bu nedenle muhalefet tarzları birbirine uymuyordu. Şerif Paşa, İttihatçıları yıkmayı istiyordu, Sabahaddin Bey ise yıkmadan önce yerine konulacak yeni şekli

¹⁶³İslamoğlu, *a.g.e.*, s.82.

¹⁶⁴Kutay, Cemal; *Prens Sabahaddin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki*, Neşreden Mustafa Unan, İstanbul, Tarih Yayınları, 1964, s.272

¹⁶⁵Kuran, Ahmet Bedevi; *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2012, s.532.

arıyordu. Ancak Paris'te toplanan muhaliflerin en ziyade sözü geçen başı, Prens Sabahaddin'di. Şerif Paşa daha ziyade çıkarmış olduğu Meşrutiyet gazetesi sayesinde ve parasal kuvveti ile kendisini bir lider olarak tanıtmış sayılıyordu.¹⁶⁶

Bu konuda Bedevi Kuran şunları nakletmektedir:

“Ben, Sabahaddin Bey'in fikirlerinin muakkibi idim. Dr. Nihat Reşat Bey de, öteden beri olduğu gibi, en samimi dostu sıfatıyla Sabahaddin Bey'le işbirliği yapıyordu. İbrahim Bahaeddin Bey ve daha birkaç arkadaş, Sabahaddin Bey etrafında samimi bir grup teşkil etmiştik. Diğer zevatla da münasebatımız mevcut olmakla beraber, siyasi meselelerdeki görüş ve düşünüş farklarından dolayı, onlarla muayyen bir program etrafında birleşmiş değildik. Hatta, bu fikir ihtilafları sebebiyle <Meşrutiyet> Başmuharrirliği, İbrahim Baha Beyden Ali Kemal Beye ve Ali Kemal Beyden Pertev Tevfik Beye intikal etmiştir. Başmuharrirler, yazılarıyla Sabahaddin Beyin fikirlerine makes oldukça, yekdiyerini istihlaf ediyorlardı. Halbuki gazete, müşterek bir kararla, muhalefet organı olmak üzere tesis edilmiş ve idare keyfiyeti, Sabahaddin Beyin arzusuna bırakılmıştı ki, bilahare tebellür eden ihtiras zevki, gazeteyi ilk karardan uzaklaştırmış, Şerif Paşa'nın organı şekline sokmuştur. Paris muhafilinde Sabahaddin Bey <mefkureyi>, Şerif Paşa da <serveti> temsil ediyorlardı. Fikir, servete feda edilemeyince veya para, tahakküm kudretinden tecerrüdederek musaffa bir hale gelmeyince umumi bir vahdet olamıyor, bu iki tazyik arasında kalan iyi niyetler de akamete uğruyordu. Halbuki, hepimizin gayesi <İttihad ve Terakki> hükümetini bir an evvel düşürmek ve memleketi kötü idarelerinden kurtarmaktan ibaretti. Buna rağmen, istihdaf edilen gaye uğruna olsun hissi fedakarlıklara kimse yanaşmıyordu. Netice itibariyle de birlik kurulamıyor, hepimiz büyük bir keşmekeş içinde yuvarlanıp gidiyorduk.”¹⁶⁷

2.2.3.2. Mevlanazade rıfat bey ve şerif paşa

Süleymaniye Kürtlerinden olan ve Küçükçekmece'de dünyaya gelen Mevlanazade, İstanbul'da kütüphaneler müfettişliği görevinde bulunan ünlü kütüphaneci Abdurrahman Nacim'in oğludur. Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunu olan

¹⁶⁶Kutay, *a.g.e.*,s.276.

¹⁶⁷Kuran, *a.g.e.*,s.532,533.

Mevlanazade, mezuniyetinden sonra bir süre Matbu'at-ı Ecnebiye Kalemi'nde bulunmuş, buradaki başarılarından ötürü terfi ettirilerek bin kuruş maaş tahsisıyla Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi'ne, ardından da Sinop Cezaevi'ne cezaevi müdürü olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁸ Hayatı boyunca üç kez sürgün cezasına çarptırılan Mevlanazade Rifat, Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Sultan Reşat taraftarı olduğu gerekçesiyle 12 yıl hapis ve sürgün cezasına mahkum olur ve Yemen'e sürülür. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yurda dönen Mevlanazade, İstanbul'da Serbesti gazetesini çıkarır. Bu sırada 31 Mart İsyanı meydana gelir ve olayda etkisi olduğu gerekçesiyle on yıl sürgün cezasına çarptırılan Mevlanazade, yurt dışına çıkarak Mısır, Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerde İttihatçılara karşı muhalif faaliyetlerini sürdürür. Atatürk'e hakaret etmesinden dolayı Lozan Anlaşması'ndan sonra 150'likler diye bilinen listeye alınarak Suriye'ye sürgüne gönderilen Mevlanazade, bu son sürgünü sırasında yaşama veda eder.¹⁶⁹

1908 İhtilali'ne mesafeli yaklaşan Mevlanazade, İttihat ve Terakki taraftarı olmamış, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyesi olup bu cemiyetin yayınladığı Hukuk-ı Umumiye gazetesinin sorumlu müdürlüğünü yapmıştır. Daha sonra Fedakaran'dan ayrılan Mevlanazade, Hasan Fehmi Bey ile birlikte Serbesti gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar ve ilk sayısını 13 Aralık 1908'de yayınlamaya başlamışlardır. Hasan Fehmi'nin 5 Nisan 1909 tarihinde öldürülmesi üzerine ertesi gün Mevlanazade, Serbesti'nin ilk sayfasında şunları yazmıştır: "Serbesti-i Matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha."¹⁷⁰ Alakom, bazı kaynakların gazeteci Hasan Fehmi'nin, Mevlanazade Rifat sanılarak öldürüldüğünü yazdığını belirtmiştir.¹⁷¹

31 Mart Vakası'ndan yaklaşık iki hafta kadar sonra hakkında tutuklama kararı çıkartılan Mevlanazade Rifat'ın Serbesti gazetesine, matbaasına ve çalıştığı büroya el konularak on yıllık bir sürgün cezasına çarptırılmıştır. Hayatının ikinci sürgününü yaşayan Mevlanazade, önce Mısır'a, orada hastalanınca da tedavi için

¹⁶⁸İssı, Murat; "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanazade Rıf'at Bey", *Toplumsal Tarih*, S.196, Nisan, 2010, s.72.

¹⁶⁹Alakom, *a.g.e.*,s.75.

¹⁷⁰İssı, *a.g.m.*,s.73,74.

¹⁷¹Alakom, *a.g.e.*,s.75.

Atina'ya ve daha sonra Paris'e geçerek yurtdışındaki muhalefetin önde gelen isimlerinden Şerif Paşa ile ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁷² Şerif Paşa'nın İttihatçılara karşı yürütmüş olduğu muhalif faaliyetlere katılan Mevlanazade, Şerif ile birlikte bazı örgütlenme ve yayın çalışmalarına girişmiştir. Mevlanazade Rıfat bu doğrultuda, Şerif Paşa'nın 1909'da kurduğu Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kurucuları arasında yer alır. Mevlanazade, Şerif Paşa'nın da maddi desteğini alarak daha önceleri İstanbul'da yayınladığı Serbesti gazetesini Paris'te çıkarmaya başlar.¹⁷³ Şerif Paşa ile 27 Temmuz 1909'da imzaladığı protokol şartları çerçevesinde Serbesti'yi haftalık olarak yayınlamaya başlayan Mevlanazade, 12 sayı yayınladıktan sonra Şerif Paşa ile anlaşamadığı ve gazetenin masraflarını tek başına üstlenemediği gerekçesiyle gazeteyi tatil ederek Mısır'a geçti. Serbesti gazetesini hıdivin yardımıyla 7 nüsha daha yayınlamaya muvaffak olan Mevlanazade, Şubat 1910'da matbaa ve gazetesinin kapatılması üzerine yayın yapabileceği ümidiyle tekrardan Paris'e döndü. Paris'te sadece 4 nüsha çıkarabilen Mevlanazade, bu yayınlarında sadece İttihat ve Terakki'yi değil, Şerif Paşa'nın çıkarmış olduğu Meşrutiyet gazetesini de eleştirmiştir.¹⁷⁴ Burada çıkarlar çerçevesinde gelişen bir muhalefetten bahsetmek mümkündür.

Şerif Paşa ile Mevlanazade Rıfat'ın aralarının açılması konusunda her ikisinin de birbirlerini suçladıkları bilinmektedir. Mevlanazade Rıfat bu hususta anılarında, Şerif Paşa ile aralarının açılmasının "iblisler" diye nitelediği kişiler yüzünden olduğunu belirtmektedir. Öyle ki Mevlanazade şöyle demektedir: "Memleketimizde günden güne genişleyen ve yayılan fikirlerimiz, Şerif Paşa'nın nüfuzları altında bulundurup servetinden istifade etmekte olanların kıskançlığına sebep oldu. Bu kişiler, iblishane hilelerle mesaimizin semerelerini ele alma hevesine düştüler."¹⁷⁵ Bu konuda Şerif Paşa ise Mevlanazade'nin bitmek tükenmek bilmeyen isteklerinden ve seyahatlerinden usandığını belirtmekle beraber Mevlanazade'nin sürekli para isteğinde bulunduğundan bahsetmektedir. Bunu da Şerif Paşa'nın şu

¹⁷²İssı, *a.g.m.*,s.74.

¹⁷³Alakom, *a.g.e.*,s.76. Serbesti Gazetesi'nin yayınlanması için anlaşmaya varan Şerif Paşa ile Mevlanazade Rıfat Bey'in imzalamış oldukları mukaveledenin tam metni için bkz. Kuran, Ahmet Bedevi; *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s.256,257.

¹⁷⁴Birinci, Ali; *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2001, s.382. Mısır'da Mevlanazade Rıfat tarafından çıkarılan Serbesti Gazetesi'nin yayınlanması ve Osmanlı ülkesine girişi 27 Muharrem 1328(8 Şubat 1910) tarihinde yasaklanmış, bu yasağa uymayanlar hakkında takibat yapılması ve ülkeye girişi yapılan gazete nüshalarının toplatılması kararı alınmıştır. BOA. DH. MUİ., 1328.M.27, Dosya No: 11-3, Gömlek No: 24.

¹⁷⁵Alakom, *a.g.e.*,s.76.

sözlerinden anlamak mümkündür: "...birkaç ay zarfında nazarı dikkati celbedecek kadar sefahata nail olduğunu bütün vatandaşlarına pek güzel tanıtan Mevlanazade, o bitmez tükenmez taleplerine hiç de lüzum yokken, bilhassa ihtiyaç içinde bulunduğu bir zamanda yukarıda zikrolunduğu vechile acele bir seyahat ilavesiyle usandırıcı hareketlerini büsbütün artırdı."¹⁷⁶ Şerif Paşa'nın aktardıklarından anlaşılacağı üzere Mevlanazade Rifat ile Paşa'nın araları özellikle de maddi sebeplerden dolayı açılmıştır. Mevlanazade'nin Şerif Paşa'dan her türlü lüzumlu lüzumsuz para istemesi Serbesti gazetesinin Paris'teki yayınının uzun soluklu olmasını engellemiştir.

Mevlanazade Atina'da da Faruk ve Cihad adında iki gazete daha çıkarmıştır. Birbirinin devamı niteliğindeki bu gazeteler de kapatıldıktan sonra Yunan hükümetinin baskıları neticesinde İstanbul'a dönen Mevlanazade, Divan-ı Harb-ı Örfi kararı gereğince Bursa'da kalma mecburiyeti getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında çıkarılan af neticesinde 29 Temmuz 1912'de İstanbul'a gelen Mevlanazade, Serbesti gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ancak Bab-ı Ali Baskını ile gazetenin tekrar kapatılması üzerine, Ali Birinci'ye göre, siyasi neşriyat yapmama sözü vermesi üzerine Mevlanazade, İstanbul'da kalabilmiştir. 1918 yılında kurulan Kürt Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlanazade, bu cemiyetin bölünmesinden sonra da Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Mevlanazade, 1930 yılında geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmiştir.¹⁷⁷

2.3. Cemiyet-i Hafiye Meselesi ve Rıza Nur

1878 Sinop doğumlu Rıza Nur'un babası Mahmut Zeki adında bir kunduracı, annesi ise deniz ticareti ve taşımacılıkla tanınan Zarflıoğlu ailesine mensup bir hanımdır. Kuleli İdadisi'nden sonra girdiği Askeri Tıbbiye'den 1901 yılında tabip yüzbaşı olarak çıkan Rıza Nur, Alman hekimlerin idaresinde bulunan Gülhane Hastanesi'ne ihtisas yapmak için girdi ve Meşrutiyet'in ilanına kadar burada Tıp Müderrisliği görevinde bulundu. Meşrutiyet'in ilanından önce Avukat Baha ve Manyasizade Refik Beylerin rehberliğiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Nur, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle tabip binbaşı rütbesindeyken Meclis-i Mebusan'a

¹⁷⁶Şerif Paşa, *a.g.e.*,s.61.

¹⁷⁷İssı, *a.g.m.*,s.74,75.

Sinop mebusu olarak girdi. 1909'un ilk aylarında İttihat ve Terakki'den ayrılarak Ahrar Fırkası'na giren Rıza Nur'un¹⁷⁸ böylece siyasi yaşamdaki fırtınalı yılları başlamıştır.

İttihat ve Terakki çevresinin, Paris'te Şerif Paşa tarafından kurulan I.E.O. Fırkası'nın yurt içinde "Cemiyet-i Hafiye" adında gizli bir örgüt kurarak faaliyete geçtiğini ortaya atması ve Tanin'in, bu gizli cemiyetin Rıza Nur ve Mustafa Natık Beyler tarafından yönlendirildiğini ileri sürmesi üzerine aralarında Rıza Nur'un da bulunduğu birçok kişi gözaltına alınmıştır. Şerif Paşa tarafından yönetildiği ve bir adının da "Yapıcılar Cemiyeti" olduğu iddia edilen bu gizli teşkilatın yöneticisi olduğu ileri sürülerek 1910 Haziranında, Meclisin tatile girdiği bir dönemde, Rıza Nur, tutuklanarak Bekirağa¹⁷⁹ Bölüğü'ne kapatılmıştır.¹⁸⁰

Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye isimli eserinde, tutuklanması konusunda hükümet memuru sıfatıyla evini aramak üzere birilerinin geldiğini belirterek şunları aktarmıştır: "Düşünüyordum. Bu iş Cemiyet-i Hafiye meselesinden dolayı olacak. Bunda şüphe yok; fakat bizim bu işte nemiz var?... Sonunda hayal meyal

¹⁷⁸Nur, Rıza; *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*,Yayına Haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul, Kitabevi Yayıncılık, 1996, s.110,111. Rıza Nur, İttihat ve Terakki'den ayrılışı hakkında şunları söylemiştir: "İttihat ve Terakki Cemiyetinden – hal ve zamana rağmen selamet-i vatan endişesiyle – ilk ayrılan ben oldum ve Meclis-i Mebusanda ilk muhalif bulundum." Dr. Rıza Nur, çok geçmeden Ahrar Fırkası'na girmiştir. 31 Mart İsyanı'nda Ahrar Fırkası'nın parmağının olduğu görüşü olsa da aslını bilmiyoruz. Ancak Rıza Nur'un 31 Mart'ta Meclis'teki görevini bırakarak Mısır'a kaçması şüpheleri üzerinde toplamıştır. Ayrıca Rıza Nur'un, 31 Mart'ı, "Zulme karşı bir reçfe-i arzuyu millet olan ve sadece zalim bir komitenin lağvını talep eden bir kıyam" olarak tasvir etmesi ve Hareket Ordusu'nun tavrını yermeye çalışması bu şüpheleri iyice artırmıştır. Bkz. Tütengil, Cavit Orhan; *Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı – Yankılar – Belgeler*, Ankara, Güven Matbaası, 1965, s.32,33.

¹⁷⁹Kendisi de Bekirağa Bölüğü'ne Cemiyet-i Hafiye meselesi nedeniyle koyulan Süleyman Sırrı, anılarında Bekirağa Bölüğü'nü şöyle anlatır: "Orada öğrendiğime göre, buraya bu ismin verilmesi şundan ileri gelmiştir: Vaktiyle askeri hapisane seçilen bu yere, bölükten yetişme, iri cüsseli, sağlam bünyeli, cahil, okumak ve yazmaktan habersiz, Bekir Ağa namında bir subay memur edilmiş. O zamanlarda, hapishaneye getirilen kimseleri, gelir gelmez karşısına alarak sorguya çeker, kabahatli ve kabahatsiz dayak atarmış. Bu zat, suçluların uslandırılması için, eski usul üzerine bir falaka yaptırıp, odasının en göze çarpan bir yerine asmış. Cezalandırılması gerekenleri bu falakaya yatırmak adeti imiş. Hatta ara sıra tutukluları teftiş ve muayene ederken, <Ulan rahat durunuz, yoksa falakayı indirtirim> dermiş." Bkz. Sırrı, Süleyman; *Bekirağa Bölüğü'nde Neler Gördüm?*,Çev.Günvar Otmanbölük, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1993, s.9. Ayrıca yine Bekirağa Bölüğü'ne Cemiyet-i Hafiye Meselesi nedeniyle koyulan Hafız Kemal de anılarında burası ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Loca denilen mahal Bekir Ağa Bölüğü namıyla maruf olan dairenin içerisindedir. Tulü' ancak üç, arzı da iki arşından ibaret olup hava, zıya girebilecek bir menfezi yoktur. Sonradan anladığıma göre buraya nam-ı aslisi olan <zından> kelimesinin makusu olarak <Loca> namı verilmiş!" Bkz. Kemal, Hafız; *Cemiyet-i Hafıyye İşkenceleri Yahud Bir Sergüzeşt-i Hunun*, Haz.Muhammed Safi, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1993, s.19. Ayrıca Bekirağa Bölüğü için Mecliste Rıza Tevfik Bey, şunları söylemiştir: "Bekirağa Bölüğü Meşrutiyetimize şeyndir, ayıptır. Adeta Fransa ihtilalından evvel mevcut olup da sonra ihtilalciler tarafından yıkılan, Türkiye'nin İstanbul'da kain Bastil'idir. Bu, Meşrutiyete ayıptır." Bkz. MMZC, 20 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, S.III, s.286.

¹⁸⁰Tunaya, *a.g.e.*, s.254.

hatırladım ki, bundan üç dört ay kadar önce bir sabah erkenden veya akşam geç vakit Doktor Münir isminde biri evime gelmiş ve Şerif Paşa'ya mensup ve bir cemiyetin şube başkanı olduğunu söylemişti. O vakit kovduğum bu adamın sözlerine önem vermemiş ve bir daha da kabul etmemiştim. Zihnimden silinmiş olan o üç, dört aylık mele hatırlamı – fakat yarım yırtık bir şekilde - ziyaret etti. Bununla beraber böyle adi bir sebepten dolayı bu hallerin çıkmasına bir türlü ihtimal veremiyordum.”¹⁸¹ Yine aynı eserinde sorgulanmasından da bahseden Rıza Nur, tutuklanışı ve tutuklanması konusunda öne sürülen iddiaları şu şekilde belirtmiştir:

“Mesken dokunulmazlığı parlak levhası insan hukukunun en mukaddes olarak vatanın temiz alnına asılmış bir mübarek muallaka (İslam'dan önce Arap şairlerinin beğenilip Kabe duvarına asılma şerefine kavuşan meşhur kasidelerden biri)sı ve Meşrutiyetin önemli yüce varlık gereği iken, ansızın pazartesi akşamı bir düzine adam evime çekinmeden girdiler ve her tarafı alt üst edip evrakımı zapt ve müsadere ve beni de tevkif eylediler. Sorgulanmamızdan anladım ki, Cemiyet-i Hafiye üyelerinden Doktor Münir Efendi'nin, Şerif Paşa veya Kemal Bey tarafından yazılmış bir kartı evime getirmesi ve yine anılan üyelerden Necib'in Kadıköy'ünde karakol civarında anılan cemiyet başkanı Kemal Bey ile görüştüğümü beyan etmesi dolayısıyla anılan cemiyet intisap ve iştirak ile itham olunuyorum.”¹⁸²

Doktor Münir Bey'in, Rıza Nur'a, Şerif Paşa'dan bir kart getirmesi ve Necip isimli kişinin de Cemiyet-i Hafiye başkanı Kemal Bey ile Rıza Nur'un görüştüğünü belirtmesi üzerine tutuklandığını söyleyen Rıza Nur, kendisine yöneltilen bu ithamları kesinlikle kabul etmemiştir. Nitekim Doktor Münir Bey'in kendisini ziyaret ettiğini ama kendisinin bunu katiyetle önemsemediğini söyleyen Rıza Nur, Kemal denilen kişi ile de hiç karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Rıza Nur Doktor Münir Bey ile olan konuşması hususunda ise şunları aktarmıştır:

“Bu gibi bildik veya bilmedik, yerli ve yabancı birçok kimse mebus olmaklığımızdan dolayı her gün müracaat ettiklerinden ve şahsi ve diğer istekleri için de müracaat eden kimseler pek çok olduğundan ve bunlarla konuşmaya vakit meşgaleler

¹⁸¹Nur, Rıza; *Cemiyet-i Hafiye*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, Şehir Yayınları, 2005, s.75,76.

¹⁸²Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.100.

müsait bulunmadığından, bunların bir kısmını kabul etmediğim gibi, bir kısmını da bazı münasip cümlelerle savardım. Münir Efendi'yi de şimdi bilgim yok, olduğunda söylerim diyerek savmışım. Kendisi bu görüşmede olmuş diye birtakım sözler söylemekte ise de hiçbir gerçeğe uygun olmayıp sırf kendi batıl iddiasıdır.”¹⁸³

Doktor Münir'in ve Necip isimli kişinin kendisine iftira attığını söyleyen Rıza Nur, bu konuda şunları belirtmiştir: “Ben zannediyorum ki, bunlar tevkif edildikten sonra korkuya düştüler. Münir Efendi benimle görüştüğünü ve benim muhaliflerden olduğumu iyi bir vesile ve iyi bir dayanak noktası sayarak ve benim habersiz olduğum kart da var idiyse onu da düşünerek ve bunların etrafına türlü bahaneler yığarak bu şekilde, bir mebusun bile işe karışmış olmasıyla kendilerini mazur ve fena bir niyete sahip olmayıp fena bir yola gider olmadıklarını göstermek istemeleridir ki, bununla da yanıldıklarını anlatıp, cezalarını mümkün olduğu kadar hafifletmek fikrinde olsalar gerekir.”¹⁸⁴

Cemiyet-i Hafiye isimli gizli bir cemiyete üye olmakla suçlanan Rıza Nur, yargılandığı sırada hükümete karşı olduğunu, bu nedenle de başka bir cemiyete girebileceğini ancak bu cemiyetin Cemiyet-i Hafiye olmayacağını belirtmiştir. Şerif Paşa ile bu işlere girmeyeceğini çünkü Şerif Paşa'nın bu işin ehli olmadığını söyleyen Rıza Nur, kendisini şu şekilde savunmuştur:

“Bu cemiyet içinde ben olaydım emin olunuz böyle olmazdı. Evvela cemiyeti hükümetten ruhsat alarak açık yapardım. Siz de bu işleri yapamazdınız... ‘Meclis-i Meb’usan’da Fırkalar Meselesi’ isimli kitabımı okursanız gizli cemiyetlere nasıl hücum ettiğimi görürsünüz. Bu düşüncelerde olan adam nasıl böle ihtilalci gizli bir cemiyete girer?”¹⁸⁵

Kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmeyerek Cemiyet-i Hafiye ile bir ilgisinin olmadığını söyleyen Rıza Nur, Şerif Paşa ile de bağlantılı olduğu iddialarını reddetmiştir. Şerif Paşa ile münasebeti konusunda 1909 yılının eylül ayında Paris’ gittiğini ve burada Şerif Paşa ile görüştiklerini belirten Rıza Nur, birkaç kez görüştiklerini, hükümet ve Cemiyet aleyhinde sohbetler ettiklerini söylemiştir.

¹⁸³Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.100.

¹⁸⁴Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.105.

¹⁸⁵Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.239,240.

İstanbul'a döndükten sonra o güne dek hiç görmediğini belirttiği Şerif Paşa'nın hanımı ile birlikte yaşlı bir hanımın kendisini ziyaret ettiğini de kaydeden Rıza Nur, aralarında geçen konuşmaları şu şekilde aktarmıştır:

“İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni düşürmek için bir teşkilat yapılsa nasıl olacağını da sordu. Prenses Hanım zeki olduğundan fikir ve girişiminden asla bahsetmeyip o kadar beceriyle sormuştu ki, ben hiçbir şeye kapılmamıştım. Meğerse beni tecrübe ediyor, uygunmuyum, değimliyim onu anlıyormuş. Müsait değilsem belki ifşa ederim korkusuyla sırrını açmıyordu. Ben ise bundan da hiçbir şey çıkmayacağını 'Külli sırrın cevazel isneyni şa'/ Her sır ikinciye geçerse yayılır' hikmetine uygun konuştum. Neticede ancak birkaç biçarenin perişan olacağını ve ailelerinin ağlayıp inleyeceğini de ekledim.

“Ben o vakit bu sözlerle keramet yapmışım. Fakat yalnız bu felaketin benim başıma da geleceğini tahmin edememişim. Çünkü bundan bana ne idi? Ortada yapılmış bir şey yok, benim iştirakim yok, benden kapalı bir şekilde fikir almak, bir sormak var. Sohbet esnasında bu gibi sözler olabilir. Sonunda Hanımefendi gitti. Ne bileyim ben... Halbuki Prenses o vakit Kemal'le görüşüp işi tertip etmiş.”¹⁸⁶

Şerif Paşa'nın kendisine üç kez mektup yazdığını kendisinin de bu mektuplara cevap yazdığını belirten Rıza Nur, Şerif Paşa'nın kendisinden sürekli bilgi ve makale istediğini ancak buna karşı hiçbir şey göndermediğini söylemektedir. Hatta son mektubunda bir daha kendisine mektup yazmamasını isteyen Rıza Nur, Şerif ile olan haberleşmesini kestiğini belirtmektedir. Rıza Nur'un, Şerif Paşa'nın faaliyetlerini kayda değer görmediğini şu cümlelerinden anlamak mümkündür:

“Artık ben bu adamı da, ziyaretini de, konuşulan şeyi de, cemiyeti de, hepsini de unutmuştum. Çünkü o sorgulamak ile yokladığım bu adamın pek aptal bir şey olduğunu anladığım gibi zaten Şerif Paşa'nın da ne eli kalem tutar bir yazar, ne hitabete kadir bir hatip, ne de böyle bir şeyi çevirmeye yeterli zeka sahibi olmadığını bildiğimden bu işe hiçbir önem vermemiş, bir çocuk oyuncağı telakki etmiştim.” Rıza Nur, Şerif Paşa'nın girişimlerini önemsememekle beraber Paşa'yı ihbar etmemiş olması konusunda ise şunları aktarmıştır: “Burada bir düşünce

¹⁸⁶Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.480-482

hatıra gelebilir ki, o da bu adamı ben reddetmişim, iyi. Fakat aynı zamanda hükümete ihbar etmek de bir vatani görevdi. Buna karşı derim ki, hafiyeliğe alışmadım ve benim görevim de değildir. Bu gibi ihbarlar bence herhalde hafiyeliktir, namussuzluktur.”¹⁸⁷

Rıza Nur hapishanedeyken sevgili hemşerilerim diye hitap ettiği Sinopluların kendisini müdafaaya kalktıklarını ve bu amaçla bir telgraf kaleme alarak birer nüsha Divan-ı Harp Başkanlığı'na, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na ve İkdam gazetesine gönderdiklerini belirtmiştir.¹⁸⁸ Bu telgrafa karşı Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa şu cevabı vermiştir:

“Sinob Mutasarrıflığı'na

Rıza Nur Bey'in tevkif olunmasından dolayı bazı ifadeyi havi Sinob merkezinden çekilen telgrafname mütalaa olundu. Adı geçen hakkında icra edilmekte olan tahkikattan hasıl olacak neticeye göre adaletin gereği icrası tabi bulunduğundan telgrafnamenin göndericilerine bildirilmesi.”¹⁸⁹

15 Temmuz sene 326

Sadrazam

İttihatçıların, Cemiyet-i Hafiye meselesini bahane ederek Mahmut Şevket Paşa'nın da teşebbüsü ile kendisini hapsedtiğini ileri süren Rıza Nur, “Cemiyet-i Hafiye” isimli eserini bu hususta kaleme aldığını belirtmiştir. Doktor Nazım, Doktor Bahattin Şakir ve Resneli Niyazi'nin, kendisinin idamı için çok uğraştıklarını söyleyen Rıza Nur, Necmeddin Molla ve Selanik Mebusu Rahmi'nin kendisini kurtarmaya çalıştığını kaydetmiştir. Netice itibarıyla Rahmi'nin çalışmalarının sonuç verdiğini yazan Rıza Nur, Divan-ı Harb tarafından beraatına hükmedilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.484,485.

¹⁸⁸Sinop ahvalinin göndermiş olduğu bu telgrafın orijinali ve tercümesi ekte verilmiştir.

¹⁸⁹Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.164.

¹⁹⁰Nur, Rıza; *Hayat ve Hatıratım*, C.II, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s.338,339. Rıza Nur, Cemiyet-i Hafiye meselesi nedeniyle yaşadığı sıkıntılardan ötürü 1911 yılında teşekkül edecek olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programı ve nizamnamesi hazırlanırken müthiş derecede tedirgin olduğunu ifade etmiştir. Rıza Nur'un bu tedirginliğini şu sözlerinden anlamak mümkündür: “Fırkanın program ve nizamnamesi bitinceye

9 Ekim 1910 tarihli Muahede Gazetesi'nde Rıza Nur'un beraatı şu şekilde ilan edilmiştir:

“Bütün vatandaşlara: Önemli müjde

Nur'un Hürriyeti

Doktor Rıza Nur dün akşam saat on sıralarında çıktı. Divan-ı Harb-i Örfi'nin gösterdiği hak ve adalete karşı bütün Osmanlılar müteşekkirdir. Muhterem Mebusa iftira eden zatların şiddetle cezalandırılacağını kamuoyu ve bütün Osmanlı basını beklemektedir.

Namuslu, muhterem, zeki Sinob mebusunu bütün kalbimizle, samimiyetimizle tebrik eder, Divan-ı Harb-i Örfi Heyetine teşekkürlerimizi takdim eyleriz.”¹⁹¹

10 Ekim 1910 tarihli Sabah gazetesi ise beraat haberini şu şekilde duyurmuştur:

“Sözü geçen Cemiyet-i Hafiye'ye mensup şahıslardan Doktor Münir'in isnatları üzerine daha önce Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla tevkif edilmiş olan Sinob Mebusu Rıza Nur Bey dün tahliye olunmuştur.

Beraat kararı Divan-ı Harb-i Örfi'nin dünkü toplantısında oy birliğiyle verilmiş ve saat dokuz buçuk, on sıralarında Rıza Nur Bey'e bildirilerek gerekli muameleler hemen yapılmış ve adı geçen mebus serbest bırakılmıştır.

Yaptığımız araştırmaya göre Rıza Nur Bey'in tutuklanması Cemiyet-i Hafiye üyelerinden tutuklu Münir'in ifadelerinden ileri gelmişti. Adı geçen, Şerif Paşa'dan kaçak Kemal'e bir kartvizit gelerek bunda <İşbu kartın sahibi güvene layık bir zattır, kendisiyle görüşüp ara sıra gazetemize makale gönderilmesi istirham olunur.> tarzında bazı ifadeler yazılı bulunduğu ve anılan kart kaçak Kemal

kadar dokuz doğurmuştuk; çünkü İttihatçılar haber alırlarsa benim evi basar ve cemiyet-i hafiye diye bize fena şey yaparlardı. Bitince hemen Dahiliye Nazırına gidip verdim ve ferahladım. Dahiliye Nazırı kabul etmek istemedi. Nihayet zaruri kabul etti. Tehlike bitti.” Bkz. Nur, Rıza; *Cumhuriyet Öncesi'nin Perde Arkası 1908-1920*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2010, s.340.

¹⁹¹Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.281.

tarafından kendisine (yani Doktor Münir'e) verilerek Rıza Nur Bey'e kendisi götürdüğünü – ifadeleriyle – söylemişti.

Gerçekten Doktor Münir'in Rıza Bey'in yanına gidip görüştüğü ve Paris'e yazılmak üzere malumat istediği Divan-ı Harb'ce yapılan araştırma neticesinde ortaya çıkmış ise de kartın mevcudiyeti ve içeriği kanunen kanaat verecek deliller gösterilmediği ve yapılan derinlemesine araştırmada da bu hususta hiçbir delil elde edilemediği gibi, Doktor Rıza Nur Bey'in bu müracaattan sonra tutuklu Doktor Münir'le hiç münasebette bulunmadığı da anlaşılmış ve yapılan derin araştırmada adı geçen mebusun Cemiyet-i Hafiye ile münasebette bulunduğu ve anılan cemiyete yardım ettiğine dair hiçbir delil bulunamamış olduğundan, Divan-ı Harb-i Örfi şu halleri dikkat nazarına alarak oy birliği ile sorumsuzluğuna karar vermiştir."¹⁹²

Rıza Nur'un tahliye edilmesinin ardından kendisinin tutuklanması hakkında Mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar esnasında muhalif mebusların sarf ettiği sözler şöyledir:

Kozmidi Pandelaki Efendi: "Heyeti Askeriyyenin namus ve vicdanı Rıza Nur Bey'i kurtardı. Rıza Nur Bey'i kurtaran şey kanun ve adalettir dedikleri halde, Paşa hazretleri elbette bendenizle beraber tasrih ederler ki, o kanun ve adalet gördü ki, Rıza Bey'de bir cürüm yoktur.(...) Şimdi işte bu düstur tatbik edilirse, bu Rıza Nur Bey bir cem'iyeti hafiye mensuptur denilirse bir isticlal gösteriliyor. Rıza Nur Bey, Heyeti Askeriyyeye gönderildiğinde, Heyeti Askeriyye bir emrivaki karşısında bulunuyor. Bunun mesuliyeti herhalde Kabinenizin tatbik etmekte olduğu o acele politikasıdır."¹⁹³ Kozmidi Efendi'nin bu sözlerinden anlaşılabacağı üzere Kozmidi Efendi, Rıza Nur'un tutuklanma meselesini Cemiyet tarafından Heyeti Askeriyyeye baskı yoluyla yaptırıldığı iddiasını ileri sürmektedir.

Şefik Elmüeyyet Bey: "Güya bir kart birisi tarafından Rıza Nur Beye götürülmüş, şahadet eden yok. Bunun aslı olmadığı tahakkuk ettikten sonra yine bir müddet alıkonuldu. Ne için? Onu da resmen bize söylüyorlar. Çünkü, resmen tahkik ettim.

¹⁹²Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, s.283.

¹⁹³MMZC, 20 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, Sİ.III, s.294.

Bir taraftan daha başka şahit çıktı, ama nasıl şahit, onu zikretmekte teeddüp ederim, o suretle zavallı adam bir ay daha mahpus kaldı, sonra o adam ne çıktı, ne geldi, ne de şahadet etti, aslı olmadığı da tezahür etti, nihayet o adam böyle 4-5 ay mahpus tutulduktan sonra bırakıldı, o müddet zarfında ne çekti. Bizim arkadaşımız olduğu için onu görürüz, tanırız, biliriz. Onun için müdafaa ediyoruz.”¹⁹⁴

Lütfi Fikri Bey: “Dr. Münir isminde bir adam Paris’ten gelmiş, Şerif Paşayı görmüş, Dr. Rıza Nur’a bir kart getirip görüşmüş, güya bu kartta Şerif Paşa ki, zaten bir cemiyeti hafiye esasları vaz etmişmiş, Rıza Nur Bey’e ve bir Valinin bir Mutasarrıfa emir vermesi kabilinden olarak bazı emirler veriyormuş, şayanı itimattır diyerek bir adam tavsiye ediyor. Alelade bir tavsiye yok. Rıza Nur bu kartı almış, bana itiraf etti; fakat tahkikatte söylemeye korkmuş. Çünkü vay kartı almış diyecekler, kim bilir ne olacak; fakat efendiler böyle bir kartı ben de alabilirdim. (...)Rıza Nur’u bir kartla tevkif ettikleri halde, kim bilir bana ne yapacaklardı.”¹⁹⁵ Lütfi Fikri Bey’in bu sözlerine karşılık Sadrazam Hakkı Paşa şöyle cevap vermişti: “Deniliyor ki, bir kart var. Evet, bir kart var; ama öyle keyfe mettefak bir kart değil. Paris’ten bu Şerif Paşa mı, Bey mi ne ise, Paris’ten Rıza Nur Bey’e verilmek üzere bir kart göndermiş. Tevkif olunan adam diyor ki, ben bu kartla Rıza Nur Bey’e gittim ve kendi numaramı verdim. Yani cemiyeti hafiyedeki numaramı, ben 1991’im dedim, ve o, anladı konuştuk ve o kartta yazıyor ki, <işte bu zat cemiyetimizdendir, kendisine emniyet edebilirsiniz> Bu kartın gittiği muhakkak. Yani bunda hiçbir mahkeme tereddüt edemez. Üç tane adam da bunu söylüyor ve bunu ihdas etmelerine, icat etmelerine bir sebep yok. Rıza Nur Bey ben böyle bir kart almadım diyor. Sonra Rıza Nur Bey’in tahkikatında görülüyor. Hizmetçi diyor ki Rıza Nur Bey kendisine taharriyata girdikleri gün mutfakta bir kağıt yaktı ve taharriyata adam geldiği vakit bana usulcacık dedi ki ben mutfakta kağıt yaktım, onları süpür. (...)Şimdi böyle kendinin aldığı muhakkak olan bir kartı Rıza Nur Bey inkar ediyor. Bütün dava bunun üzerine dönüyor. Bunu aldığı muhakkak. Lütfi Fikri Bey izah buyurdular ve pek güzel söylediler. Bunu anladım. Fakat çok hata etmiş. Diyeydi ki evet ben kart aldım, fakat ben bu adamın cemiyet tertip ettiğinden haberim yoktur. Bu sureti ifade mahkemeyi çok tenvir ederdi. (...)Muhakkak olan şeyi inkarda ısrar

¹⁹⁴MMZC, 22 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, S.III, s.337.

¹⁹⁵MMZC, 24 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, S.III, s.400.

etmesi, kendisinin tevkifine sebep olmuştur.”¹⁹⁶ Ayrıca Hakkı Paşa, bir mebus tutuklanır mı sorusuna, arkasından ne çıkacağını bilmediğimiz için evet yapılmalıydı, Meclis açık olsaydı bunu mutlaka meclise sorardık ancak meclis kapalı olduğu için kanuna göre yetki hükümettedir ve geçen yıl yaşanan irticai faaliyet benzeri bir olay yaşanmaması için bu önlemi aldık, şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁷

Rıza Nur, serbest kaldıktan sonra sağlık sorunları nedeniyle Viyana'ya gitmiş ve bunu haber alan Şerif Paşa'nın Nur'u Paris'e daveti üzerine Rıza Nur, Paris'e geçmiştir. Rıza Nur'un aktardıklarına göre Şerif Paşa, randevulaşmalarına rağmen buluşmaya gelmemesi Rıza Nur'u çok sinirlendirmiştir. Bu hususta Rıza Nur şunları söylemektedir: “...Bu ne terbiyesizlikti. Viyana'dan Paris'e davet et, randevu ver, bir saat beklet, gelme... Otelden çıktım. Büyük Bulvarlara geldim. Tam operanın yanında 'Cafe de lape' nin önünden gidiyordum. On metre kadar ileriye bir otomobil yanaştı. Baktım, içinden Doktor Nihad Reşat çıktı. Elini uzattı, bir kadının elinden tutup çıkardı. İçeri baktım, Şerif çıkıyor. Nihat beni gördü. Ben hemen geri dönüp savuştum. Bu sefer hiddetim gazaba döndü. Bize randevu veren adam kadın peşinde. Zaten bu adamın pek gabi, pek cahil olduğunu bilirdim; fakat ahlaki kısmını bilmezdim. Meğerse pek terbiyesizmiş de. Artık görüşmedim.”¹⁹⁸ Rıza Nur, bu olaydan sonra Paris'e gelmişken malumat toplama lüzumu hissettiği için Meşrutiyet Gazetesi matbaasına giderek burada Mevlanazade Rıfat ile görüşüğünü belirtmiştir. Rıfat'ın kendisine Meşrutiyet gazetesinden bir nüshayı göstermesi neticesinde Şerif Paşa'ya olan hiddetinin arttığını söyleyen Rıza Nur, hapisten kurtulabildiğine şaşırdığını belirtmektedir. Öyle ki, gazetede Şerif Paşa şunları yazmış: “Rıza Nur'u da yakalamışlar. Onu yakalamaktan ne çıkar? Daha cemiyette onun gibi ne kadar var?” Rıza Nur, Şerif'in bu yazdıkları karşısında şunları kaydetmiştir: “Bunu yazmak için insan çok ahlaksız, sade ahlaksız değil çok vicdansız, çok namussuz olmak lazımdır. Halbuki cemiyetinde değilim de... olsam da böyle söylenir mi? Herifler bir ufak delil

¹⁹⁶MMZC, 25 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, S.İ.III, s.459. Dersim Mebusu Lutfi Fikri Bey ve rüfekaı tarafından meclise Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in tevkifi ve mervi işkenceler hakkında anket parlamenter icrasına dair bir takrir verilmiştir. Bu takrir 18 Kanun-ı Evvel 1326 tarihli oturumda görüşülmüş 69 evet, 95 ret oyuyla reddedilmiştir. Bkz. MMZC, 11 Kanun-ı Evvel 1326, C.I, D.I, S.İ.III; MMZC, 18 Kanun-ı Evvel 1326, C.I, D.I, S.İ.III.

¹⁹⁷MMZC, 25 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, S.İ.III, s.460.

¹⁹⁸ Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.II, s.340-342.

arıyorlar. Bulsalar bizim kelle hemen gidecek.Artık hükmettim ki bu adam aynı zamanda vicdansızdır. Demek kendine mevki, şeref vermek için bizi orada prasa gibi doğratmak istemiş. Bu adamdan uzaklaşmak lazımdır. Bunu ya ahmaklığından, ya sırf şeref hırsından yaptı. İkisi de kötü.”¹⁹⁹

Şerif Paşa'nın menfaatleri uğruna kendisini harcayacağını ifade eden Rıza Nur'un bu açıklamalarına karşın Şerif Paşa'nın ise, Cemiyet-i Hafiye meselesinden haberdar olmadığı iddiasında bulunmasını şu sözlerinden anlamak mümkündür:

“Bir de, cemiyet-i hafiye ne demektir? İzansız muhaliflerimizin en baştan beri İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli bir biçimde faaliyette bulunmasına karşı şiddetle, hatta her türlü fedakarlığı göze alarak itiraz sesleri yükselten bir adamı, cemiyet-i hafiye kurmakla suçlaması kadar dünyada gülünç bir şey olabilir mi?

“Hamd olsun, ne o yolda bir cürmümüz, ne bu vadide bir emelimiz ortaya çıkarılabildi. Bilakis, bütün medeniyet dünyasınca tanınan meşru bir programımız, ve yine meşru vatansever taraftarlarımız vardı.

“Divan-ı Harb-i Örfi, <cemiyet-i hafiye> süsü verdiği topluluk hakkında ne türlü deliller elde etti? Hiç! Islahat-ı Esasiye Fırkası programına <bir cemiyet-i hafiye programı> demek için insan çıldırmış olmalıdır. Muhteris vekiller heyetinin zorbaca bir kararıyla yurda girmesi yasaklanan bir gazetenin dağıtılması yolunda çalıştığı için tırnaklar sökmek, insanlar öldürmek, sürgün ve işkence etmek uğursuz, gizli İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin fesat alnında unutulmaz bir istibdat ve hilebazlık lekesi halinde dururken, utanmadan başkalarını irtica ile suçlamak haydutluğun, kalpazanlığın görülmemiş, işitilmemiş nümunelerindendir.”²⁰⁰

Anlaşılabacağı üzere Şerif Paşa, Cemiyet-i Hafiye'yi İttihat ve Terakki'nin uydurması olarak ileri sürmekte ve kendisinin hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmektedir. Özellikle de I.E.O. Fırkası'nın programı olan meşru bir parti olması üzerinde duran

¹⁹⁹ Nur, *Cumhuriyet Öncesinin Perde Arkası 1908-1920*, s.346,347. Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesinde kendi hakkında yazdıklarını görünce dehşete kapıldığını belirten Rıza Nur, Şerif Paşa ile zamanında birkaç tane politikaya ait mektuplaşmalarının olduğunu hatırladığını ve kendisinin İstanbul'a dönmesinin akabinde Şerif'in, bu mektupları da yayımlayabileceği olasılığı nedeniyle Şerif Paşa'nın, Nice'de bulunan eşinden bu mektupları istediğini belirtmiştir. Nihayet mektupları alan Rıza Nur, onları imha ettiğini de anılarında açıkça ifade etmiştir. Bkz. Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C.II, s.342,343.

²⁰⁰ Şerif Paşa, *a.g.e.*, s.68,69.

Şerif Paşa, İttihatçıların Cemiyet-i Hafiye bahanesiyle Meşrutiyet gazetesinin yurtiçinde dağıtılmasını sağlayan kişileri tutukladığını iddia etmiştir. Kısacası Şerif Paşa, Cemiyet-i Hafiye adlı bir örgütle alakası olmadığını söylemekte, bu örgütü İttihat ve Terkki'nin uydurmuş olduğunu iddia etmekte ve İttihatçıların, Meşrutiyet gazetesinin dağıtımını yapan kişileri de Cemiyet-i Hafiye bahanesiyle tutukladığını ileri sürmektedir. Ancak Şerif Paşa'nın Meşrutiyet Gazetesi'nde "Rıza Nur'u da yakalamışlar. Onu yakalamaktan ne çıkar? Daha cemiyette onun gibi ne kadar var?" sözleri, Paşa'nın, Cemiyet-i Hafiye ile ilgisinin olmadığı sözleri ile tamamen çelişmektedir.

3. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLAĞ FİRKASI'NIN DOĞUŞU: MUHALEFETİN BİRLEŞMESİ

3.1. Muhalif Bir Fırka: Hürriyet ve İtilaf Fırkası

3.1.1. Hürriyet ve itilaf fırkası'nın kuruluşu

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı siyasi hayatında yarı korku, yarı saygı ile anılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ismi cazibe merkezi olarak ortaya çıkmıştı. Neredeyse herkesin yakın olmayı istediği bir merci haline gelen İttihat ve Terakki, ilk zamanlarda her müracaat edeni kabulde bir varlık sigortası ararken; öte yandan Sabahaddin Bey ve Mizancı Murat gibi eski Jöntürkleri dışarıda tutmaya özen göstererek İbrahim Temo gibi Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularına da pasif statülerden başka imkan tanımamıştır. Nitekim 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Mebusan'da ya doğrudan İttihatçıların adayı olarak seçimi kazananlar ya da İttihat ve Terakki'ye girmek gerektiği inancında olanlar toplanmışlardı.²⁰¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluncaya kadar kurulan hiçbir muhalif parti İttihat ve Terakki karşısında etkin bir rol üstlenememiştir. Bu fırkalar, siyasi hayatımızda farklı siyasi düşünceleri sergilemekten öteye gidememişlerdir.²⁰² Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet'in en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olmuştur. Nitekim bu konuda Tarık Zafer Tunaya şöyle demektedir: "İşte 8 Teşrin-i Sani 1327 (21 Kasım 1911) tarihinde siyaset sahnesine çıkan bu Fırka, yönetime egemenliğini günden güne koymakta bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur."²⁰³ Bu doğrultuda Hürriyet ve İtilaf Fırkası; Mutedil Hürriyetperverane ve Ahali Fırkaları, görünüşte Osmanlıcı esasta milliyetçi Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Ermeni Mebuslarının bir kısmı, Kanun-ı Esasi düzenlemeleri çalışmasında ortaya çıkan ve hiçbir partiye üye olmadıklarını ileri süren mebusların oluşturduğu bağımsız grup olmak üzere

²⁰¹Birinci, Ali; "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Tarih ve Toplum*, S.41 , İstanbul, Mayıs, 1987, s.17.

²⁰²Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *a.g.m.*, s.17.

²⁰³Tunaya, *a.g.e.*, s.295,296.

parlamento içinde dağınık haldeki muhalefeti tek bir çatı altında toplamıştır.²⁰⁴ Azımsanamayacak boyutlara ulaşan muhalefet, İttihatçılardan memnun olmayanların bir araya gelmesi demektir. Nitekim fikir ve görüşleri bakımından farklılıklar taşıyan muhalifler İttihat ve Terakki'nin iktidarını yıkmak için birleşmişlerdir. Bu durum Abdülhamit karşısındaki tüm muhaliflerin Meşrutiyet'in ilanını için bir araya gelmelerini andırmaktadır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı, Meşrutiyet tarihinde kötü bir ad bırakan ve sonra Milli kurtuluş döneminde uğursuz bir rol oynayan olarak nitelendiren Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında, Fırka mensuplarının yapmak için değil yıkmak için birleştiklerini çünkü aralarında sadece bu noktada bir bağdaşma olabileceğini ifade ederek şunları belirtmiştir: "... Bizim düşüncemizde Hürriyet ve İtilaf partisi, ülkede iş görmek üzere kurulmuş sürekli ve verimli bir parti değildir, olumlu bir güç değildir. Ancak İttihat ve Terakki'yi yıkma ve kırıp dökme için işe yarayabilir bir güç olmak üzere ana rahmine düşmüştür. Amacına ulaştığı farzedilse o gün yıkılışa hüküm giymiş bir partidir."²⁰⁵ Yalçın'ın bu açıklamasından yola çıkarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının İttihat ve Terakki'yi yıkma amaçlarının dışında ortak bir paydalarının olmadığını ve bu sebeple de amaçlarına ulaştıktan sonra ortada fırka adına hiçbir şeyin kalmayacağını çıkarabiliriz.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması fikrini ortaya atanlar; eski Ahrar Fırkası mensuplarından Rıza Nur, Mahir Said, Kemal Mithat ve Siret Beylerdir. Programın meydana çıkmasını takip eden süreçte Miralay Sadık Bey de Fırka'ya dahil olmuştur. Ahali, Mutedil Hürriyetperveran ve Hizb-i Cedid gruplarının da bu teşekküle katılmasıyla bir hayli kuvvetlenen²⁰⁶ Fırka'nın kurucuları şunlardır: Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Amasya Mebusu İsmail Hakkı, Ferik Mütেকaidi Süleyman, Ayan'dan Müşir Fuad, Hama Mebusu Abdülhamit Zehravi, Priştine Mebusu Hasan, Ayan'dan Damat Ferit, Sivas Mebusu Dr. Dağavaryan, Mütেকaid Miralay Sadık, Konya Sabık valisi Vefik. Merkez idarede bulunanlar şöyledir: Mebus Rıza Nur,

²⁰⁴Tunaya, *a.g.e.*,s.296. Farklı fikirlere hatta zıt görüşlere sahip ve İttihat - Terakki'ye karşı olmaktan başka ortak yönleri olmayan kişilerin yer aldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, basın alanındaki destekçileri Tesisat, Tanzimat, Teşkilat, Takdirat, Teminat, Merih, Hemrah, Islahat, Şehrah ve İfham'ın yanı sıra Fırka'nın kendi malı olmayan İkdâm, Yeni İkdâm, Yeni Gazete ve Alemdar'dır. Bkz. Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *a.g.m.*, s.19,20.

²⁰⁵Yalçın, Hüseyin Cahit; *Siyasal Anılar*, Baskıya Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s.167.

²⁰⁶Kuran, *a.g.e.*,s.552.

Mebus Lütü Fikri, Mebus İsmail Bey, Mebus Şükrü El-Aseli, Mebus Basri Bey, Mebus Hamdi Efendi, Mebus Mahir Said, Mebus Rıza Tevfik, Mebus Sıdkı Bey, Yazar Hüseyin Siret, Mülk Sahibi Kemal Midhat. Fırkaya mensup diğer kişiler ise şöyledir: Ayan'dan Yorgiyadis, Azaryan, ve Şeyh Abdülkadir; Mebuslardan Şükrü (Maraş), Faraç (Asir), Beşir (Halep), Şevket Paşa (Divaniye), Kamil Esat (Beyrut), Müfit (İzmit), Sadettin (Havran), Vartkes (Van), Kasım (Kayseri), Sait (Üsküp), Ömer Feyzi (Şarki Karahisar), İsmail Paşa (Tokat), Pavlov (Üsküp), Hacı Ali (Bağdat).²⁰⁷

Fırka'nın kuvvetli olmasını sağlayabilmek için, imkanlar dahilinde, şöhretli siyasilerin daveti prensip olarak kabul edilmişti. Bu konuda akla ilk gelen isim Sadık Bey²⁰⁸'dir. Öyle ki Sadık Bey, orduda ve özellikle de Bahriye zabitleri arasında kendisinin Melamiliği²⁰⁹ nedeniyle taraftarlarının da çokluğuna inanılarak Fırka'ya davet edilmişti. Sadık Bey tarafından Fırka'ya davet edilen Ferit Paşa ise Sabahaddin Bey, İsmail Kemal ve Şerif Paşa'nın Fırka'ya dahil olmaları halinde kendisinin Fırka'ya girmeyeceğini belirtmiştir. Sadık Bey'in bu konuda verdiği teminat neticesinde daveti kabul eden Paşa'nın bu tavrı, Sabahaddin Bey'in Fırka'ya hakim olmasından çekinildiğini göstermektedir.²¹⁰

21 Kasım 1911 tarihinde kurulan fırkanın ilk merkezi Şehzadebaşı İmaret caddesinde 12 numaralı bina olup üst katında ise ikinci reis Miralay Sadık Bey'in ailesiyle birlikte oturması uygun bulunmuştur. Heyecanlı bir merasimle açılan Fırka, 25 Kasım 1911 tarihinde toplanan 19 kişilik idare heyeti azası tarafından

²⁰⁷Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *a.g.m.*, s.19.

²⁰⁸Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşundan itibaren fırka gelirlerinin toplanması ve kullanılması Sadık Bey'in inisiyatifindeydi. Sadık Bey, fırkaya müracaat eden herkesin kaydını alıyor ve toplanan paraları bankadaki hesaba yatırılıyordu. Fırka'ya kayıtlı tüccar ve memur sayısının az olması nedeniyle isteğe bırakılan aidat gelirleri fırka ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalıyordu. Bir süre sonra taşradaki kulüplerden çoğunun icarı da gelmemeye başladı. İlk zamanlarda biriken meblağ ise Sadık Bey'in şüpheli harcamaları neticesinde kısa zamanda tükenmişti. Şerif Paşa ile Sabahattin Bey'den Fırka için yardım istemeyi teklif eden Rıza Nur'a şiddetle karşı çıkan Sadık Bey, çok geçmeden Sabahaddin Bey'den beş yüz, Şerif Paşa'dan da bin lira yardım istemiş ve almıştı. Sadık Bey'in Şerif Paşa'dan aldığı meblağın on bin liradan az olmadığı şeklinde de rivayetler edilmiştir. Buradan Sadık Bey, Fırka'ya yardım yapılmasına değil kendisinin ikinci plana düşmesine neden olacak kişilerin Fırka'ya girmesine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Bkz. Birinci, Ali; *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1990, s.82,83.

²⁰⁹Melami: Her türlü gösterişten uzak, dünya malından yüz çeviren, dervişliği, rintliği kendine ilke edinen kimse; melamiyye tarikatından olan. Bkz. Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal, 22.Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 2005, s.608.

²¹⁰Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.46. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunda "şöhret ve haysiyet sahibi, yaşlı başlı" kimselere, "müessis-i faal" ve gençlere de "heyet-i idare azası" unvanı verilmiştir. Bkz. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.46.

Ferit Paşa, Fırka'nın reisliğine, Miralay Sadık Bey ise ikinci reisliğe seçilmiştir. Sıhhi sebeplerle fırka reisliğinden ayrılan Ferit Paşa'nın yerine Müşir Fuad Paşa getirilmiştir.²¹¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın parti doktrininin belli başlı ilkeleri ise şöyledir:

- “1. Anayasada yapılacak değişiklik ile Mebuslar Meclisi'nin yürütme kuvveti (Hükümet) üzerinde denetli kuvvetlendirmek seçim hakkını kullanmayı zorunlu yapmak,
2. Parti İttihad-ı Anasır (Osmanlı Topluluklarını birleştirme) ilkesine bağlıdır. Ancak çeşitli ırksal ve dinsel toplulukların çıkarlarının birbiriyle ve Osmanlılık birliği ile uzlaştırılmasına çalışılacaktır.
3. Osmanlı Milletini meydana getiren ırksal ve dinsel topluluklara bağlı kimselerden her biri Osmanlı birliğine dokunmamak şartı ile dinsel, edebi, bilimsel, ekonomsal sorunlarda tek başına veya başkalarıyla anlaşarak, her türlü bilimsel kurumu meydana getirmede serbesttir.
4. Bazı Osmanlı vilayetlerinin diğerlerinden farklı durumu dikkate alınarak, özel bir yönetime tabi tutulmaları gereklidir. Vilayetlerin yönetiminde görev ayrılığı ve yetki genişliği ilkesi kabul edilmiştir.
5. Ormanların ve madenlerin işletilmesinde, fabrikaların kurulmasında, ziraatin geliştirilmesinde... kişisel ve özel teşebbüse engel olan hususlar kaldırılacaktır.”²¹²

Bu ilkelerden anlaşılacağı üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Meşrutiyetçi, İttihad-ı Anasır'cı, adem-i merkezîyetçi ve liberal bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. İttihat ve Terakki'nin benimsediği İttihad-ı Anasır; ırk ve din ayrımı, imtiyazı gözetmeksizin bir Osmanlı Milleti iken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın benimsediği İttihad-ı Anasır ise ırk ve din toplulukları çıkarlarının ayrı olduğunu kabul ederek bunların, Osmanlılık birliği ile uzlaştırılacağı şeklindedir. Ancak ırksal ve dinsel

²¹¹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.65.

²¹²Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C.IX, 2.Baskı Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.152.

topluluklardan meydana gelen Osmanlı Milletinin hangi ortak temellere dayandırılacağı açıklanmamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı topluluklarını Meşrutiyet gereği eşit kabul eden İttihat ve Terakki karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise devlet yönetiminde bazı vilayetlere özel yönetimi öngörüyordu. Buna göre Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu'da bazı vilayetler Meşrutiyet öncesindeki ayrıcalıklı durumlarını koruyacak, kimi halk silah taşıyacak, asker ve vergi vermeyecekti.²¹³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, adem-i merkeziyetçi tutumu sayesinde etnik grupların desteğini sağlayabilmiştir. Nitekim fırka programında yer alan ve bazı bölgelerin özerk statüde olmasını ön gören görüşler; Arnavut, Rum ve Arap muhaliflerinin arzu ettiği yönetimi hedefliyordu.

Rıza Nur, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş amacı ve programı için şunları ifade etmiştir: "Biz tamamıyla liberal bir program yapmış idik. Programda parlamentarizm ve demokrasi tarzları kabul edilmiş idi. O vakitki ahval ve vaziyete göre fikrimiz, memleketin bütün anasını- kendi arzularına göre bazı müsaadat-ı idariye ve içtimaiye vererek- bir bayrak altında toplamak ve devlete sadık kılmaktı. Türk devletini anasır-ı muhtelifeden mürekkep bir Osmanlı İmparatorluğu tarzında, müsavat ve meşrutiyet- hem de demokrasi- esasları üzerine idare etmekte."²¹⁴

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, dış politikada ise Avrupa devletlerini ve özellikle de İngiltere'yi ürkütecek siyasi kararlar alınmasına karşıydı. Fırka'ya göre devletin İngiliz yardımına ihtiyacı vardı ve birçok güçlükten kurtulabilmenin yolu İtilaf devletlerinin desteğini almaktı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, Kamil Paşa taraftarlığı da buradan geliyordu. Nitekim Hürriyet ve İtilafçılara göre Kamil Paşa, İngiliz

²¹³Karal, *a.g.e.*,s.152,153. Ayrıca İttihat Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programları arasındaki fark şöyledir: Seçim Hakkı; İttihat ve Terakki (25 yaşını ikmal eden her vatandaş intihap hakkını haizdir.), Hürriyet ve İtilaf (20 yaş esasır. Memurlar ve askerlerle subaylar ve jandarma seçime giremezler.), Eğitim; İttihat ve Terakki (Hususi ve cemaat okulları üzerinde teftiş ve nezaret hakkı. Dil, itikat ve din serbestliği. İlk okullarda resmi dil Türkçe mecburi ve fakat kendi dilleri de okunabilir.), Hürriyet ve İtilaf (İlk okullarda yalnız mahalli dille öğretim yapılır.), Saltanat ve Hilafet; (Hukuk'u Mukaddese-i Hazreti Hilafetpenahi ve hükümdariyi tevsî ve makam hilafeti kübrayı bir kat daha tebcil ve ila ile tevazünü kuvva), Hürriyet ve İtilaf (İşbu hukuku mukaddese tahdit.), İç Siyaset; İttihat ve Terakki (Vilayetlerde siyasi ve idari muhdariyet kabul edilmemiş ve fakat hususi bütçe ve Valilerin yetkilerinin genişletilmesi esası ele alınmıştır.), Hürriyet ve İtilaf (Aksamı Memaliki Osmaniye idareî siyasiyede merkeze merbut ve memleket birliği hâlelden masun olmakla beraber bazı vilayetlerin hususiyetleri nazarı dikkate alınarak kavanin muvakkatei istisnaiye ile idaresini müstelzim olduğu ve her vilayet kendine ait işlerde hayatı mahsuse sahibi bir zümreî içtimaiye olacaktır. Vilayet Meclisi umumilerine teşri hak verilecektir. Valiler, Meclisi Umumi Vilayet kararlarının icrasında Vilayetin şahsî mümessilidir.). Bkz. Akkerman, Naki Cevat; *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara, Ulus Basımevi, 1950, s.30,31.

²¹⁴Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?*,s.27.

dostluğunu sağlayabilecek tecrübeli tek devlet adamı idi ve “Kamil Paşa’ya dokunmak, İngiltere dostluğuna dokunmak” anlamına geliyordu.²¹⁵ Bu da Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Kamil Paşa’ya olan hayranlığını artırıyordu.

İttihat ve Terakki karşısında ilk büyük muhalif teşekkül olarak karşımıza çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın karmakarışık yapısından dolayı yamalı bohçaya benzeyen halinin İttihat ve Terakki’nin ilk zamanlarındaki halinden çok farklı olmadığını ifade eden Ali Birinci’ye göre, İttihat ve Terakki’nin aksine bir parti disiplininin ve Talat Paşa gibi derleyip toparlayan bir önderden mahrum bulunması Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın en büyük zaafını oluşturmaktadır.²¹⁶ Dağınık halde ve farklı fikirleri benimseyen muhaliflerin tamamının tek amaç doğrultusunda, İttihat ve Terakki’yi yıkmak için, bir araya gelmeleri Ali Birinci’nin “yamalı bohça” tabirinin yerli yerinde bir tespit olduğunu göstermektedir. Bu durum, amacın gerçekleşmesi halinde Fırka üyelerinin bir arada bulunamayacakları gerçeğini de gözler önüne sermektedir.

3.1.2. Hürriyet ve itilaf fırkası ile ittihat-terakki arasındaki ilişkiler

29 Eylül 1911’de İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi, iç siyasette hemen etkisini göstermiş ve yıllarca gücünü artırmakta olan muhalefetin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne yeni bir canlılıkla saldırmaya başlamasına neden olmuştur. Yaşanan durumdan kendisinin sorumlu olduğunu kabul ederek istifa eden Hakkı Paşa’nın yerine yeni kabineyi Kamil Paşa’nın kurması önerildiyse de Kamil Paşa, Sadrazamlığı ancak Cemiyet’in siyasetten çekilmesi şartıyla kabul edeceğini bildirmiştir. Böylece Padişah eski sadrazamlarından olan Sait Paşa’ya başvurmak suretiyle yeni kabine sekizinci kez Sait Paşa tarafından kurulmuştur.²¹⁷

Kasım 1911’e gelindiğinde savaşın içine düşürdüğü çıkmaz, siyasal yaşama 21 Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulması şeklinde yansımıştır. Kurulan bu yeni parti, “liberallerin tutucularla, yobazların açık fikirlilerle, meşrutiyetçilerin

²¹⁵Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.60.

²¹⁶Birinci, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, *a.g.m.*, s.20.

²¹⁷Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.121. İttihat ve Terakki’nin Sait Paşa’ya güven oyu vermesi hususunda Selahaddin Bey anılarında şunları kaydetmiştir: “...bu güveni, sırf Said Paşa’yı, rakibi sayılan ve muhalefette bulunan eski sadrazam Kamil Paşa’ya karşı desteklemek için vermişlerdir.” Bkz. Mehmed, Selahaddin Bey; *İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren Ahmed Varol, İstanbul, İnkılab Yayınları, 1989, s.41.

mutlakıyetçilerle yan yana bulundukları”²¹⁸ karmakarışık bir yapıya sahip olmasına rağmen birçok muhalifi bünyesi altında toplamış olması nedeniyle oldukça kuvvetli bir oluşumdu.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulmasıyla birlikte siyasi potansiyel ikiye ayrılmış; İttihatçı ve İtilafçı olarak meydana çıkan bir cepheleşme, bir siyasi çatışmanın ve huzursuzluğun militan kuvvetlerini teşkil etmişti.²¹⁹ Aslında merkeziyetçiliği savunan İttihat ve Terakki ile adem-i merkeziyetçiliği temsil eden İtilafçıların arasındaki mücadele Meşrutiyet öncesine kadar dayandırılabilir. Nitekim Meşrutiyet öncesinde entelektüel düzeyde yaşanan tartışmalar, 1908 sonrasında siyasal paradigmlar şekline dönüşerek pratik düzeye taşınmıştır. Böylece 1908 devrimi öncesinde görülmeyen, yeni rejimin uygulanma tarzı ve niteliği hususundaki görüş ayrılıkları ve tartışmalarla siyasal iktidar bir mücadele alanı haline gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni Meşrutiyet’in çoğulcu zihniyetten, demokratik ve özgürlükçü ilkelerden uzaklaşılarak olumsuz politik sonuçlar doğmasına sebep olmakla suçlayan muhalifler, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı bir umut kaynağı olarak karşılamışlardır.²²⁰

Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın siyasi faaliyetleri, İttihat ve Terakki’yi eleştirmekle başlamış ve daha ilk anlarda yayınlanan beyanname ile de şikayetlerini ve vaatlerini sıralamışlardır. Yayınlanan beyannameye göre İttihat ve Terakki, hükümet işlerine müdahale ediyor, memuriyetlere kendi adamlarını getiriyor, cemiyetin ileri gelenleri nazırlıklara düşkünlük gösteriyor, işler keyfi hükümlere yürütülüyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti bir heyet-i inhisariye tarafından yönetiliyor, makamlar ehline verilmiyor ve komitacılık usullerine başvuruluyordu.²²¹

Yeni kurulan muhalif Fırka’nın kuruluşunu önceleri olumlu karşılayan İttihatçılar, muhalif partinin programının yayınlanmasından bir süre sonra tedirgin olmaya başladılar.²²² Nitekim İttihatçılar, muhaliflerin bir koalisyon partisi kurabileceklerini kestirememiş olsa da partinin kurulmasıyla başlayan toplu yayılım ateşinin amacını

²¹⁸Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.127.

²¹⁹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, **a.g.e.**, s.97.

²²⁰Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.199.

²²¹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, **a.g.e.**, s.97,98.

²²²Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.199.

anlamakta gecikmediler.²²³ İttihat ve Terakki, İtalya saldırılarına karşı Trablusgarp'ı müdafaa ettiği bir sırada suçlanmaktan ve gazeteci Zeki Bey'in katlinin mesele yapılmasından şikayetçiydi. Öyle ki bu konuda İttihat ve Terakki, usullere uyan bir fırkanın kurulmasının kendilerince de arzu edildiğini ancak bir kısım mensubunun Trablusgarp'ta mücadele eden bir cemiyet için karalama ve iftirada bulunan bir fırkayı, hakiki bir fırka olarak görmediğini şu sözlerle ifade etmektedir: “vatanın ittihatçı ve terakkiperver olan bütün namuslu anasır-ı efradı, cemiyetin, fırkanın aza-yı tabiyesindendir. Böyle bir teşkilatı, böyle bir kitle-i müttehede-i erbab-ı namusu öldürmek için eşkiya çetesi suretinde tasvir etmek, ancak Şerif gibilerin irtikab edebilecekleri bir şenaattir.”²²⁴

Hüseyin Cahit Yalçın, İtilafçıların yapmak için değil yıkmak için bir araya geldiklerini ve temel amaçlarının İttihat ve Terakki'yi yıkmak olduğunu savunurken öte taraftan muhalefetin ileri gelenlerinden Lütfi Fikri Bey'in İttihatçı Halil Bey'e söylemiş olduğu “Sizi devirmek için bu bir fırsattır, fevt edemeyiz (vazgeçemeyiz)”²²⁵ sözleri Yalçın'ın iddialarını doğrular nitelikte olmakla beraber muhalefetin, Cemiyet'i iktidardan uzaklaştırmak için her yola başvuracağını bir kanıtıdır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın giderek güçlenmesi neticesinde muhalefet, İttihatçılara ve onun kontrolü altındaki hükümete yönelik hücumlarını artırarak imtiyazını aldığı gazetelerde Mustafa Sabri, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik ve Rıza Nur gibi üyelerinin çıkan yazılarıyla siyasi ortamda etkin bir rol oynamaya çalışmıştır. Muhaliflerin İttihatçıları ve hükümeti yıpratıcı yazılarının odağında olan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın, bu durumun önüne geçmek için Lütfi Fikri Bey'i tutuklamak istemesi ise tepkilere yol açmıştır.²²⁶ Başarının sadece gazete makaleleri ile sağlanamayacağını bilen İtilafçılar, bir yandan şubeler açarak Fırka'yı ülke çapında yaygın bir hale getirmeye çalışıyor öte yandan da askerler arasında işlek bir propaganda yapmaya girişiyorlardı. Bu doğrultuda iki yıl içerisinde 50 tanesi

²²³Karal, *a.g.e.*, s.154.

²²⁴Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.98. Ayrıca İttihat ve Terakki yayınlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın sadece “Hürriyet ve İtilaf” şeklinde yazılması “Fırka” olarak isimlendirmemeye de hususi bir dikkat gösterilmesi ilginçtir. Bkz. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.98.

²²⁵Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.200.

²²⁶Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.201.

İstanbul'da 100 tanesi de Anadolu ve Arap Yarımadası'nda olmak üzere toplam 150 şube açılmıştır.²²⁷

Ana muhalefet partisi haline gelen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın eleştiri ve saldırıları karşısında İtilafçıların faaliyetlerini kontrol etmek ve parti mücadelelerine son vermek amacıyla muhaliflerle anlaşmaya çalışan İttihatçılardan ilk adım Talat ve Halil Bey'den gelmiştir. Nitekim Prens Sabahaddin başta olmak üzere Lütfi Fikri ve Mizancı Murat Beylerle görüşerek kabinede yer almalarını teklif ettilerse de bu teklif kabul edilmedi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, parti mücadelelerinin son bulması için örfi idarenin kaldırılmasını, siyasi suçluların affedilmesini, 35. Madde değişikliğinden vazgeçilmesini ve "altı sizden altı bizden" formülüyle Sait Paşa kabinesi yerine yeni ve tarafsız bir kabinenin kurulmasını şart koşmuştur. İttihat ve Terakki, örfi idarenin kaldırılması ve siyasi suçluların affedilmesi şartlarını kabul edebileceklerini ancak öteki isteklerin Cemiyet'i iktidardan uzaklaştırma amacı taşımasından ötürü kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.²²⁸ Böylece iki taraf arasında bir anlaşma sağlanamamıştır. Bu durum İttihat ve Terakki ile muhaliflerin siyasi ortamdaki çekişmelerinin artarak devam edeceğinin de bir göstergesi olmuştur. Nitekim İtilafçılar, tek gayeleri olan İttihat ve Terakki'yi yıkmak için çalışmalarını sürdürecektir; İttihat ve Terakki ise tüm muhaliflerin bir çatı altında toplandığı ve günden güne sayılarını artıran Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın faaliyetlerinin önüne geçmeye çalışacaktır. İktidar ve muhalefet çekişmelerinin yaşandığı bu dönemde, 1912 seçimlerinde açık bir şekilde göreceğimiz üzere, taraflar birbirinin açığını bulmak suretiyle her yola başvurucağılardır.

3.1.3. Islahat-ı esasiye-i osmaniye fırkası'nın hürriyet ve itilaf fırkası'na bakışı

SALAH DOĞRU²²⁹

HÜRRİYET VE İTİLAH FIRKASI

HİFprogramıyla programı ile sonradan yayınladığı beyannamesinde üç senedir mağdur mülkümüzde İTC'nin pervasızca işlediği kötü olaylar, cinayetler nihayet devlet-i Osmaniye'yi müthiş bir tufan-ı buhran içinde bıraktığını ve istibdad-ı

²²⁷Karal, *a.g.e.*,s.154.

²²⁸Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.201,202.

²²⁹*Meşrutiyet Gazetesi*, "Salaha Doğru", 18 Teşrin-i Sani 1327 (1 Aralık 1911), No:31, s.3,4.

sabıkın devam etmekte olduğunu fakat samimi, herkesin iyiliğini isteyen bir ifade ile bahseder; bu umumi beyannameyi ta muhalefetimizin başından bu güne kadar milleti aydınlatan gayretimiz ile idarenin o bitmez tükenmez galiplerin hazin bir fezleke-i fecayi!

Beyanatta sırf gelecek endişesi ile muzdarip adalet ve insaniyetperver bir vatandaş, riyasız bir vicdan samimiyeti var. Beyanname üç senedir, anasır ve akvam-ı Osmanlı arasına cehalet ile dökülen fesadın nihayet perişan mülkümüzü müthiş bir yokluğa soktuğunu tesirle izah ederek cemiyet-i merdude(reddedilmiş cemiyet)nin izlediği siyasetin dış siyasetimize verdiği zarar açıklanıyor. Hakkı Paşa kabinesinin izlediği politikanın Trablusgarp gibi bir toprak parçasının kaybedilmesi nedeniyle dünya medeniyetinin “Osmanlı saltanatının başında hitap ve bahsedilecek kadar olsun önem arz eden bir hükümet bulunamadığını!!” ima ettiğini derin bir nefretle ima ediyor.

Aynı şeyleri biz bu rezillere söylemiştik. Bütün o korktuğumuz akıbetler hazin ile söylüyoruz, başımıza geldi.

Bu rezil cemiyetin Kâmil Paşadan sonra yaptığı her şeyi kendi varlığını ve istibdadını devam ettirmek için yaptığı ortadadır. Bu yüzden de asla muvafık olamazlar. İşte böyle günden güne bazen Meclis-i Mebusan’dan bazen Ayan’dan kovularak Kanun-i Esasimizi ayaklar altına almaya çalışır durur. O vatan haini Hakkı Paşa’nın izlediği türlü hataları Said Paşa’da izledi. Bütün o Meşrutiyet kıran mebus tutuklanması meselesini Halit Ziya Bey hadisesini çevirmeye müdafaaya çalışırken büsbütün berbat eyledi. Bizce bu hükümette bir parça marifet ve ahlak olsaydı bütün o hatalardan sonra uğradığı suçlamalar karşısında istifa ederdi.

HİF henüz dava-ı hükümete adalet ve hak namına bir şey girmediğini, memlekette vatandaşı vatandaşa geçiren yolsuzlukların devam ede gelmekte olduğunu beyannamesinde açıktan zikrettikten sonra da vatan-ı Osmaniye’nin Arnavutluk ve Yemen’de yaşanan olayların hükümetin hatası olduğunu tekrar ediyor. Gelecekte memleketin bir bahar yaşaması için yeni fırka millete refah, asayiş, saadeti, kutlu idare, hukuka riyeti, hürmeti bilhassa halkça hükümetçe bundan böyle

Meşrutiyetten zerre kadar ödün verilmeyeceğini bütün vatandaşları tahlis-i vatan uğrunda hürriyete itilafa çağırıyor.

Biz ta öteden beri bu durumları bir türlü anlatamıyoruz. Bütün o medeniyetin hakikatleri esasen Meşrutiyeti hürmetle telakki ederek bu sayede Osmanlılığın başka bir Meşrutiyet idaresi ile terakki edebileceğini, bütün o katlanılan zulümlerden, üç senelik zalim idareden canı hükümetten perişan vatanımızın kurtarılmasını candan dileriz; hiç şüphemiz yok bu fırka o ferd-i hamiyetle(aşırı derece milli duygulara bağlı) o teşekküre değer çalışmalarla bu emel muallaya(yüksek yer) da erecek, eriyor da!

Bütün bu beyannamede takdire şayan bir medeni yiğitlik ile şikâyet olunan zulmü, yolsuzlukları öteden beri yüksek bir himmetle mücadele eden Sadık Beyefendi, o milli duygulara bağlı tarafı ile kutlu hürriyette muzaffer olacak. Zira Sadık Beyefendi'nin vatan için yapmış olduğu geçmiş hizmetlerine bakılınca onun üstün çalışmaları ile olduğu görülür. İşte biz de bu vesile ile vatan gayretleri ile çalışan milletin mücahidini ağırlar, Allahın yardımının üzerlerinde olmasını dileriz.

3.2. İttihat ve Terakki İktidarının Devamlılığını Sağlama Çabaları

3.2.1. 1911 seçimleri ve 35. maddenin tadili meselesi

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kurulduktan kısa bir süre sonra büyük bir rağbet görmüş, Anadolu'da ve özellikle de İstanbul'da şubeleri açılmıştır.²³⁰ Bu yeni muhalif Fırka'nın İttihat ve Terakki ile ilk ciddi siyasal karşılaşması Meclis'te boşalan bir sandalye için olmuştur. Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın Londra Elçiliği'ne atanması neticesinde boşalan İstanbul milletvekilliği için yapılan ara seçimlere İttihatçılar Memduh Bey'i, İtilafçılar ise gazeteci Tahir Hayreddin'i aday göstermişlerdir.²³¹

Daha yeni kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ilk gövde gösterisini yapmak, büyüklüğünün ve kuvvetinin gerçek olduğunu seçimle kanıtlamak istemiş ve kazanmak için büyük çaba sarf etmiştir. 11 Aralık 1911 (28 Teşrin-i Sani 1327)

²³⁰Daver, Bülent; "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s.101.

²³¹İslamoğlu, *a.g.e.*, s.147,148.

tarihinde yapılan seçimde İttihat ve Terakki adayı Mehmed Memduh'un 195 oy almasına karşılık, 196 oy alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı Tahir Hayreddin yapılan bu ara seçimi kazanmıştır.²³² Bu sonuç İtilafçılar tarafından her şeyin kendi lehlerine döndüğü şeklinde yorumlanırken, İttihatçılar açısından derhal harekete geçmeleri gerektiğinin sinyallerini veriyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ara seçimlerde aldığı yenilgi üzerine hemen harekete geçerek bazı İttihatçıları, özellikle de Talat, Cavit ve Babanzade İsmail Hakkı'yı kabineye sokabilmek için çalışmalarına başladı. Cemiyet'in bu çabaları Mahmut Şevket Paşa ile Adalet ve Evkaf Nazırı Hayri tarafından engellenince İttihatçılar uzun çabalardan sonra Hacı Adil Bey'i Dahiliye Nazırı yapmayı başardılar.²³³ Ancak bu durum İttihat ve Terakki'nin ara seçimlerde almış olduğu yenilgiyi telafi edecek kadar büyük bir başarı değildi. Nitekim ara seçimden çok kısa bir süre önce kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, girdiği ilk seçimi kazanmıştı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu başarısı İttihat ve Terakki iktidarı için önemli bir tehlike oluştuyordu. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için daha etkili bir çözüm gerekiyordu.

İstanbul ara seçimlerindeki yenilgi, muhalefetin önünün alınmadığı takdirde iktidarın kaybedilebileceği düşüncesini ortaya çıkarınca İttihat ve Terakki, meclisin feshi için çalışmalarına başladı. Meclisin feshedilmesi halinde iki partinin seçimlere gitmesi gerekiyordu. İttihat ve Terakki ise kimlerin muhalif olduğunu bildiğinden onların seçilmemeleri için gerekli tedbirleri alabileceğini düşünüyordu.²³⁴ Meclisin feshedilerek seçimlerin yenilenmesi neticesinde muhalefetten arındırılmış bir meclis kurmayı planlayan İttihat ve Terakki, böylece iktidarı önündeki tüm tehlikeleri ortadan kaldırmış olacaktı.

Anayasa'nın 35. Maddesinde yapılacak değişiklikle meclisin feshedilmesini amaçlayan İttihat ve Terakki karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 35.maddenin tadilini, Fırkalarını ezmek yolunda bir kötü niyet ve tertip olarak

²³²Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, **a.g.e.**, s.103. Trablusgarp Savaşı'nı önemli bir seçim malzemesi olarak kullanan İtilafçılar, savaşın sorumluluğunu tamamıyla İttihatçılara ve onların siyasi ihmalkarlıklarına bağlamışlardır. İttihatçılar ise, muhaliflerin saldırıları karşısında sönük bir seçim kampanyası yürütmüşlerdir. Bkz. Hocaoglu, **a.g.e.**,s.203.

²³³Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*,s.128.

²³⁴Hocaoglu, **a.g.e.**,s.204.

yorumlamışlardır.²³⁵ Ancak meclisin dağıtılması, her iki partinin de ülke çapında propagandaya girişmesini gerektirecekti ki, Cemiyet böyle bir durumda seçimi rahat rahat kazanacağını hesaplamaktaydı. Nitekim Cemiyet'in imparatorluk içindeki nüfuzu önemli ölçüde zayıflamış olmasına rağmen taşradaki idari mekanizmayı henüz elinde tutuyordu.²³⁶ Bu da İtilafçılar karşısında seçimleri çok rahat kazanacaklarını açıkça ortaya koyuyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının meclisin feshine ve doğal olarak da 35. Maddenin tadiline karşı çıkmalarının sebebi de buydu.

İttihat ve Terakki, meclisin feshini sağlamak amacıyla 35. Maddenin eski haline getirilmesi için ilgili önergeyi 11 Aralık 1911'de meclis gündemine getirdi. Yasada yapılacak değişiklikle meşrutiyete işlerlik kazandıracaklarını ileri süren İttihat ve Terakki, böylece padişahı hukuki yönden güçlendireceklerini de belirtmiştir.²³⁷ Ancak 31 Mart İsyanının bastırılmasından ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile yapılan Kanun-ı Esasi değişikliklerinde, 35. Maddenin tadiline karşı çıkan muhalefet,²³⁸ şimdi de maddenin eski haline getirilmesine karşı çıkmıştır. Nitekim muhalifler, maddenin değişmesi ve seçimlere gidilmesi halinde meclis dışında kalacaklarını biliyorlardı.

35. madde değişikliğini engellemek amacıyla meclis görüşmelerine katılmayan muhaliflerin bu tutumu karşısında İttihatçılar, üçte ikilik çoğunluğu sağlayamadılar. Bunu fırsata çeviren İttihat ve Terakki, muhaliflerin meclisi terk etmesini güvensizlik olarak algıladı ve Sait Paşa'nın istifa etmesini istedi.²³⁹ Öyle ki 35. Madde yeni seçimlere gidebilmek için meclisi kapatma hakkını, senatonun da oyunu almak şartı ile Padişah'a tanıyordu. Fakat Padişah'ın bu hakkı kullanabilmesi için Mebusan Meclisi ile Hükümet arasında bir anlaşmazlığın çıkması, Mebusan Meclisi'nin direnmesi halinde hükümetin çekilmesi ve yeni

²³⁵Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, **a.g.e.**, s.107.

²³⁶Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.129.

²³⁷Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.206.

²³⁸Tanör, **a.g.e.**, s.192.8 Ağustos 1909 Kanun-ı Esasi değişikliklerinde 35.maddenin tadili ile yürütmenin silahı olan fesih hakkı sınırlandırılmıştır. Şöyle ki, vekiller ile Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığında vekiller kendi görüşlerinde direnir, mebusan da iki defa üst üste bu görüşü reddederse, vekiller ya mebusanın kararını kabul etmek ya da çekilmek zorundadır. Çekildikleri takdirde yeni bakanlar kurulu da öncekinin görüşünde direnir ve meclis yine buna karşı çıkarsa padişah, Heyet-i Ayan'ın da onayını almak ve üç ay içinde yeniden seçimlerin yapılması koşuluyla Meclis'in feshine karar verebilir. Böylece meclisin feshi zorlaştırılmıştır. Bkz. Tanör, **a.g.e.**, s.195.

²³⁹Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.208.

kurulan Hükümetin de eski hükümetin görüşlerinde ısrar etmesi gibi bir durumun meydana gelmesi gerekiyordu.²⁴⁰

30 Aralık'ta istifa eden Sait Paşa'nın ertesi gün yeniden işbaşına getirilmesi neticesinde yeni kabine 3 Ocak 1912'de Padişah tarafından onaylandı. Ertesi gün 35.madde ile ilgili tartışma yeniden açıldı ve oya sunulduğu 13 Ocak 1912 tarihine kadar devam etti. 35.madde de yapılacak değişiklik ile ilgili kanun tasarısı, 13 Ocak'ta oylamaya sunulsa da üçte ikilik çoğunluğu sağlayamayınca reddedildi.²⁴¹ Fakat bu oylama ile 35.madde üzerindeki eski hükümet ile meclis arasındaki anlaşmazlığın yeni hükümetle de devamı şeklinde algılandı ve mevcut 35.madde hükümlerine göre Meclisin kapatılmasına gidildi. Böylece 15 Ocak'ta Sultan Reşat, yeni seçimlerin yapılmasını öngören ve Mebusan Meclisi'nin 3 ay süre ile kapatılmasını içeren tezkeresini Ayan Meclisi'ne gönderdi. Ayan Meclisi'nde 17 Ocak'ta 5 oya karşı 39 oy ile tezkerenin olumlu karşılanması neticesinde 19 Ocak 1912'de meclis dağıldı.²⁴²

3.2.2. 1912 Seçimleri

Anayasa'nın 35.maddesinin öngördüğü şekilde meclisin feshedilmesinin ardından yine Anayasa'nın 7.maddesi gereğince seçimlerin yapılması gerekiyordu. Siyasi tarihimizin ilk erken genel seçimi olma özelliğini taşıyan 1912 seçimlerinde 31 Mart İsyanı sonrasında ilan edilen sıkı yönetim kararları geçerli oldu. Sıkıyönetim yasasıyla seçim dönemi boyunca birçok kısıtlama ve yasaklamalar getirildi. Öyle ki seçimler boyunca siyasi kulüpler dışında siyasi propaganda yapmak önemli ölçüde yasaklanarak partilerin çalışmaları kısıtlandı. Yapılacak miting veya konferanslar için de hükümetin önceden haberdar edilmesi ve resmi izin alınması şartı getirildi.²⁴³ Bu durum daha yeni kurulmuş ve teşkilatlanmasını tamamlayamamış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın aleyhinde olmuştur.

Meclisin dağıtılmasıyla birlikte her iki parti de ateşli bir seçim kampanyasına girişti. İttihat ve Terakki, muhalefete kıyasla avantajlı bulunduğu konumunu daha iyi

²⁴⁰Karal, *a.g.e.*,s.155.

²⁴¹Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*,s.130.

²⁴²Karal, *a.g.e.*,s.159.

²⁴³Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.215,216.

değerlendirme yoluna gitti. Bu hususta Cemiyet, bazı üyelerini kabineye bazılarını da nüfuzlu mevkilere getirerek durumunu daha da düzeltti. Nitekim Adil Bey, İttihat ve Terakki genel sekreterliğinden istifa ederek Dahiliye Nazırı; Talat, Posta ve Telgraf Nazırı olmuş; Ahmet Rıza, Ayan Meclisi'ne girmiş; Sait Halim Paşa, Şurayı Devlet Reisi seçilmiş ve Cavit Bey, Nafia Nazırı olarak kabineye girmiştir.²⁴⁴ İttihat ve Terakki iktidarının kuvvetini artıran bu avantajlı değişimler elbette ki seçimlere de yansımıştır. Ancak buna rağmen İttihat ve Terakki'nin omuzlarında Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan bütün bozuklukların getirdiği yüklü bir siyasi faturanın ağırlığı vardı ve 1908'de olduğu gibi tek cazibe merkezi değildi. Ayrıca karşısında ilk defa geniş ölçüde teşkilatlanmış ve şubelerini artıran büyük bir muhalif rakip bulunuyordu.²⁴⁵ Dolayısıyla seçim öncesinde İttihatçılar, seçimi kaybetme korkusu yaşarken, muhalifler 1911 ara seçim zaferinin verdiği cesaret ve moral ile seçimlere gidiyordu.²⁴⁶

1912 seçimleri, Türk siyasi tarihine “sopalı seçim” ya da “dayaklı seçim” olarak geçmiştir. Feroz Ahmad'a göre bazı şiddet gösterileri olmuşsa da seçim kampanyasının bu yönü fazla abartılmıştır. Nitekim O, Cemiyet'in sopadan çok ince taktikler kullandığını ifade ederek seçim kampanyası esnasında alacağı oylara karşılık elle tutulur ödüller dağıtma olanağına sahip olduğunu söylemiştir.²⁴⁷ İttihat ve Terakki'nin seçimlerde izlediği yol konusunda Enver Ziya Karal ise İtilafçıların seçimlerde yabancı yardımı sağlamaya çalıştıklarından bahsedip Albay Sadık'ın arkadaşı Basri'nin Mısır'a giderek Lord Kitchner ile bir bakıma seçim programı sayılabilecek şekilde bir anlaşmaya varması karşısında İttihat ve Terakki'nin dürüst bir seçim kampanyası izlediği takdirde zayıf bir çoğunluk da olsa Meclise dincilerle yabancıların gireceğini ve Meclisin dağıtılmış olmasının hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirtmiş ve bu nedenle İttihat ve Terakki'nin iktidarda olmasından faydalanarak ve bütün gücünü ortaya koyarak muhalif adayların seçim şansını azaltmaya giriştiğini söylemiştir.²⁴⁸

²⁴⁴Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.131.

²⁴⁵Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, **a.g.e.**, s.122.

²⁴⁶Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.216.

²⁴⁷Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.131.

²⁴⁸Karal, **a.g.e.**, s.160,161. Basri ile Lord Kitchner arasında saptanan maddeler şöyledir:

1- İtalya ile süratle barış yapılması,
2- Balkan Antantı'nın yapılması,

İttihatçılar ve İtilafçılar seçim süresi boyunca gerek basın gerekse propaganda yoluyla birbirlerini eleştirmişlerdir. İttihat ve Terakki, seçimler dolayısıyla yayınladığı iki kitapçıkta, Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkındaki eleştirilerini sıralamıştır. Bu kitapçılardan Ubeydullah Efendi'nin imzasını taşıyan kitapta İtilafçıların diğer milletlere yaranmak için "Orduda, Hükümet dairelerinde lisan Türkçe olacak; Müslümanların bayramları Hükümetin resmi günleri olacak ve tatil edilecek" şeklindeki hakları ayaklar altına almak istemelerinden, memleketin farklı bölgeleri için ayrı ayrı kanuni düzenlemeler yapılmasını istemelerinden ve 35.maddenin değişmesine karşı çıkmakla da padişahın nüfuz ve kudretini küçülttüklerinden şikayet edilmektedir. İttihat ve Terakki tarafından imzasız olarak yayınlanan ikinci seçim beyannamesinde ise Hürriyet ve İtilaf'ın ortak görüş ve kanaatlere sahip kişilerden meydana gelmediği için bir fırka olarak nitelendirilemeyeceği, Fırka'nın Osmanlı siyasi bütünlüğünü mahvettiği, adem-i merkeziyetçiliği benimsemesi nedeniyle devletin parçalanmasına zemin hazırladığı ve Fırka'nın Osmanlı unsurları arasında fitneye sebep olacağı şeklinde tenkitler yapılmıştır.²⁴⁹

İttihat ve Terakki, devletin iç ve dış sorunlarının sorumluluğunu yüklenmiş bir siyasal örgüt olarak iyice yıpranmış ve iktidarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Kamuoyunda prestij kaybına uğrayan İttihat ve Terakki, bu durumdan kurtulmanın çarelerini aramaya koyuldu. Öncelikle kabinede birtakım değişikliklere giden İttihatçılar, adeta bir ölüm kalım meselesine dönüştürdükleri 1912 seçimleri sürecinde muhalefetin önünü almak için pek çok kişi tutuklandı, Kozmidi Efendi ile Rıza Tevfik Bey'in Büyükkada'da verdikleri konferanslar engellendi. Bir süre sonra da Cemiyetler Kanunu'na aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Rıza Tevfik tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra Rum Metropolitini

3- İtilafçı bir parlamento çoğunluğu tarafından liberal bir programın yürütülmesi,

4- Panislamcılığı önleyecek surette Şeyhülislamlıkta ıslahat yapılması,

5- Liberal devletlerin dostu tanınan Kamil Paşa'nın başkanlığında bir kabinenin kurulması.

Ayrıca Basri Bey, 7.maddeyi (...) olarak geçmekte ve bu anlaşmanın tamamının yayınlanması için kendisine müsaade verilmemiş olduğunu hatırlarında belirtmiştir. Bkz. Karal, *a.g.e.*,160,161.

²⁴⁹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*,s.125-127.

ziyaret eden Rıza Tevfik'in dövülmesi, muhalefetin eleştirilerini artırmasına ve bunu bir propaganda olarak kullanmasına yol açtı.²⁵⁰

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimlerdeki temel tavrı ise "biz iktidara gelirse daha iyi yaparız" dan ibaretti. İttihat ve Terakki'ye yöneltilen eleştirileri arasında özellikle matbuat, cemiyet ve içtima hürriyetlerinin ortadan kaldırıldığı iddiasında bulunarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bu hakları daha iyi koruyacağını ileri sürmekteydiler. İttihat ve Terakki'yi en fazla eleştirdikleri konu ise dış borçlanma hususundaydı. Meşrutiyet'in ilanından bu yana alınan borçların ne kadarının milletin ihtiyaçlarına harcadığına değinen İtilafçılar, Emlak Bankası'nın istikraz işlerini eleştirerek muamelelerinin gizli bir şekilde yapıldığını iddia ediyorlardı.²⁵¹ Seçimlerde etkili bir propaganda yürütmek amacıyla 16 Şubat 1911'de bir beyanname yayınlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, seçim kampanyalarında etkili olabilmek, etnik ve dini unsurları etkileyebilmek için azınlık dillerinde hazırlanan birçok bildiri ve broşürü seçim bölgelerine dağıtmıştır. Dağıtılan broşürlerin en ünlülerinden biri olan ve daha sonra Divan-ı Harbi Örfi tarafından toplatılan "Açık Söz" isimli broşürde İttihatçılar dinsizlikle suçlanmıştır. Dini propagandanın gücünden yararlanan İtilafçıların bu yöndeki faaliyetlerinin ne kadar etkili olduğu Eskişehir Olayları'ndan açıkça anlaşılmaktadır.²⁵² Nitekim Eskişehir'de yaşanan olaylarda İtilafçılar; İttihatçıların çocuklara şapka giydireceklerini, giymeyenleri keseceklerini, halkı dinsizleştireceklerini, ülkeyi düşmana satacaklarını ve Padişah da dahil olmak üzere tüm memurların dinsiz olduğunu söyleyerek halkı İttihatçılara ve seçim görevlilerine karşı kışkırtmışlardır.²⁵³ Muhafazakar muhalefete destek vererek Trablusgarp-masonluk temasını işleyen İtilafçılar, şeyhülislam ve Talat Bey'e yönelik saldırılarını artırarak "Talat" isminin Siyonist anlama geldiğini iddia edecek kadar asılsız ve ilkel bir propaganda yaptılar. İtilafçılar, dinsel propagandayı Kanun-ı Esasi'nin 35. Maddesine atfen sürdürerek 35 rakamı ile 30 gün oruç ve 5 vakit namazın hedeflendiğini ve İttihatçıların 35.maddeyi değiştirerek 30 gün orucu ve 5 vakit namazı kaldıracaklarını iddia etmişlerdir.²⁵⁴ Bu durum seçim

²⁵⁰Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.219. 1912 Seçimlerinde Rıza Tevfik'in dövülmesi hakkında kendisinin kaleme aldığı yazı için Bkz. Okay, Cüneyd; "Gümölcine'de Sopalı Seçimler", *Toplumsal Tarih*, S.64, Nisan 1999, s.19,20.

²⁵¹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*,s.1130,131.

²⁵²Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.222,223.

²⁵³Demir, Fevzi; "II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, S.64, Nisan 1999, s.16.

²⁵⁴Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.224.

propagandalarında dini duyguların baskın olduğu yerlerde, dinin kullanılarak halk üzerinde bir etki bırakma çabası olarak değerlendirilebilir. Nitekim İtilafçıların faaliyetleri de bunu kanıtlar niteliktedir.

İttihatçıların, iktidarını korumak ve meclisteki muhalefeti tasfiye etmek ve çoğunluğu sağlamak amacıyla zor kullanarak denetimi artırması, her türlü hak ve özgürlüğü kısıtlaması ve demokratik usullerin dışına çıkması siyasal etik anlayışını ihlal etti. Bunun yanı sıra gerek iktidar gerekse de muhalefetin birbirlerinin adaylarına sözle, yazıyla hatta filli olarak saldırıda bulunması da seçimlere gölge düşürmüştür. Dolayısıyla yoğun baskı ve usulsüzlüklerin yapıldığı 1912 seçimleri, seçim müdahaleleri ve alınan sert tedbirler sonucunda muhalefetin büyük bir kısmının meclis dışında kalmasıyla sonuçlandı. 100 muhalif mebustan sadece 6 tanesinin meclise girmesiyle muhalefet, Lütfi Fikri ve Rıza Nur gibi kişilerin tasfiyesi sonucu önemli ölçüde güç kaybetti.²⁵⁵ Seçilen on adaydan dokuz tanesinin İttihatçı olduğu Manastır vilayetindeki seçimlerle ilgili raporunda İngiliz Konsolos yardımcısı Morgan şöyle demektedir: “Bu sonucun sağlanması için bütün kanuni ve gayri kanuni yollara başvurulduğunu ayrıca belirtmem gerekmez, sanırım.”²⁵⁶ İttihat ve Terakki’nin, iktidarda bulunmasının verdiği avantaj sayesinde devlet imkanlarını kullanmasının, seçimleri ne ölçüde etkilediğini Morgan’ın bu sözlerinden anlamak mümkündür.

1912 seçimleri sopalı seçim ismiyle anılmasının yanı sıra büyük bir mücadeleye de sahne olması bakımından dikkate değerdir. Ayrıca İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet döneminde mücadele etmek zorunda kaldığı tek seçim olma özelliğini de taşımaktadır. Ancak Cemiyet’in, seçimleri kazanabilmek için yaptıkları ve elindeki devlet imkanlarını kullanma şekli hala tartışılan bir konudur. Öte yandan seçimlerde başkaları adına oy verilmesi, oyların şahıslara gösterilmeden sayılması gibi yolsuzluklar nedeniyle bu seçimler siyasi tarihimize “sopalı seçimler” olarak geçmiştir.²⁵⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası için büyük bir bozgun olarak neticelenen seçimler; 1911 ara seçimindeki başarısızlığını 1912 seçimleri ile telafi eden İttihat ve Terakki için önemli bir zafer olmuştur. Seçimlerdeki usulsüzlük iddialarını,

²⁵⁵Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.237,238.

²⁵⁶Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*,s.133.

²⁵⁷Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*,s.146,153.

şikayetleri ve suçlamaları da reddeden İttihat ve Terakki, muhalefetten arındırılmış bir meclisin açılmasını sağlamıştır.

3.3. Meşrutiyet Gazetesi'nin İttihat ve Terakki İktidarına Tavrı

3.3.1. Muhaliflere karşı ittihat ve tereakki'nin tavrı

Meşrutiyet gazetesinin 2 Kanuni evvel 1326(15 Aralık 1910) tarihli ve 16 numaralı nüshasında Paris'te Yeni Yol gazetesinin kapatılmasından sonra çıkarılmaya başlanan Meşrutiyet gazetesinin matbuat alanında başarılı olmasından sonra İttihat ve Terakki'nin bu gazeteyi okuyanlara karşı daha önceden görülmemiş tedbirler aldığından söz edilmektedir. Şerif Paşa İttihat ve Terakki Cemiyetinin Divan-ı Harb-i Örfi'nin Cemiyet-i Hafiye vesilesi ile Meşrutiyet gazetesini Osmanlı ülkesinde okuyanların para cezalarına, işkencelere ve kalebendlik cezalarına mahkûm edildiğini, suçlarının sadece Meşrutiyet gazetesi okumak olduğunu, Cemiyet-i Hafiye meselesinde de hiçbir suçun ispat edilememesine rağmen bu cezaların verildiğini ifade etmektedir.²⁵⁸

Şerif paşa 2 Kanuni Sani 1326 (15 Ocak 1911) tarihli ve 17 numaralı Meşrutiyet gazetesinde ise, Cemiyet-i Hafiye iddialarının kimse tarafından kabul edilmediğini bu yalanlara kimsenin inanmadığını buna rağmen sadece Meşrutiyet gazetesi okudukları için birçok kişinin suçsuz yere cezalandırıldığını iddia etmektedir. Paşa İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne "Eğer bir kimse mahza(tek bir) meşrutiyet gazetesi okuduğundan dolayı değil kalebendlik gibi ağır bir ceza hatta bir ceza-i nakdi hükmedilmiş olsa bize gelsin" diyerek meydan okumaktadır²⁵⁹

İttihat ve Terakki yönetiminde halkın hükümeti protesto etmek, ya da hükümet aleyhinde herhangi bir yazı yazmak gibi bir özgürlüğünün olmadığını, bunu yapanların ise ya hapiste ya da ülkeyi terke mecbur bırakıldığını iddia etmektedir. Osmanlı matbuat hayatında ise İttihat ve Terakki'nin tam anlamıyla hâkim olduğunu İkdâm ve Yeni Gazete'nin yönetim aleyhinde tek bir yazı yazmadığını eğer yazarlarsa Muahede gibi ara ara gazete çıkarabileceklerini ya da Saday-ı

²⁵⁸Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanun-ı evvel 1326(15 Aralık 1910), No:16, s.2.

²⁵⁹Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanuni sani 1326(15 Ocak 1911),No:17,s.3.

Millet gibi elim bir akıbeta uğrayabileceklerini belirtmektedir. Bu da İttihat ve Terakki'nin basın alanını kontrol altında tuttuğunu göstermektedir.²⁶⁰

Şerif paşa 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911) tarihli ve 20 numaralı Meşrutiyet gazetesinde İttihat ve Terakki'nin keyfi bir yönetim sergilediğini ve kendi arzularının önüne geçenleri öldürdüklerini savunmaktadır. İttihat ve Terakki'nin kendisine muhalif binlerce Hristiyan ve Müslüman memuru görevinden attığını kendi yandaşlarından Tanin gazetesi sahibinin ise hem mebus yapıldığını hem de Divan-ı Umumiye'nin en yüksek yerine atandığını belirttikten sonra Abdülhamit dönemi yapılan atamalar da dahi bu kadar haksızlık olmadığını söylemektedir. Hatta Saday-ı Millet gazetesinin başyazarı Samim'i muhalefetinden dolayı de İttihat ve Terakki'nin öldürdüğünü iddia etmektedir.²⁶¹

Şerif Paşa şimdiye kadar cemiyet ve hükümetler hakkında söylediklerinin gerçekleştiğini belirtirken hükümetin ve Tanin gazetesinin Trablusgarp savaşı kötüye gittiği için suçlu aradıklarını ancak asıl suçluların İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu ifade etmektedir. Paşa'yı kızdıran bir diğer husus ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İtalyanları Trablus'a Kamil Paşa ve Şerif Paşa sevk etmiş gibi davranması ve Tanin'in bu doğrultu da yazılar kaleme almasıdır. Paşa bu duruma cevaben İtalya'nın Trablus'a harp ilan eden notasında geçen ve "Osmanlılığa değil Şirket-i Fesadiye'ye savaş ilanı" tabirindeki "Şirket-i Fesadiye"nin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu bu nedenle savaşın ne Kamil Paşa ne de kendisinin bir dâhilinin olmadığını ifade etmektedir.²⁶²

3.3.2. Devlet yönetiminde yapılan usulsüzlük iddiaları

Şerif Paşa 16 Nisan 1326(29 Nisan 1910) tarihli ve 5 numaralı meşrutiyet gazetesinde ülkedeki memur maaşlarının ödenmesini olumlu karşılarken paranın nereden bulunduğu konusunun bilinmediğini ifade etmektedir. Bu paranın borç alınma ihtimali üzerinde duran Paşa borca karşılık neyin teminat gösterildiğinin bilinmediğini ve alınan paranın maaş ödemesi ve askeri harcamalarda kullanılması durumunda ülke ekonomisine daha büyük sorun teşkil edeceğini iddia etmiştir.

²⁶⁰Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanuni evvel 1326(15 Aralık 1910), No:16, s.3.

²⁶¹Meşrutiyet Gazetesi, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911),No:20, s.2.

²⁶²Meşrutiyet Gazetesi, 17 Şubat 1327 (1 Mart 1912), No:33, s.2-4.

Şerif Paşa'ya göre alınan borç ile tarım kalkındırılır, limanlar ihya edilir, yollar yapılır ve tren yolu inşaatları bitirilirse harcanan para boşa gitmez. Ayrıca askeri harcamalar komşu ülkelerle 10-15 senelik barış anlaşmaları yapıp ülke güvenliği için yeteri sayıda asker bırakılarak diğer askerler terhis edilirse azalır ve ülke milyarlarca lira tasarruf edeceğini ve ülkenin kara geçeceğini savunmaktadır.²⁶³ Paşa'nın özellikle askeri alandaki tasarruf düşüncesi Osmanlı Devleti'nin komşuları düşünüldüğünde pek gerçekçi değildir.

Şerif paşa Islahat-ı Esasiye Osmaniye Fırkası imzası ile kaleme aldığı yazıda; İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminin halk için daha iyi olduğunu savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Abdülhamit dönemi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının arasında bir fark olmadığını belirtmektedir. Ülkede İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimine karşı olanlara İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin irtica istiyorlar diye iftira attığını söyleyen Paşa, Arnavutluk'ta Yemen'de, Hicaz'da çıkan olayların irtica ile ilgisi olmadığını iddia etmektedir. Yemen'de ki olaylarla ilgili İmam İdris'in Harbiye Nezaretine gönderdiği mektubun bir bölümünü "Bir sene beyhude yere bekledim, fakat hükümet hiçbir teşkilat yapmadı ve memurlara kötü muamele de devam ediyor." Şeklinde gazetede yayınlayarak çıkan olayların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin keyfi yönetimi nedeniyle olduğunu ispata çalışmaktadır.²⁶⁴

Şerif Paşa 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911) tarihli ve 18 numaralı Meşrutiyet gazetesinde ülkede vatani ihya edecek, meşrutiyeti tesis edecek bir idarenin olmadığını bu idarenin Abdülhamit idaresinden daha beter olduğunu ifade etmektedir. Şerif Paşa'ya göre; ülkenin parası yokken iktidarın yaptığı masraflar, hükümetin yanlışlarına karşı doğruyu söyleyenlerin ya öldürülmesi ya da ülkeden kaçmak zorunda bırakılması, gazetelerin sansürle yönetilmesi, hukuk ve hürriyete aykırı bir yönetim iş başında iken Türkiye'de Meşrutiyet ve hürriyet yoktur.²⁶⁵

Şerif Paşa Osmanlı zabitlerine ve vatanperverlerine armağan başlıklı yazısının devamında hükümetin kanuni olmadığını, Meclisin hükümeti denetleme vazifesini yapmadığını ve kabinelerin de ciddi bir sorumluluğunun olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca hükümet işlerine müdahale eden gizli bir zorba kuvvetin

²⁶³Meşrutiyet Gazetesi, 16 Nisan 1326(29 Nisan 1910),No:5, s.1.

²⁶⁴Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanuni sani 1326(15 Ocak 1911),No:17, s.3.

²⁶⁵Meşrutiyet Gazetesi, 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911),No:18, s.5.

varlığından söz eden Şerif Paşa ülkeyi aslında bu zorba gurubun yönettiğini iddia etmektedir. Milletin gizli bir heyetin elinde mahvolduğunu İttihat ve Terakki'nin tek partili yönetim anlayışının istibdaddan hiçbir farkının olmadığını belirtmektedir.²⁶⁶

Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki iktidarını suçladığı diğer bir konu ise donanmaya yapılan masrafların fazlalığıdır. Denizlerde dolaşamayan Girit meselesinde de herhangi bir caydırıcılığı olmayan donanmaya yapılan masrafların gereksiz olduğunu söylemektedir.²⁶⁷

“İç politikada ise; Maliyemizin hali içler acısı, anlaşma anlaşma üzerine bir iflasa doğru yürümekteyiz. İktidarımıza bakmadan harbiyemize, bahriyemize mu'tad(alışılmış) bin türlü isti'mal (kullanma) içinde vakfetmediğimiz para kalmadı, nafia (Bayındırlık Bakanlığı), maarifi' bütün o hayat-ı mülk-i milleti ihmal ettik. Maliyenin geleceğini düşünerek davranmadık. Devlet hazinesi gittikçe tamtakırlaştıktan sonra ordumuzu güçlendiremeyeceğimizi anlayamadık. Donanma için Almanya'dan o iş göremez gemileri almamız hatadır. Düvel-i muazzama ortada iken biz şimdilik Girit için Yunanistan ile denizden çarpışamayız, o halde o gemiler ile İngilterelere İtalyalara Fransalara mı kime karşı saldıracağız? Paşa halkın daha öncelikli ihtiyaçlarının karşılanması amaçlı kullanılması gereken paraların boşa harcandığını ifade etmektedir.²⁶⁸

Şerif Paşa İttihat ve Terakki'nin mali açıdan ülkeyi felakete sürüklediğini gazetenin farklı sayılarında şu şekilde dile getirmektedir. “Cavit Beyin ortaya attığı ekonomi politikası fos çıktı. Abdülhamit 28 senede bu devlete 14 milyon lira borç bıraktı. Bu iktidar ise 2 yıl içerisinde devleti 13 milyon borca soktu. Bu borçlanmaya rağmen yapılan hiçbir şey yok.”²⁶⁹ Diğer bir gazete de ise “Cavit Bey'in Maliye bakanlığı yaptığı zamandaki harcamaların tehlikeli olduğunu belirtmedik mi? Hatta bugün Hüseyin Hilmi Paşa o kadar çaresizlikle geçenlerde alenen; “Cavit Bey'in Nazırlığı zamanı bu milletin tarihinde maliyesinden en kara sayfaları teşkil eder.” Demedi

²⁶⁶Meşrutiyet Gazetesi, 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911), No:18, s.6.

²⁶⁷Meşrutiyet Gazetesi, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911),No:20, s.3.

²⁶⁸Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanuni evvel 1326(15 Aralık 1910), No:16, s.3.

²⁶⁹Meşrutiyet Gazetesi, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911), No:20, s.2.

mi?”²⁷⁰ Şerif Paşa’nın Meşrutiyet gazetesinde İttihatçıların mali alanda da başarısız olduklarını iddia etmektedir.

Cavit Bey’in Nafia Nazırı olmasının ardından Şerif Paşa Meşrutiyet gazetesinde Cavit Bey’in Maliye Nazırı iken yaptığı usulsüzlükler ile istikraz anlaşmalarındaki usulsüzlüklerin tamolarak bilinmezken Nafia Nazırı olmasının tek bir sebebi olacağını onun da İttihat ve Terakki’nin amacının ülkeyi kurtarmak ya da kalkındırmak değil kendi kesesini doldurmak olduğunu beyan etmiştir.²⁷¹

3.3.3. İttihat ve terakki dönemi dış politika

Şerif Paşa’nın İttihat ve Terakki Cemiyetini en fazla eleştirdiği konuların başında ise izlenen dış politika gelmektedir. Meşrutiyet gazetesinin çeşitli sayılarında dış politika konusunda üzerinde en fazla durulan husus ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı ele aldıktan sonra İngiltere ve Fransa’dan uzaklaşması ve Almanya ile yakın ilişkiler kurmasıdır.

Avrupa’yı Osmanlı idarecilerinin tanımadığı ve anlamadığını belirten Şerif Paşa Rusya ile yaptığımız savaşlarda Rusları yenemeyeceğimizi anlayınca Avrupalı devletleri yanımıza çekerek Rus tehdidinden korunabildiğimizi, ancak 31 Mart olayından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu siyaseti terk ederek silaha, askere, orduya ve donanmaya sarılarak Rusya’dan korunma yolunu tercih ettiğini belirtmektedir. Bu yeni siyasetin Osmanlı güçsüz olduğu için başarılı olma ihtimalinin olmadığını ifade etmektedir.²⁷²

Şerif Paşa İngiltere ve Fransa gibi bize yardımcı olan ülkeleri İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyetimizden soğuttuğunu Girit meselesinde de bu ülkelerin desteği olmadan hiçbir şey yapılamayacağını ileri sürmektedir.²⁷³ Şerif Paşa 2 Kanun-ı sani 1326(15 Ocak 1911) tarihli meşrutiyet gazetesinde Fransa Meclis-i

²⁷⁰Meşrutiyet Gazetesi, 19 Ağustos 1327 (1 Eylül 1911), No:26, s.2.

²⁷¹Meşrutiyet Gazetesi, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912), No:34, s.2.

²⁷²Meşrutiyet Gazetesi, 2 Teşrin-i Sani 1327 (15 Kasım 1911), No:30, s. 1,2.

²⁷³Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanun-ı Evvel 1326(15 Aralık 1910),No:16, s.3.

Mebusan'ında Girit'i Osmanlı'ya karşı müdafaa etmek gerektiği üzerine konuşmalar yapıldığını dayanak göstererek haklı çıktığını beyan etmektedir.²⁷⁴

Meşrutiyet Gazetesi'nin 2 Şubat 1326(15 Şubat 1911) tarihli sayısında İttihat ve Terakki'nin İngiltere, Fransa ve İtalya'yı küstürdüğünü ve şimdi de Almanya ile müttefik olmaya çalıştığını belirtilmektedir. Şerif Paşa Almanya'nın bizi çıkarları doğrultusunda ilk fırsatta arkamızdan vuracağını Büyük Frederick'in "Devlet menfaati söz konusu olduğunda yalan söylemeyen devlet adamı öküzdür." sözüyle ispata çalışmaktadır. Ayrıca Almanya'nın geçmişten beri güvenilir bir ülke olmadığını Bismarck döneminde izlenen Lehistan politikası ile açıklamaktadır. Paşa Almanya'ya güvenilemeyeceği tezine bir kanıt olarak da Fransa Dış İşleri Bakanı'nın Fransa Meclis-i Ayan'ında "Petersburg Hükümetinin Berlin hükümeti ile Acem ve Türk demiryollarına dair müzakereye girdiğini müttefiki olan Fransa'ya bildirdi." sözleri ile desteklemektedir.²⁷⁵ Meşrutiyet gazetesinin 2 Mayıs 1327(15 Mayıs 1911) tarihli sayısında ise Abdülhamit dönemi başlayan yakın ilişkilerin Hakkı Paşa'nın sadaretinde daha da artırıldığını ancak Bosna Hersek'in işgali sırasında Avusturya'yı en fazla Almanların desteklediğinin unutulduğu belirtilmektedir.²⁷⁶

Meşrutiyet gazetesinin 19 Ağustos 1327(1 Eylül 1911) tarihli sayısında bu defa Almanya'nın, Bağdat Demiryolları yapımı ile ilgili Fransa ve Rusya ile yürüttüğü müzakerelere göre; Almanya Fas'ın Fransa'ya, Acemistan'ın da Rusya'ya bırakılması konusunda destek verecek Bunun karşılığında da Bağdat Demiryollarının yapımında Anadolu'dan geçecek hattın Rus sınırına yaklaşmayacak. Bizim hükümetimizin ise müttefiki olarak gördüğün Almanya'nın yaptıklarından haberi olmadığını söylemektedir.²⁷⁷

Trablusgarp'ın işgali ile ilgili Şerif Paşa meşrutiyet gazetesinin 19 teşrin-i evvel 1327(1 Kasım 1911) tarihli ve 29 numaralı sayısında Trablusgarp işgalinin birinci derecede sorumlusunun Mahmut Şevket Paşa olduğu Harbiye Nazırı olmasına rağmen hiçbir önlem almadığını belirtilmektedir. Şerif Paşa, Mahmut Şevket

²⁷⁴Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanuni sani 1326(15 Ocak 1911),No:17, s.2.

²⁷⁵Meşrutiyet Gazetesi, 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911), No:18, s.1,2.

²⁷⁶Meşrutiyet Gazetesi, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911), No:20, s.2.

²⁷⁷Meşrutiyet Gazetesi, 19 Ağustos 1327 (1 Eylül 1911), No:26, s.1.

Paşa'nın sadece İttihat ve Terakki ile işbirliği yaparak yerini korumaya çalıştığını, benzeri bir olayın başka ülkelerde olması durumunda Harbiye Nazırı'nın çoktan görevden alınacağını ancak Osmanlı Devleti'nde bu kişinin hala görevinin başında olmasının vatan açısından hazin bir durum olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁸

Şerif Paşa İttihat ve Terakki dış politikada Trablusgarp konusunda ise şu şekilde eleştirmektedir. “Dış politikada Trablusgarp olayını başka bir hükümet olsa çoktan lehimize çözmüş ve İtalya'yı oradan kovmuştu. Türk askerinin kahramanlığı sayesinde İtalya Trablus'un iç bölgelerine nüfuz edemiyor. Kıyı şeridinde kaldı. Bu İttihat ve Terakki dostlarımızı küstürmese idi, İtalya Trablusgarp'a saldıramazdı bile. Simdi eski dostlarımız bizden ümitlerini çoktan kesti ki bize yardım etmezler. Almanlarda bu işgale destek veriyor. Bizi destekleyen kimse kalmadı.”²⁷⁹ Ayrıca Meşrutiyet gazetesinin 2 Haziran 1328(15 Haziran 1912) tarihli sayısında ise İtalya topraklarımızda işgalcidir, Düvel-i Muazzama'dan herhangi bir tepki yok. Biz düşmanımızın Boğazlardan geçmemesi için Boğazları kapatınca Düvel-i muazzama itiraz etti, çaresizce Boğazları açtık. Bir de bunu zafer gibi göstermek isteyen Babanzadeler senelerden beri ittifak kurdukları Alman dostlarından adalarımızın işgalinde niçin istifade etmediler?²⁸⁰ Şerif Paşa İttihat ve Terakki'nin dış politikada yaşadıklarını bir acziyet olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

3.4. Muhalefetin Yükselişi

3.4.1. Arnavutluk isyanı

1912 seçimlerinden sonra Meclisin açılışını takiben yavaş yavaş Arnavutluk meselesi ön plana çıkmaya başlamıştır. 31 Mart İsyanı'ndan dolayı bir kısım Arnavut askerlerinin asılmasıyla başlayan gelişmeler yeni vergiler koymak ve bir bakıma Meşruti düzeni bu bölgede kurma teşebbüsleri ve İtalya ile Yunanistan'ın bu huzursuzlukları körüklemesiyle isyanın doğmasına yol açmıştır. Ancak isyan dalgasındaki sürükleyici amil, seçimler sırasında Arnavutluk'ta halka gösterilen

²⁷⁸Meşrutiyet Gazetesi, 19 Teşrin-i Evvel 1327(1 Kasım 1911),No:29, s. 1,2.

²⁷⁹Meşrutiyet Gazetesi, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912), No:34, s.2.

²⁸⁰Meşrutiyet Gazetesi, 2 Haziran 1328(15 Haziran 1912), No:35, s.2.

sertlik ve sonuç olarak, diğerleriyle birlikte, muhalif Arnavut mebusların da Meclis dışında kalmasıydı.²⁸¹

Arnavutluk sorunu, 1908 İhtilali ile iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin giderek artan milliyetçi söylemleri ve merkezîyetçi tavrı nedeniyle bölge insanının ayrılıkçı duyguları ön plana çıkmıştır. Fakat sorunu gündeme getiren etkenler 1912 sopalı seçimleri sonrasında Arnavut mebusların meclis dışında kalması ve bu durumun muhalefet tarafından kullanılarak Cemiyet'i kamuoyunda yıpratmak amacıyla yapılan kışkırtıcı propagandalardır.²⁸² Arnavutluk isyanını sadece seçimlere bağlamak da yersiz bir düşüncedir. Nitekim isyanın meydana gelmesinde İttihatçıların 1908 ihtilalından itibaren yapmış olduğu uygulamaların yanı sıra Arnavut yöneticilerinin ihtiras ve menfaatleri de etkili olmuştur.²⁸³ 1912 seçimlerinde Arnavut mebusların meclis dışında kalması neticesinde de Arnavutluk isyanı patlak vermiştir.

Arnavut isyanının, Yakova, İpek ve Priştine'de ciddi boyutlara ulaştığı bir sırada 20 Mayıs 1912 tarihinde Junik köyünde; Bayram Curri, Rıza Bey ve İsa Bolatin liderliğinde birkaç bin Arnavut ve eski mebuslardan Hasan Priştine ve Necip Draga bir araya gelerek İttihatçı hükümeti bir ayaklanma ile düşürmeyi kararlaştırmışlardır. Arnavut eski mebusları, siyasi yollarla düşüremedikleri İttihat ve Terakki'yi 1908 yılında Abdülhamit'e yaptıkları gibi silah zoruyla devirmeyi amaçlamışlardır.²⁸⁴ Arnavutluk'ta muhalif siyasetçi, asker ve mebusların desteği ile

²⁸¹Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, a.g.e., s.164.

²⁸²Hocaoğlu, a.g.e., s.240.

²⁸³Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmed; *Muhalefetin İflası*, Sadeleştiren Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, s.43.

²⁸⁴Çelik, Bilgin; *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, Büke Yayıncılık, 2004, s.449. Hasan Priştine, Necip Draga, Bayram Curri, Yakovalı Rıza ve İsa Bolatin; 12 maddelik bir program hazırlayarak İstanbul'a göndermişlerdir. Arnavutların taleplerinin yer aldığı bu program şöyledir:

1. Arnavut vilayetlerinde, Arnavut dil ve yazısının serbestçe kullanılması,
2. Arnavut milliyetinin resmen tanınması ve Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlere şimdiye kadar tanınan imtiyazların tanınması,
3. Arnavut gelenek ve göreneklerinin kabul edilmesi,
4. Seçimlerin serbest olması ve seçim bölgelerinin etnik birliğe göre tespit edilmesi,
5. İdarenin merkezîyetçilikten çıkarılması ve adem-i merkezîyet usulünün kabul edilmesi,
6. Memurların Arnavutçayı bilme mecburiyetlerinin getirilmesi,
7. Osmanlı memurlarının çalışmalarını denetleyecek genel müfettişin tayin edilmesi,
8. Arnavut vilayetlerinde Arnavutçanın resmi dil olması,
9. Askerlik hizmetlerinin Arnavutluk'ta yapılması,
10. Alkol, tütün, vergi ve gümrükleriyle; posta, telgraf idaresi gelirleri dışındakilerin, Arnavutluk'taki endüstri ve tarımda kullanılması,

yayılan isyanın İttihat ve Terakki iktidarına karşı gelişen bir tepki olduğu kısa süre içinde anlaşıldı. Bağımsızlık duygularını da barındıran isyanın, İttihatçıların yönetim anlayışına bir reaksiyon olduğunu muhalifler ve muhalif basın dile getirmiştir. Nitekim muhalif İfham gazetesi, isyanın hükümetin hatalarından kaynaklandığını ifade etmiştir.²⁸⁵

1912 seçimlerinden sonra muhalefeti önemli ölçüde meclis dışında bırakan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle meclis dışında hırçınlaşan yeni bir muhalefet olgusuyla karşılaştı. Nitekim iktidarın yasal yollarla devrilemeyeceğini anlayan Rıza Nur, ihtilalci yöntemlere başvurarak isyancılardan Arnavut Hoca Sait ile sürekli haberleşmiştir. Arnavutluk'ta hükümet karşıtı bir isyan başlatmak amacıyla Yakovalı Rıza ile anlaşılan Rıza Nur, Trablusgarp Savaşı'nın siyasal bunalımı artırdığı bu dönemde Cemiyet'in son bir darbeye devrileceğine inanıyordu. Rıza Nur'un yanı sıra Şerif Paşa ve Prens Sabahaddin Bey'in Arnavut isyancılarını destekledikleri ve isyanın büyümesinde etkili oldukları bilinmektedir. Ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde başını Fuat Paşa ve Lütfi Fikri Bey'in çektiği grup Arnavut asilerin ittifak kurma teklifini kabul etmeyerek siyaset dışı gördükleri bu duruma engel olmak istemişlerdir.²⁸⁶ Bu durum Arnavut isyanı hususunda muhalifler arasında fikir birliğinin olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Arnavutluk'ta yaşanan hadiselerden dolayı Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, bir inceleme gezisine çıkmış ve Meclis'e verdiği izahatta çok iyimser bir tablo çizmesi nedeniyle siyasi çevrelerde kısa süreli bir rahatlık yaşanmasını sağlamıştır. Fakat olaylar durmamış, üstelik daha öncekilerde olmayan yeni bir gelişmenin meydana gelmesi²⁸⁷ olayların ciddi boyutlara geldiğini kanıtlamıştır. Öyle ki 1912 yılının baharında iyice yayılan isyan, İttihat ve Terakki'nin sert tedbirlerine rağmen devam ederken bir grup Arnavut asıllı Osmanlı zabitanın Manastır'da Resneli Niyazi Bey'in hareketine benzer şekilde dağa çıkarak isyan etmeleri, devlet merkezinde büyük yankılar uyandırdı. En kıdemlisi yüzbaşı rütbesinde olan bu zabitler şunlardır:

11. Arnavut vilayetlerinin genel toplantılarının tertip edilmesi,

12. Ayaklanma sırasında ortaya çıkan zararların tazmini.

Görülebileceği üzere Arnavut liderlerinin istekleri bir yıl öncesinden farklı değildir ve özerklik konusunda ısrarcı tavırlarını sürdürmektedirler. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s.450,451.

²⁸⁵ Hocaoglu, *a.g.e.*, s.242.

²⁸⁶ Hocaoglu, *a.g.e.*, s.240,241.

²⁸⁷ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, *a.g.e.*, s.165.

Yüzbaşı Tayyar, Mülazım Tahsin, Yüzbaşı Mümtaz, Mülazım-ı Evvel İbrahim, Mülazım Celal, Mülazım Kasım ve Mülazım Melek Fraşeri'dir.²⁸⁸ Manastır'daki Arnavut Ulusal Komitesi'nin de etkisi ile Arnavut subaylar ve askerler birliklerinden ayrılmaya başlayarak 22 Haziran'da 150 kadar Arnavut asker ile aralarında Kalkandelenli Tayyar Efendi'nin de bulunduğu 5 Arnavut subay, Manastır'ı terk ederek asi Arnavut çeteleri ile birleşmişlerdir. Pirlepe, Resne, Ohri, Debre, Kırçova, Görice ve Luma'daki garnizonlardan da firarilerin olmasına rağmen Debre'deki birlikler Arnavut asilerini takip etmeyi reddetmişlerdir. Firar edenlerin birçoğunun Arnavut olması ve Arnavut çeteleri ile birleşmeleri ve Tayyar Efendi'nin ulusçu kimliği nedeniyle olayın ardında Arnavut ulusçu hareketinin yer aldığı şeklindeki değerlendirmelere neden olmuştur. Fakat firar edenler arasında İttihat Terakki yönetiminden memnun olmayan ve Manastır vilayeti ordusunda yaygınlaşmış bulunan Hıfz-ı Vatan adlı gizli bir organizasyona dahil olan Türk subaylar bulunmaktadır.²⁸⁹ Grubun talepleri kabinenin, Mahmut Şevket Paşa'nın ve İttihat-Terakki Cemiyeti'nin görevden uzaklaşması, meclisin dağıtılarak yeni seçimlerin yapılması, İtalya ile olan savaşın sonra ermesi ve Osmanlı Devleti'ni kurtaracak ciddi reformların bir an evvel gerçekleştirilmesidir.²⁹⁰ Ayrıca zabitlerin istekleri arasında Hizmet-i askeriye'nin mahalli olması ve memurların Arnavutlardan tayini ve Arnavutçayı bilmeleri de yer almaktadır.²⁹¹ İsyan hareketi Arnavutluğun istiklali amacını taşıyor olsa bile talep edilenler arasında askerlik görevinin mahalli olması özerk anlamda bir yönetimin oluşması isteğini çağırıştırılmaktadır.

Trablusgarp meselesinin devam ettiği sırada Arnavutluk'ta isyan çıkması ve bir grup zabitin 1908'i hatırlatır tarzda dağa çıkarak bazı siyasi isteklerde bulunması hükümet üzerinde kötü bir tesir yaratmıştır. İsyanın bastırılması için harekete geçen hükümetin Arnavutluk'a gönderdiği askerlerin bir kısmının Arnavutlar ile uyuşarak onların tarafına geçmesi²⁹² askerler arasında itaatsizliğin baş gösterdiğinin bir kanıtı olmuştur. Arnavutluk'taki olayları yatıştırmaya çalışan hükümet, bunun için birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu tedbirlerin başında

²⁸⁸ Alkan, Ahmet Turan; *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul, Ufuk Kitapları, 2001, s.156.

²⁸⁹ Sönmez, Banu İşlet; *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.195.

²⁹⁰ Sönmez, *a.g.e.*, s.195.

²⁹¹ Alkan, *a.g.e.*, s.157.

²⁹² Alkan, *a.g.e.*, s.159.

ise Arnavutluk'un bazı yerlerinde vergilerin hafifletilmesi gibi bir önlem yer almıştır ki, hükümet bu sayede isyancıların en azından bir kısmının faaliyetlerinden vazgeçeceğini ummuştur. Fakat bu düşüncenin doğru olmadığını zaman içerisinde anlayacaktır.²⁹³

1912 seçimleri sonrasında Arnavutluk'ta ortaya çıkan isyan, hükümetin siyasi ağırlığının sarsılması nedeniyle kabine içinde istifaların artması, 16 Temmuz 1912'de Sait Paşa hükümetinin istifa etmek zorunda kalması ve yerine geçen Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin Meclis'i feshetmesi gibi sonuçlar doğurmuştur.²⁹⁴ Arnavutluk ayaklanmasının meydana getirdiği bu durumlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir hayli sarsmıştır. Nitekim 1912 seçimlerinden galibiyetle ayrılan ve muhalefetsiz bir meclis açmayı başaran İttihat ve Terakki; meclise giremeyen Arnavut mebuslarının, Cemiyet'in faaliyetlerinden memnun olmayan muhalif askerlerin ve aydınların da destekleriyle gelişip yayılan Arnavutluk isyanı sonrasında yaşananlardan ötürü iktidarını tamamen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

3.4.2. Gazi ahmet muhtar paşa kabinesi

Arnavutlukta bir grubun Yüzbaşı Tayyar'ın önderliğinde dağa çıkması, Abdülhamit döneminde verilen rütbelerin İttihat ve Terakki tarafından geri alınarak Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerine sürülen küçük rütbeli zabitanı harekete geçirmiş ve aralarında adına Halaskaran denilen bir cemiyet kurulmasını sağlamıştır.²⁹⁵ Bundan dolayıdır ki 1912 seçimlerinden sonra gerçekleşen Arnavutluk ayaklanması, Halaskaran Grubu'nun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Arnavutluk ve Manastır hareketlerinin meydana getirdiği bunalım içinde bir cunta kurma girişimini gerçekleştiren ve 1912 yılında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 2.şubede "tercüme ve istihbarat" subayı olarak çalışan Gelibolulu Kemal Bey' Makedonya'da görev verilmiştir. O da bu gezisinde, siyasi atmosferin İttihat ve

²⁹³ Çelik, *a.g.e.*, s.453.

²⁹⁴ Alkan, *a.g.e.*, s.161.

²⁹⁵ Tansu, Samih Nafiz; *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan Galip Vardar, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları, 2003, s.122.

Terakki aleyhine döndüğünü, ordu içinde bölünmeler olduğunu ve İttihatçılara karşı bir hareket için durumun elverişliliğini görüp Prens Sabahaddin'in de maddi desteği ile bir grup beyannamesi hazırlamıştır.²⁹⁶ İttihat ve Terakki'nin zannettiği kadar geniş bir kitleye sahip olmayan ancak gizliliği nedeniyle mahiyeti hakkında fazla bilgiye sahip olunamaması nedeniyle İttihatçıları korkutmuş ve tereddüte düşürmüş olan grubun başında Mirliva Ferit Paşa ve Erkan-ı Harp Mirlivası Nazif Paşa'nın bulunduğu bahsedilebilir.²⁹⁷ Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de ilişkisinin tam olarak bilinmediği Halaskar Grubu'nu destekleyenler arasında Rıza Nur ve bazı kurucu İtilafçıların yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca Prens Sabahaddin'in en etkin elemanlarından Saffet Lütfi Bey ve Terlikçi Salih Efendi ile Erkan-ı Harp Kaymakamı Yusuf Rasih Bey ve Binbaşı Saffet Bey etkin rol oynamışlardır.²⁹⁸ Ayrıca gruba; Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi Bey, Süvari Kaymakamı Recep Bey, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşki Bey, Yüzbaşı Kudret Bey, Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Ali ve Tefvik Bey de dahildi.²⁹⁹ Halaskaran Hareketi'nin zabitler arasında az zamanda çok taraftar topladığını belirten Ahmet Bedevi Kuran, bu harekete sivillerden Rıza Nur'un yanı sıra Mahir Said ve Kemal Midhat Beylerin katıldığını belirtmiştir.³⁰⁰

Halaskar Zabitan Grubu'na mensup olan subaylar; yönetimin iyileştirilmesi, İttihat ve Terakki hükümetinin istifası ve meclisin dağıtılması gibi meselelerde Arnavut isyancıları desteklemişlerdir. Fakat Arnavutluk'un özerkliği talebini tanımaktan kaçınmışlardır. Kosovalı liderler de Halaskarların görüşlerini paylaşıırken Orta ve Güney Arnavutluk özerklik isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Halaskar subaylar ve Kosovalı liderler ile Arnavut asileri arasında tam bir uzlaşma sağlanamamış olmasına

²⁹⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s.355.

²⁹⁷ Tansu, *a.g.e.*, s.123.

²⁹⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s.356. Rıza Nur bu konuyla ilgili olarak 1912 seçimlerinden sonra Sadık Bey ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dair hiçbir ümitlerinin kalmadığını, memleketin geleceği için çalışmak gerektiğini ileri sürerek kendisinin Yakovalı Rıza Bey ile görüşüğünü ve Arnavutlukta hükümeti devirecek bir kıyam yapılması için anlaştıklarını belirtmektedir. Bunların olduğu sırada İstanbul'da bir grup zabitin Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Kemal Bey önderliğinde bir araya geldiğini Prens Sabahaddin'den öğrendiğini kaydeden Rıza Nur'un, Prens Sabahaddin'in bu grup ile çalışma teklifini kabul ettiğini şu sözlerinden anlayabiliriz: "Bizde vukuat vukuatı besler, hükümetin mevki sarsıldığı dolayısıyla, bu zamanda buradada bir darbe vurulursa sükut edeceği muhakkaktır. Çalışalım." Bkz. Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?*, s. 63,64.

²⁹⁹ Alkan, *a.g.e.*, s.165. Rıza Nur, Halaskar Hareketi'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası namına olmadığını belirterek harekete dahil olan bütün sivilleri de gizlemek suretiyle hareketin yalnızca askeri bir havaya bürünmesini sağladıklarını ifade etmiştir. Bkz. Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?*, s.66.

³⁰⁰ Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, s.273.

rağmen İttihat ve Terakki yönetimine karşı mücadelede birlikte hareket etme kararı alan³⁰¹ bu iki hareket birbirini besler nitelikte gerçekleşmiştir.

Arnavutluk ayaklanması sebebiyle mecliste güven oylamasına giden Sait Paşa, ezici bir çoğunlukla güvenoyunu almıştır. Ancak tam da bu sırada harekete geçen Halaskaran grubu, Rumeli'deki olayların İstanbul'a sıçradığını ve ordu içinde kaynaşma haberlerini yayarak etrafa korku salmıştır. Ayrıca gazetelerde yayınlanan "Grup Beyannamesi", Şura-yı Askeri Reisliği'ne ve Padişaha sunulan bir başka bildiri iktidarın da endişelenmesine neden olmuştur.³⁰² 15 Temmuz'da gidilen güven oylamasında 198 mebustan 194'nün itimadını kazanmış olmasına rağmen Sait Paşa, ertesi gün istifa etmiştir. İstifadan iki gün sonra 18 Temmuz 1912'de toplantı halinde bulunan Şura-yı Askeriye'ye, Harita Komisyonu Reisi Zeki Paşa aracılığıyla Halaskar Zabitan Grubu adına bir mektup verilmiştir. Mektupta iki temel istek göze çarpmaktadır: Kanun-ı Esasi'ye uygun olacak şekilde seçimlerin yenilenmesi ve her türlü baskı ve etkiden uzak kalmak kaydıyla Kamil Paşa liderliğinde yeni bir kabinenin teşkili.³⁰³ Bu nedenledir ki Sait Paşa'nın istifası sonrasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulmasına rağmen Halaskarlar, meclis üzerindeki baskılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Halaskarlar tarafından Meclis Reisi Halil Bey'in evine bırakılan ve büyük yankı uyandıran tehdit mektubu bunun açık bir göstergesidir. Mektupta "Fındıklı Tiyatrosu"na benzettikleri meclisin feshedilmesini isteyen Halaskar Grubu, feshin gerçekleşmemesi halinde kırk sekiz saat sonra "vatan görevlerini" yerine getirecekleri tehdidinde bulunmuşlardır.³⁰⁴ Mektup mecliste sert tartışmalara yol açsa da mahiyeti tam bilinemeyen bir gurubun nelere mal olacağını kestiremeyen İttihatçılar bir hayli ürkütmüştür. İttihatçılar, kendilerine muhalif olan herkesin bu gurubun içinde olabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmuş olsa gerektir.

"Büyük Kabine" olarak bilinen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ne İttihatçı ne de İtilafçıydı. Ancak Muhtar Paşa kabinesi ile muhalifleri bir araya getiren nokta İttihat ve Terakki karşıtlığıydı. Muhaliflere bile mesafeli davranan Büyük Kabine, mecliste çoğunluğu elinde bulunduran İttihat ve Terakki karşısında durabilmek için bir güce

³⁰¹ Sönmez, *a.g.e.*,s.196.

³⁰² Tunaya, *a.g.e.*,s.358.

³⁰³ Alkan, *a.g.e.*,s.166,167.

³⁰⁴ Tunaya, *a.g.e.*,s.360.

dayanması gerekiyordu.³⁰⁵ Bu nedenle bir süre sonra iktidarını borçlu olduğu meclis dışında bulunan, yasal ve sivil olmayan Halaskar Zabitan Grubu'na dayanmak zorunda kaldı. Bu durum Meşrutiyet döneminde, askerin siyasette belirleyici bir rol oynadığının kanıtıdır. Nitekim iktidar ve muhalefet çatışmalarında iktidara gelme ve iktidarda tutunmak için askeri dayanağa sahip olma önemli bir yere sahipti.

İttihat ve Terakki'nin ordu desteğine dayanan siyasal iktidarını tamamıyla tasfiye etmek isteyen Büyük Kabine'nin ilk icraatı İdare-i Örfi'yi kaldırmak olmuştur. İttihat ve Terakki karşıtı politikaların pekiştirilmesinde simgesel bir adım olarak genel af ilan edilmesinin yanı sıra Divan-ı Harp'in mahkum ettiği kişiler serbest bırakılmıştır. Ordunun ve memurların siyasetle ilişkisini yasaklayan kabine³⁰⁶, İttihat ve Terakki'nin dayanak noktalarını ortadan kaldırmak suretiyle İttihatçıları yönetimden uzaklaştırmayı hedeflemiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Kabinesi muhalefet güçleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ahmet Muhtar Kabinesince affedilenler arasında bulunan Şerif Paşa, Paris'ten İstanbul'a gelmiştir.³⁰⁷ Halaskar hareketini sahiplenmeye çalışan Şerif Paşa, Paris'te iken Pertev Tevfik'i gönderip Halaskar Hareketi ile ilişki kurmaya çalışmıştır.³⁰⁸ Rıza Nur'a göre Gümölcineli İsmail ve Sadık Bey; Şerif Paşa'dan bin lira para alarak Halaskar Hareketi'ni düzenlediklerini söylemişlerdir. Şerif Paşa da bu sebeple Halaskar Hareketi'nin kendi parasıyla yapıldığını zannediyordu.³⁰⁹ Büyük ümitlerle geldiği İstanbul'da sıradan bir seyyah olarak karşılanan Şerif Paşa, umduğunu bulamamıştır.³¹⁰

İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmaya çalışan Büyük Kabine, hangi tedbiri alırsa alsın İttihatçıların, mecliste çoğunluğu oluşturuyor olması gerçeğini değiştiremiyordu. Bu nedenle meclisi dağıtmak suretiyle Cemiyeti tasfiye etmeyi amaçlayan kabine, Halaskarların desteği ile askeri bir darbe yapamayacaklarının

³⁰⁵ Hocaoglu, *a.g.e.*,s.255.

³⁰⁶ Hocaoglu, *a.g.e.*,s.255,256.

³⁰⁷ Alakom, *a.g.e.*,s.63.

³⁰⁸ Alkan, *a.g.e.*,s.176.

³⁰⁹ Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü?*,s.69.

³¹⁰ Alkan, *a.g.e.*,s.176.

da farkındaydı.³¹¹ Anayasa hükümleri gereğince anlaşmazlık çıkararak meclisi fesh etme yolu denenmiş ancak daha sonrasında hükümet, Kanun-ı Esasi'nin bir boşluğundan yararlanmak suretiyle, Meclisin birinci dönemden kalan sorunu çözerek görevini tamamladığını ileri sürmüştü ve Meclis-i Ayan'ın da bunu kabul etmesiyle 4 Ağustos 1912'de Meclis feshedilmiştir.³¹² Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidardan uzaklaşmış oluyordu.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin İttihatçı çoğunluğun oluşturduğu meclis engelini ortadan kaldırması sonrasında Balkan Savaşları'nın patlak vermesi hazırlıksız yakalanan bölünmüş Osmanlı ordusunun savaşa katılarak kötü sonuçlar alınması üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır.³¹³

3.5. Bab-ı Ali Baskını ve Muhalefetin Durumu

29 Ekim 1912'de istifa eden Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti yerine 30 Ekim 1912 tarihinde Kamil Paşa Hükümeti kurulmuştur. Yeni kurulan kabinede Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nden; Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Nazım ve Mustafa Reşit Paşa'lar, Gabriel Efendi Noradungiyan, ve Abdurrahman Bey; harbiye, ticaret ve ziraat, hariciye ve maliyenezaretlerinde yani eski görevlerinde yer almışlardır. Aydın valisi Ahmed Reşid Bey dahiliye, Damad Arif Hikmet Paşa Şurayı Devlet riyasetiyle birlikte adliye, Ferik Salih Paşa bahriye, Damad Şerif Paşa maarif, padişahın isteği üzerine Ziya Paşa evkaf, eski sadaret müsteşarı Ziya Bey nafia, Mosoros Kikis Bey posta ve telgraf nezaretlerine getirilmiştir.³¹⁴

Kamil Paşa hükümeti iş başına geldikten sonra Ahmet Muhtar Paşa hükümeti zamanında olduğu gibi İttihatçılara karşı tedbirler alınmaya çalışılır. Bu hususta işini ciddiye alan dahiliye yeni nazırı Ahmed Reşid Bey, çok geçmeden de İttihatçıların isteklerine göre hareket eden divan-ı harp üyelerini değiştirir.³¹⁵ Ancak ne Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ne de Kamil Paşa Kabinesi sağlam bir tabana sahip değildi. Her iki kabinenin de tek dayanağı ülke içinde İttihat ve

³¹¹ Hocaoglu, *a.g.e.*, s.256.

³¹² Tunaya, *a.g.e.*, s.362.

³¹³ Tunaya, *a.g.e.*, s.364.

³¹⁴ Bayur, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılabı Tarihi C.II, Kısım IV*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.252,253.

³¹⁵ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi C.II, Kısım IV*, s.255.

Terakki'ye duyulan hoşnutsuzluktu. Bu hoşnutsuzluğun uzun sürmemesinin yanı sıra Balkan Savaşları'nın patlak vermesi ve savaşın ilk günlerinden itibaren Türk kuvvetlerinin ardı sıra yenilgilere uğraması İttihat ve Terakki'ye kuvvetli bir propaganda şansı verdi. Bu propaganda özellikle iki noktaya dayanıyordu. İlk dayanağa göre İttihat ve Terakki işbaşında iken orduya önem vermiş ve orduyu düzenleyici tedbirler almıştı. Ancak kendisinden sonra gelenler orduyu ihmal ederek Balkan Savaşları'nda yaşanan yenilgilere sebep olmuşlardı. İttihatçıların propagandalarının ikinci dayanağı ise Edirne sorunuydu. Edirne, Osmanlı Devleti'nin eski başkenti olması dolayısıyla Türklerin gözünde özel bir yere sahipti. Barış şartları konusunda Almanya hariç bütün Avrupa devletleri, Osmanlı hükümetine Edirne'yi Bulgaristan'a terk etmesi hususunda tavsiyelerde bulunuyorlardı. İttihat ve Terakki ise Edirne sorununu kendi lehine bir propaganda aracı olarak kullanmak suretiyle Kamil Paşa hükümetinin Edirne'yi düşmana teslim edeceğini, fakat kendileri iktidar olursa Edirne'yi terk etmeyeceğini ve devleti içinde bulunduğu güç durumdan çıkaracağını söylüyordu.³¹⁶ İttihat ve Terakki, Halaskar Hareketi dolayısıyla kaybettiği iktidarını, Kamil Paşa Kabinesi'nin içine düştüğü zorlukları fırsat bilerek elde etmeye çalışmıştır.

Balkan Savaşı'nın barış görüşmeleri nedeniyle durmuş ve Edirne'nin terk edilmesini içeren bir nota Bab-ı Ali'ye ulaşmıştı. Kamil Paşa, savaşın sorumluluğunu tek başına yüklenmemek ve büyük devletlerin barış tekliflerini görüşmek amacıyla 21 Ocak 1913'te Meclis-i Umumi'de bir toplantı düzenledi. Edirne'nin terk edilmesi yönündeki tavrını ortaya koyan Kamil Paşa, iktidarını kaybetmektense Edirne'yi kaybetmeyi göze almıştır.³¹⁷ Bu sırada, Balkan Savaşı yenilgisinden ve Edirne meselesinden Kamil Paşa Kabinesi'ni sorumlu tutan İttihat ve Terakki, hem üzerlerindeki baskıyı kaldırmak hem de kabineyi düşürmek için hükümet darbesi yapmaya karar verdiler.³¹⁸ Başlarında Enver ve Talat Bey'lerin bulunduğu 30-40 kişilik İttihat ve Terakki ileri gelenleri 23 Ocak 1913 tarihinde kabinenin büyük devletlere cevap vermek üzere toplantıda oldukları Bab-ı Ali'ye bir baskın yaptılar. Gürültü üzerine dışarı çıkan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Enver

³¹⁶Armaoğlu, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007, s.674,675.

³¹⁷Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.272. Kamil Paşa Hükümeti içinde de birlikten bahsetmek mümkün değildir. Nitekim hükümetin bazı üyeleri İttihat ve Terakki'ye düşman, bazıları çekimser, bazıları da İttihat ve Terakki'ye yakındı. Daha da ilginç olanı ise İttihat ve Terakki'ye düşman olarak bilinen Harbiye Nazırı Nazım Paşa bu sıralarda İttihat ve Terakki ile yakınlık kurmaya çalışıyordu. Bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*,s.675.

³¹⁸Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.272.

Bey'e çıkışırken İttihat ve Terakki'ye bağlı subaylardan Yakup Cemil Bey tarafından vurularak öldürüldü. Enver ve Talat Bey'ler Sadrazam Kamil Paşa'nın yanına giderek kendisinden istifa etmesini istediler. Kamil Paşa istifasında "cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine" diyerek belirtmiş olduğu istifa gerekçesine Enver ve Talat Bey'ler "ahali" sözünü de ekletmişlerdir.³¹⁹ Bu durum kabinenin istifasının yalnızca askerlerin değil halkın da isteği olduğu görüntüsünü vermiştir.

Enver Bey, sadrazamın istifasını alarak Padişah'a götürmüş ve sadrazamlığa Mahmut Şevket Paşa'nın tayin iradesini alarak Bab-ı Ali'ye dönmüştür.³²⁰ İttihat ve Terakki'nin Halaskar Hareketi sebebiyle altı aylığına uzak kaldığı iktidarı yeniden ele alması muhalefeti iyice zayıflatmış ve kendi içinde bölünmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Lütfi Fikri Bey ve Şaban Efendi gibi isimlerin ayrıldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası, parti olmaktan çıkarak Sadık Bey'in gölgesinde birkaç kişiden meydana gelen "ihtilal ve intikam" komitesine dönüşmüştür. Böylece partinin birlik ruhu tamamıyla ortadan kalkmıştır.³²¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş amacı düşünüldüğünde bu durum hiç de yadırganacak bir durum değildir. Nitekim Hürriyet ve İtilaf Fırkası bünyesinde bir araya gelen muhaliflerin, İttihat ve Terakki iktidarını ortadan kaldırmak dışında ortak bir görüş ve fikir birliğine sahip olmadıkları bilinmektedir. İttihat ve Terakki'nin, Bab-ı Ali Baskını neticesinde iktidarını tekrar sağlamasıyla muhaliflerin, ortak amaçları başarısız olunca bir arada kalabilmeleri için geçerli bir sebep kalmamıştır.

3.6. Muhalefetin Yurtdışına Taşınması: Milli Muhalefet Fırkası Girişimi

Hem İttihatçıların hem de liberal muhalefetin istemediği Kamil Paşa Hükümeti'ne yönelik devirme planlarının Bab-ı Ali Baskını'yla noktalanması ve İktidarın tümüyle İttihatçıların eline geçmesi iktidar mücadelesi veren muhalefetin hayallerinin yıkılmasına neden olmuştur. Bab-ı Ali Baskını'na bir tepki olarak karşı darbe girişimleri engellendiyse de Cemiyet karşıtı faaliyetlerin sonu gelmek bilmedi.³²² Hatta Bab-ı Ali Baskını Avrupa Kamuoyu tarafından da hoş karşılanmayarak 28

³¹⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.675,676.

³²⁰ Kutay, *a.g.e.*, s.288.

³²¹ Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.276.

³²² Hocaoğlu, *a.g.e.*, s.285.

Ocak'ta Balkanlılar Londra Konferansı'na son verdiklerini bildirdiler. 30 Ocak'ta Bulgar Komutanlığı'nın mütarekeye son verildiğini açıklaması üzerine savaş yeniden başladı. İttihat ve Terakki Edirne'nin kurtarılması için harekete geçtilerse de Edirne, 26 Mart'ta teslim oldu. 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Barış Anlaşması'nda Edirne'nin kaybı kesinleşince muhalifler, İttihat ve Terakki'ye karşı darbe yapma planlarına giriştiler.³²³ Prens Sabahaddin'in görüşlerini ve adem-i merkeziyetçiliği benimseyen, liderliğini Satvet Lütfi'nin yaptığı muhalif bir grup, İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak amacıyla bir hükümet darbesi tasarladı. İttihatçılara karşı hazırlanan bu komploya Nihat Reşat ve Ahmet Bedevi Kuran'ın yanı sıra Mahir Bey, Rum mebuslarından Boşo ve Kozmide Efendiler de katıldı. Komplonun gerçekleştirilmesi için yapılan görüşmeler ve haberleşmelerin merkezi Prens Sabahaddin'in Kuruçeşme'deki yalısıydı. Muhalifler arasında darbenin yapılması hususunda ortaya çıkan anlaşmazlık nedeniyle başarı şansı azalan darbe planı, Satvet Lütfi Bey'in yazmış olduğu bildiri ile Bab-ı Ali binasına ait krokilerin hükümetin eline geçmesiyle suya düştü. Bab-ı Ali Baskını'na misilleme şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılan darbenin başarısızlığa uğraması muhaliflerin, İttihatçı iktidarı devirmeyi amaçladıkları son komplo olmamıştır.³²⁴

Birçok kişinin tutuklandığı ilk darbe girişiminden sonra ikinci darbe girişimi 11 Haziran 1913'te yapıldı. Diğer darbe planları gibi iyi planlanmamış olan bu girişimde Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden Bab-ı Ali'ye gitmekteyken otomobilinin yolu kesilerek Yüzbaşı Çerkez Kazım ve arkadaşları tarafından öldürülmüştür. Adım adım planlanmış olan darbenin diğer adımlarının gerçekleştirilememiş olması nedeniyle bu girişim de başarısızlığa uğramıştır. Suikastı gerçekleştiren Kazım ve arkadaşları da dahil olmak üzere 11 kişi idam edilmiştir.³²⁵ Yapılan soruşturmalar neticesinde; Prens Sabahaddin, Reşit (eski

³²³Akşin, *a.g.e.*,s.78,79.

³²⁴Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.279,280.

³²⁵Akşin, *a.g.e.*,s.79. Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra Şerif Paşa, İttihat ve Terakki'ye karşı darbe yapmak amacıyla katibi ve en yakın adamı Pertev Tevfik Bey'i yüklü bir para ile İstanbul'a gönderdi. Pertev Tevfik, İstanbul'da ihtilal hareketini hazırlayacak, adam tedarik edecek ve İttihat Terakki'yi devirmek için bir teşkilat meydana getirecekti. Bkz. Esatlı, Mustafa Ragıp; *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1975, s.92. Bu durum, Mahmut Şevket Paşa'nın da öldürüldüğü karşı darbe girişiminin parasal kaynağının Şerif Paşa tarafından sağlandığını iddialarını kuvvetlendirmektedir.

dahiliye nazırı), Şerif Paşa³²⁶, Gümölcineli İsmail, Damat Salih Paşa, Miralay Fuat, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki ve Muhib hükümeti zor kullanarak devirmek, anarşi çıkarmak ve birçok kimseyi öldürmek amacıyla gizli bir cemiyet halinde çalıştıkları ve Mahmut Şevket Paşa'yı öldürenleri de bu maksatla teşvik ve tahrik ettikleri gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Ancak Prens Sabahaddin, Şerif Paşa, Reşit, Kemal Mithat, Pertev Tevfik, Kaymakam Zeki ve Gümölcineli İsmail yurt dışına kaçmış olduklarından bu kişiler için hüküm yerine getirilememiştir.³²⁷ 29 Haziran 1913'te gerçekleştirilen idamların yanı sıra iki yüzü aşkın muhalif de tutuklanarak Sinop'a sürülmüştür. Rum mebuslardan Bousios ve Kozmide Efendi vatandaşlıktan çıkarıldı, İzmir mebusu Karolidis Yunanistan'a sığındı.³²⁸ Bab-ı Ali Baskını'na misilleme yapmak ve İttihatçı iktidara son vermek amacıyla darbe girişiminde bulunan muhaliflerin başarısız olmaları muhalefetin, İttihat ve Terakki karşısında uzun süre kendine gelememelerine neden olmuştur.

Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilaf Fırkası liderlerinden bazıları buradaki muhaliflerle birleşerek "Milli Muhalefet Fırkası"nı kurdular. Yeni kurulan bu fırkaya; Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ile Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris şubeleri katıldıklarını ilan ettiler. Prens Sabahaddin'in de bir bildiri yayınlarak desteklediğini ilan ettiği Fırka,³²⁹ İttihat ve Terakki'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ya da Milli Muhalefet Fırkası adını alan Fırka'nın yönetici kadrosu şu isimlerden oluşmuştur: Şerif Paşa (Reis ve Muhasip), Miralay Sadık Bey (Reis vekili), Gümölcineli İsmail Bey (Reis vekili)'dir. Fırka'nın diğer üyeleri arasında ise Dr. Refik Nevzat, Basri Bey, Mustafa Sabri Efendi, Reşit Bey, Pertev Tevfik Bey ve İhsan Bey yer almaktadır.³³⁰

³²⁶Şerif Paşa hakkında gıyabında çıkarılmış ilk idam kararı, Cemiyet-i Hafiye meselesi nedeniyle olup, Paşa'nın bu karara karşı yayınlamış olduğu, bir bakıma savunması sayılabilecek Meşrutiyet gazetesindeki yazısı ekte verilmiştir.

³²⁷Karal, *a.g.e.*,s.208. Alakom, Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra idam edilmesi hususunda Şerif Paşa'nın ikinci kez idama mahkum edildiğini belirterek daha önceleri ilk kez 1909'da idama mahkum edildiğinden bahsetmiştir. Bkz. Alakom, *a.g.e.*,s.64.

³²⁸Hocaoğlu, *a.g.e.*,s.288.

³²⁹Daver, *a.g.m.*,s.104.

³³⁰Tunaya, *a.g.e.*,s.314.

Yurt dışı muhalifleri bir araya getirerek faaliyetlerine başlayan Fırka, yabancı devlet başkanlarına çağrıda bulunarak İttihatçı yönetime son verilmesi için yardım istemişlerdir. Ayrıca Fırka üyelerinin, Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılması için Düvel-i Muazzama'dan yardım talep etmelerine rağmen Dr. Refik Nevzat'ın "Osmanlı Sosyalist Fırkası" bu gibi işler için yabancı devlet müdahalesini reddettiğinden Fırka'nın bu girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Ancak yabancı devletler, Birinci Dünya Savaşı sırasında ülke dışında bulunan muhaliflerden yararlanma yoluna gitmişse de bu girişimlerin sonucu hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat bu Fırka'nın, Ermenilerle anlaşarak "Cemal Projesi" denilen bir projenin gerçekleştirilmesi konusunda kullanılmak istendiği bilinmektedir.³³¹

³³¹Daver, *a.g.m.*,s.104.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde, 20. Yüzyıl'da yaşanan rejim değişikliği neticesinde meydana gelen iktidar mücadelesi çeşitli siyasi aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dönemin en önemli siyasi aktörü ise hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Meşrutiyet idaresinin yeniden kurulmasını sağlayan ve 1908 yılından itibaren ülke yönetiminde söz sahibi olan bu Cemiyet'in taraftarı kadar kendisine muhalif olan çevreler de mevcuttu. Cemiyet, kendisine karşı olan muhaliflerle ilişkilerini dönemin getirdiği şartlara göre yönlendirmiş, bazen ılımlı bir politika izlerken bazen de sert tedbirler almıştır.

Siyasi kaygılar ve yaşanan siyasi gelişmeler çerçevesinde Cemiyet'e muhalif olanlar ile taraftar olanlar zaman zaman yer değiştirmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasına da kişisel çıkarların sebep olduğu düşünülebilir. Ancak dönemin önemli siyasi şahısları incelendiğinde neredeyse tamamının Meşrutiyet'i korumak ve yaşatmaktan başka bir amaç gütmedikleri kendi ifadelerinde sıkça yer almaktadır. Herkesin amacı Meşrutiyet'i yaşatmak olmasına rağmen aslında yaşanan mücadelenin sebebi iktidar hırsı ya da kişinin şahsi çıkarlarıdır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet kanadına geçen ve uzun yıllar bu tutumunu devam ettiren kişilerden birisi de Şerif Paşa'dır. Şerif Paşa İttihat ve Terakki Cemiyet'i Pangaltı Şubesi başkanlığından istifa ederek Paris'e gittiğinde Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası isimli bir fırka kurmuş, basın-yayın alanında da çıkardığı çeşitli gazeteler ile muhalefetini sürdürmüştür. Paşa'nın kendi ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla muhalif olmasındaki sebep askerin siyasetle meşgul olmasıdır. Ancak Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesinin çeşitli sayılarında askeri, İttihat ve Terakki'ye karşı harekete geçmeye çağırması ve 1912 yılında İttihat ve Terakki'ye karşı ortaya çıkan Halaskaran-ı Zabitan Grubu'nun kendisinin desteklediğini iddia etmesi, hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaştırılmasını Meşrutiyet gazetesinin 36. sayısında "Gazay-ı Bülehd Hürriyet" başlıklı bir yazı ile duyururken askeri tebrikten ve askere ne yapacaklarını söylemekten de geri kalmaması Paşa'nın kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

Şerif Paşa gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olanlarla kendi amaçları doğrultusunda yakın ilişkiler kurmaktan çekinmemiştir. Hatta kurduğu Fırka'nın üyeleri ve çıkardığı gazete de çalışanların - Mevlanzade Rifat gibi- İttihat ve Terakki'ye muhalif kimseler olduğu dikkate alınırsa Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlarla işbirliği yaptığı görülebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri Şerif Paşa muhalefeti yurtdışında olması nedeniyle iktidarı için bir tehdit olarak görmemiş ancak Paşa'nın şahsi servetini kullanarak çıkardığı Meşrutiyet gazetesindeki yazılar, Prens Sabahattin gibi önemli kişilerle kurduğu ilişkiler, birçok muhalife maddi destek sağlaması ve Cemiyet-i Hafiye Olayı'nın ortaya çıkmasıyla beraber Şerif Paşa ve faaliyetlerine karşı önlem alınması ihtiyacı hissedilmiştir.

Öncelikli olarak Meşrutiyet gazetesinin yurda girişi yasaklanmıştır. Ancak Şerif Paşa yurtiçindeki muhaliflerle bağlantısını koparmak istemediği için gazeteyi çeşitli yollardan yurda sokmaya devam etmiştir. Yurtiçindeki Cemiyet-i Hafiye olayı ile ilgili de Divan-ı Harb kurulmuş ve birçok muhalif çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Şerif Paşa Cemiyet-i Hafiye ile ilgili çelişkili bilgiler vermektedir. Paşa bir taraftan böyle bir cemiyetin varlığını kabul etmeyip, tutuklananların ve yargılananların Meşrutiyet gazetesini dağıtanlar ve okuyanlar olduğunu iddia ederken, Cemiyet-i Hafiye nedeniyle tutuklanan Sinop mebusu Rıza Nur'un Cumhuriyet Öncesi'nin Perde Arkası adlı eserinde Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesinde: "Rıza Nur'u da yakalamışlar. Onu yakalamaktan ne çıkar? Daha cemiyette onun gibi ne kadar var?" demesi Cemiyet'in varlığını bir nevi kabul ettiğinin bir göstergesidir. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin, Şerif Paşa'ya ait Abdülhamit dönemindeki jurnalleri yayınlaması, Şerif Paşa'nın muhalefeti etkisizleştirme amacına yöneliktir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarını korumaya yönelik almış olduğu tedbirler yurtiçi muhalefetin birleşerek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasını sağladı. Yeni kurulan bu fırkanın İstanbul ara seçimlerinde elde ettiği başarı İttihat ve Terakki'yi tedirgin etmiş ve çeşitli önlemler almaya itmiştir. Bu doğrultu da meclisin dağıtılarak, yeni kurulan partinin teşkilatlanmasına fırsat tanımadan, seçimlere gidilmesi için girişimlerde bulunan İttihat ve Terakki, seçimlerin yenilenmesini kolaylaştıracak olan 35. Maddenin değiştirilmesi hususunu meclis gündemine getirmiştir. İttihat ve Terakki'nin çabaları sonuç vermiş ve 1912 genel seçimleri

İttihat ve Terakki'nin istediği şekilde sonuçlanmıştır. Seçimlerin yapılışı ve İttihat-Terakki'nin seçimlerdeki tutumu ise Şerif Paşa'nın da içinde bulunduğu birçok muhalif tarafından eleştirilmiştir.

Cemiyet'in bu başarısı esasında hiç beklenmedik bir tepkinin ortaya çıkmasına ve İttihat – Terakki'nin yönetimden uzaklaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki 1912 Temmuzunda ordu içerisindeki muhalif Halaskaran-ı Zabitan isimli bir grubun ortaya çıkması sonucunda yönetimden uzaklaştırılan İttihat ve Terakki ancak Ocak 1913 Bab-ı Ali Baskını ile iktidarını tekrar elde etmiştir.

Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın çalışmalarının İttihat ve Terakki yönetimde iken yoğun bir şekilde olması ancak İttihat ve Terakki'nin yönetimden uzaklaştırıldığında neredeyse durma noktasına gelmesi Fırka'nın, Şerif Paşa'nın şahsında vücut bulduğu tezini kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin yönetimden uzaklaştırılıp Büyük Kabine'nin kurulduğu süreçte Fırka'nın herhangi bir faaliyetine rastlayamıyoruz. Bab-ı Ali Baskınından sonra yurtdışına kaçmak zorunda kalan Şerif Paşa İttihat ve Terakki'ye karşı tutumunu değiştirmemiş, baskın sonrası Paris'e kaçan muhaliflerle birlikte Milli Meşrutiyet Fırkasını kurmuş ve Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı yeni kurulan bu Fırka'ya dahil ettiğini açıklamıştır. Ancak 1909-1913 yılları arasında Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ile etkin bir muhalefet yürüten Şerif Paşa Milli Meşrutiyet Fırkası ile aynı etkinliği gösterememiştir.

Sonuç itibari ile serveti ile Fırka kurup, gazete çıkarıp, muhaliflere yardım ederek İttihat ve Terakki'yi yönetimden uzaklaştırmaya çalışan Şerif Paşa'nın başarısız oluşundaki temel neden Paşa'nın maddi gücünü kullanmak suretiyle ve iktidar hırsı nedeniyle kendi fikir ve görüşlerine uygun olup olmadığına bakmaksızın tüm muhalifleri madden ve manen desteklemesidir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

BOA. BEO, 1328.S.17, Dosya No: 3710, Gömlek No: 278208
 BOA. BEO, 21.R. 1328, Dosya No: 3786, Gömlek No: 283892
 BOA. DH. EUM. THR. 1328. Ca.25, Dosya No: 35, Gömlek No:41
 BOA. DH. EUM. VRK, 1328.S.26, Dosya No: 2, Gömlek No:23
 BOA. DH. EUM. VRK, 1329.B.16, Dosya No:8, Gömlek No:41
 BOA. DH. MUI., 1328.M.27, Dosya No: 11-3, Gömlek No: 24
 BOA. DH. ŞFR. 1326.Ni.24, Dosya No: 662, Gömlek No: 141
 BOA. İ..HR., 1326.C.13, Dosya no: 413, Gömlek no: 34
 BOA. İ..HR., 1326.C.16, Dosya No: 414, Gömlek No: 1
 BOA. M.V. 1327.L.19, Dosya No: 133, Gömlek No: 79

GAZETELER VE ZABİT CERİDELERİ

Meşrutiyet Gazetesi, 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911),No:20
 Meşrutiyet Gazetesi, 2 Haziran 1328(15 Haziran 1912), No:35
 MMZC, 20 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 MMZC, 22 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 MMZC, 24 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 MMZC, 25 Teşrin-i Sani 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 MMZC, 11 Kanun-ı Evvel 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 MMZC, 18 Kanun-ı Evvel 1326, C.I, D.I, Sİ.III
 Servet-i Fünun, 11 Şubat 1325 (24 Şubat 1910), Sayı No:977, C.38
 Servet-i Fünun, 18 Şubat 1325 (3 Mart 1910), Sayı No: 978, C.38
 Meşrutiyet Gazetesi, 16 Nisan 1326(29 Nisan 1910), No:5
 Tanin Gazetesi, 16 Teşrin-i Sani 1326 (29 Kasım 1910), No:806
 Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanun-ı Evvel 1326 (15 Aralık 1910), No:16

Meşrutiyet Gazetesi, 2 Kanun-ı Sani 1326(15 Ocak 1911), No:17

Meşrutiyet gazetesi, 2 Şubat 1326 (15 Şubat 1911), No:18

Meşrutiyet Gazetesi, 19 Ağustos 1327 (1 Eylül 1911), No:26

Meşrutiyet Gazetesi, 18 Eylül 1327 (1 Ekim 1911), No:28

Meşrutiyet Gazetesi, 19 Teşrin-i Evvel 1327(1 Kasım 1911), No:29

Meşrutiyet Gazetesi, 2 Teşrin-i Sani 1327 (15 Kasım 1911), No:30

Meşrutiyet Gazetesi, 18 Teşrin-i Sani 1327 (1 Aralık 1911), No:31

Meşrutiyet Gazetesi, 17 Şubat 1327 (1 Mart 1912), No:33

Meşrutiyet Gazetesi, 7 Nisan 1328 (20 Nisan 1912), No:34

KİTAPLAR VE MAKALELER

Ada, S. (1984). "Fotoğraflarla II. Meşrutiyet: Hürriyet Günleri", *Tarih Toplum*, S.7, Temmuz.

Ahmad, F. (2008). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 3. Baskı, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları.

Ahmad, F. (2007). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, 7.Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Ahmet İ. P. (1992). *Feryadım*, İstanbul, Nehir Yayınları.

Akkerman, N. C. (1950). *Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara, Ulus Basımevi.

Aksoy, A. Ş. (2008). *İttihat ve Terakki*, İstanbul, Nokta Kitap.

Akşin, S. (2009). *Kısa Türkiye Tarihi*, 8.Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Alaettin, İ. (1933). "*Şerif Paşa*", Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri, Haz. Sedat Simavi, C.IV, Yedigün Neşriyat, İstanbul.

Alakom, R. (1997). "Bir Esrar Perdesi’nin Aralanması Kürt Şerif Paşa’nın Ölüm Tarihi", *Tarih ve Toplum*, 27, 162, Haziran, İletişim Yayınları.

Alkan, A. T. (2001). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul, Ufuk Kitapları.

Armaoğlu, F. (2007). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, Alkım Yayınevi.

- Aslan, T. (2011). "Sait Paşazade Mehmet Şerif Paşa Muhalefeti ve İkinci Meşrutiyet Döneminde Yasaklanan Bir Risalesi", *Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 50.
- Atasever, G. (2010). "Siyasal Parti Tipolojisi", *İttihat ve Terakki'den Günümüze Türkiye'de Siyasal Partiler*, Ed.Doç.Dr. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2014). *İttihadçı'nın Sandığı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi C.I Kısım II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi C.II, Kısım IV*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berkes, N. (1946). *Siyasi Partiler*, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, 13.Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Birinci, A. (1987). "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Tarih ve Toplum*, .41, İstanbul.
- Birinci, A. (2010). "Mehmed Şerif Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, İstanbul.
- Birinci, A. (2006). "Mehmet Şerif Paşa Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Bir Meşrutiyet Jöntürkünün Hikayesi", Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler*, Haz. A. Yaşar Ocak vd., Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Birinci, A. (2001). *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Bulut, S. (1998). "Paris Konferansı'nda Şerif Paşa'nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisi'nin Durumu", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul, Büke Yayıncılık.
- Daver, B. (1989). "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Demir, F. (1999). "II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset", *Toplumsal Tarih*, S.64, Nisan.
- Demir, H. (2005). *Yeraltından İktidara İttihat ve Terakki Darbeler ve Suikastler Tarihi*, İstanbul, Ozan Yayıncılık.

Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal, 22.Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (1989). XII, Ed. Kenan Seyithanoğlu vd., İstanbul, Çağ Yayınları.

Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, Savaş Yayınları.

Esatlı, M. R. (1975). *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi ve Yakup Cemil Niçin Öldürüldü?*, İstanbul, Hürriyet Yayınları.

Hayta, N. ve Ünal, U. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, 3. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.

Hilmi, Ş. F. A. (1991). *Muhalefetin İflası*, Sadeleştiren Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları.

Hocaoğlu, B. (2010). *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Issı, M. (2010). "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanazade Rıf'at Bey", *Toplumsal Tarih*, 196, Nisan.

İrtem, S. K. (2003). *Sultan Abdülhamit ve Yıldız Kamerillası*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları.

İslamoğlu, A. (2004). *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913*, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları.

Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi*, C.IX, 2.Baskı Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kemal, H. (1993). *Cemiyet-i Hafıyye İşkenceleri Yahud Bir Sergüzeşt-i Hunın*, Haz.Muhammed Safi, İstanbul, Bedir Yayınevi.

Kodaman, B. (2002). "II.Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler C.XIII*, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Koloğlu, O. (2011). *Üç İttihatçı Arap, Kürt, Arnavut Milliyetçilikleri ve İttihat-Terakki*, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi.

Kuran, A. B. (1948). *İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası.

Kuran, A. B. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Türkiye İş Bankası.

Kutay, C. (1964). *Prens Sabahaddin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki*, Neşreden Mustafa Unan, İstanbul, Tarih Yayınları.

Kutlay, N. (1992). *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara, Beybun Yayınları.

- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2.Baskı, Çev.Boğaç Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895- 1908*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mccarthy, J. (2008). *Osmanlı'ya Veda*, 4.Baskı, Çev.Mehmet Tuncel, İstanbul, Etkileşim Yayınları.
- Mehmed, S. B. (1989). *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren Ahmed Varol, İstanbul, İnkılab Yayınları.
- Mert, Ö. (2006). "II. Abdülhamit Devrinde Siyasi Muhalefet", Prof. Dr. İ. Ercüment Kuran'a Saygı *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14 Mayıs 2005) Bildirileri ve Makaleler*, Haz. A. Yaşar Ocak vd., Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Nur, R. (2005). *Cemiyet-i Hafiye*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, Şehir Yayınları.
- Nur, R. (2010). *Cumhuriyet Öncesinin Perde Arkası 1908-1920*, İstanbul, Örgün Yayınevi.
- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım*, C.II, İstanbul, Altındağ Yayınevi.
- Nur, R. (1996). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*,Yayına Haz. İlhami Yalınkılıç, İstanbul, Kitabevi Yayıncılık.
- Nur, R. (2005). *Siyasi Risaleler*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, Şehir Yayınları.
- Okay, C. (1999). "Gümölcine'de Sopalı Seçimler", *Toplumsal Tarih*, 64, Nisan.
- Özbudun, E. (1977). *Siyasal Partiler*, 2.Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası.
- Özoğlu, H. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Payaslıoğlu, T. A. (1952) .*Siyasi Partiler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 25-7.
- Reyhan, C. (2009). "Prens Sabahaddin", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Selahattin, M. (1334). *Bildiklerimİttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksat-ı Tesis ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felaket ve İnkısamı*, Kahire, Emin Hindiye Matbaası(1918).
- Sırrı, S. (1993). *Bekirağa Bölüğü'nde Neler Gördüm?*,Çev.Günvar Otmanbölük, İstanbul, Bedir Yayınevi.

- Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Şakir, Z. (2011). *Hürriyet ve İtilaf*, Haz. Serkan Erdal, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları.
- Şerif Paşa. (1990). *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, Nehir Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2007). *Kürtçülük (1787-1923)*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Tanör, B. (2001). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Tansu. S. N. (2003). *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, Anlatan Galip Vardar, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayınları.
- Timur, T. (1989). "Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi", *Tarih Toplum*, XII, 72, Aralık.
- Timur, T. (2006). *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, İstanbul, İmge Kitabevi.
- Tökin, Füzün H. (1965). *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965*, Elif Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2004). *Hürriyet’in İlanı İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatına Bakışlar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1976). "İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğu’nun İlk Yüzyılı 1876-1976 (Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu 9-11 Nisan)*, Hazırlayan: Siyasal İlimler Türk Derneği, Ankara, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayii.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye’de Siyasal Partiler C.I*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Türe, İ. (2010). "Siyasal Parti Tipolojisi", *İttihat ve Terakki’den Günümüze Türkiye’de Siyasal Partiler*, Ed.Doç.Dr. Turgay Uzun, Ankara, Orion Kitabevi.
- Tütengil, C. O. (1965). *Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı – Yankılar – Belgeler*, Ankara, Güven Matbaası.
- Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal Anılar*, Baskıya Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yarç, G. (2013). "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, IV, I.

EKLER

اصلاحات اساسيه عثمانيه « فرقه سنك پر و غراميدر »

دودن پر و غراميدر

بازار و طبع ايدر . بناءً عليه حال حاضرده كي حریت و جديان ، حریت اجتماع ، حریت كلام و مطبوعات عائد احكام غير عادلانه ك حصر مملكتلر كسكه توفيقاً تعديلده تطبيقی .

ماده ۱۳ — اداره عريفه نك لغويله قوانين عدليه توفيق ايدلمدن كيقي و غير مشروع بر صورتده عرفي محكمه ل طرفندن حكوم ايدلنلك — موجود ويا وفات ايتيش — اعاده محاكمه لری .

۱۴ — قوه اجرائيه طرفندن — تكرار سوء استعماله ممانعت ايجون — هانكي احوال و شرائطده اداره عريفه نك اعلاقي لازم كلكه كني واضحاً تعيين ايدن بر قانونك سريعاً تربتي .

۱۵ — وحشيانه اشكنجه مرك ، ضرب و اذيتك مني ؛ مخبرات واقعاتكاهلرك هر ذولو تعرضدن مصونتي .

۱۶ — هيچ بر كيمسه قانونك تعيين ايتديكي احوال و مساع كوستردكي اصول خارجنده نه اتهام ، نه توقيف و نه ده حبس ايدله ييلير . اوامر كقييه ني طلب ويا اعطا ايدنلر ويا اجرا ايدن و ايتدرنلر مجازات شديدده دوجار اوله ققدر . فقط ، قانون موجبجه جلب و توقيف ايدنلر دعوته اجابت مجبوريتده درلر . ممانعت تقديرده منم صايليرلر .

۱۷ — هيچ بر كيمسه ، ايشله ديكي جنجهدن مقدم اعلان اولتيش و مشروع بر صورتده تطبيق ايدلش قانونه توفيق ايدله دكجه جزالانديريله ماز . هر شخص ، قانوناً مجرم اعلان ايدلمدكجه معصوم قياس ايديلير .

۱۸ — قانون ، يلكلر بشرته مضر اولان افعالي منع ايدر . اصولي دائره سنده اعلان . ايدلش بر قانونله هي ايدلن افعال ، منع ايدله ميمه كني . هيچ بر كيمسه ده قانونك امر ائمه ديكي بر شئي اجرائيه اجبار اولونماز .

۱۹ — قانون ، آرزوي عمومينك افاده سي در . بوتون عئانيلير ، او قانونك تنظيمنه شخصاً ويا وكيللري واسطه سيله اشتراكده صاحب حقدلر . قانون ، ايستر صحابت و ايستر مجازانده هر كسه قارشي بيان اولمايدر .

۲۰ — قانونله تعيين و تحديد ايدنلر آسايش عمومي ني اخلاص ائمه دكجه هيچ بر كيمسه افكاردن طولاني مسئول و معاتب اولماز .

۲۱ — مشروطيتله اداره اولونان مملكتلر ده دولت و ملك اعلاسي ايجون سياسي هيتلره لزوم واردر . بناءً عليه ، هر عئاني ، قانون داخلنده سياسي هيت تشكيلنه مأذون و آجاق هيتك نضامنامه سي مأمورين عانده سي زدنده بولوندر مغه مجبوردر .

۲۲ — بو عصر اقتصادده (افراد بولتيقه سي) تعقيبي ، يك زياده تهلكه لي اولدريغندن هانكي دولترلرله منافع مشتركمن وارسه ، — بو اشتراك اهميت مخصوصه سيله متناسباً — او دولترلرله اتفاق و ائتلافده احتياجي واردر . بناءً عليه ، تبدل ادارمي متعاقب حكومتلر بو احتياجه كوره بر عزم قطعي ايله حركت ايدمده ك و ديكر دولترلرله حسن مناسباتده

ماده ۱ — حكومت عئانيه ، مجلس اعان و بوتونلر مركب بر قوه تشريره نك تحت مراقبه سنده بولونان بر حكومت مشروطه در .

۲ — اكمل عئانيلير ، هر هانكي عئانيه مذهبده مذسوب اولورلر سه اولسونلر ، هر طوطغار و هر قاييرلر ؛ و چله سي عين حقوقه مالك و عين و ملائكه مساويآ و مشاعاً بكفدرلر .

۳ — حكومت عئانيه نك انسان رسمي سي تركجه در . دين رسمي سي ايسه ، دين اسلام اولمقله برار اديان سائره موجوده نك همي سي ده حكومتك تحت حمايه سنده در . بناءً عليه ، هر عنصرك عنعنات دينيه و اخلاقه سه و فرامين هاپونله بخش ايدلش اولان امتيازات مذهبيه رعايت ايدله چكدر .

۴ — مقام سيادتلك قانون اساسي ده مصرح اولان حقوقك عئاني مرعيتي بالمعوم عئانيلير متكفدرلر .

۵ — خلاف قانون مداخلت ايله انتخاب ايتدرلش اولان مجلس حاضره اعيان و مبعوثك فسختي و بولنك ريشه حریت فكريه و وجدانيه ايله يكي دن انتخابات اجراسي .

۶ — اصول حاضره انتخاباتك احتياجات اصليه مملكته موافق بر صورتده بكي دن تطبيقی .

اعيان اعطاسلك — طبقوز سنه مدته — نصف بادشاه و نصف ديكر ده ملت طرفندن انتخاب ايدله مك و كلا هيت اعيانه قارشي ده مسئول اوله ققدر . فرقه مرك انتخاب خصوصنده كي فكري ، « رأي عام » اصوليدر .

۷ — قانون اساسي نك حال حاضر اجتايي ومدني به كوره بر طرز معقول و مشروعه تعديل و اصلاحی . و محله احكام عدليه نك ده احتياجات حاضره مليه مزمه توفيقاً تعديل .

۸ — اساس حاكميت ملته در . بناءً عليه هيچ بر شخص ، هيچ بر هيت ، ملتن صورت مخصوصه و برلين صلاحيت و اقتداري استعمال ايدمن .

۹ — ملت ، هر مأمورك اداره سندن حساب طلب ايتك حقي حائزدر .

۱۰ — قانون اساسي ايله تعيين ايدنلر حدود خارجنده هيچ بر هيت ، هيچ بر جمعيت ، هيچ بر شخص ، مقررات و اجراءت حكومه مداخله ايدمن .

۱۱ — بوتون عئانيلير ، — آخره ضرر و ريمه ك شرطيله — ايسته ديكي اجرائيه مقتدر اوله حق سربسقي مالكدرلر .

بناءً عليه هر شخصك حقوق طبيعيه سندن ايدمده كي استفاده ، هيت احتياجه نك ديكر اعضالرك عين سورتله مالك اولدق لري بو حقوقه تجاوز ائمه مملكه مقيدركه بو حدودي تعيين ايدمده ك ده يلكلر قانوندر . (حقوق طبيعيه) سرلوحه سيله ايلك اول وارداخلر اولان اساسلر ؛ سربسقي ، حق ملك ، امنيت مال و جان ، حق شهرت و ظلمه ممانتدر .

۱۲ — « تعالي » افكار و مطالبانده سربسقي ، انسانك قيمتدار حقوقي دن بري در ، هر عئاني ، قانونك تعيين ايتديكي حدودك خارجنه چيقماقي شرطيله ، سربسجه سويلر .

EK- 2. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Yayınlanan Orjinal Programı

بناءً عليه طريق مكلفاتك تماماً بو اوغورده صرقى و نقصانك نافع بودجه سندن ايجاليه هر درلو بولسزلك ازالسه سى جمله وظائفند. شرائط مناسبه ايله شومه دوفرلر انشاسى تحت تأمينه آله حق. عين زمانده عئالى واپور شركتلى تشكيلده تشبث ايديله جكدور. يعنى وسايط نقله نك تنظيم و تربيدى ياكز تجارت دكل عسكرلك نقطه نظرلرندن بک چوق قوآندى جامع بولونديني جهته بو باده هر درلو فداكارلك اختياردن چكىنلیمه جكدور.

ماده ۳۷ — اعشار معاملاتى ارباب زراعتك استفاده سى موجب اوله جق ر شكه صوقوله جق و بو باده خزينه نك منافى ده نظر دقتدن دور طوتولمايه جكدور.

« ۳۸ — خالى ويا حكومه عائد اراضيك محتاجين اهالى به مهاجرينه كوچيه قباله توزيى.

« ۳۹ — واردات حكومتك تربيدى ايجون خطه عراق آظنه. از مير قونيه و حوالى عائله نك عمليات اسقائيه سى صورت عاجله ده قوه دن فعله اصال ايديله ملىك اوزره زراعت باقمه سلك وساطت وكفائيله استقرار عقى.

« ۴۰ — ورك جيايى ايجون اك اى اصولك تطبيقى مقصوده اك معقول قوانين مالىه نظر دفته آله جكدور.

« ۴۱ — داخل و ساحلده موجود اورمانلك حسن محافظه لرى ايله برابر اورمان يشدرمكه ساعد عجلرده دائره عائد سنجه اورمان يشدرملى تحت محبوسيه آله حق و كراسته استحصالى اورمان قطعى كيفيت ده سالم ر اصوله ربط ايديله جكدور و نمالك عئائيه ده اولجه كشت اولنوب هنوز حالت ابتدائى ده بولونان و حقيله استفاده ايديله مين معادن حكومت و اهالى به اك زياده منفعت كوستره جك طابيره احاله ايديله جك و معدن نظامنامه سلك قانون اقتصاده موافق اولمايان جهتلى تعديل قلمه جكدور.

« ۴۲ — پاترونله سرمايه دارانه قارشى عملهي حياه ايديله جك قوانين ايله مشاركت متقابله صنديقى تأسيسى و قضايره قارشى سيفورطه احداثى.

« ۴۳ — بودجه ده موازنه حصولى تأمين ايجون وارداتك استيفا سى و محل صرفى هر دورلو سوء استعمالدن وكيفى مداخله لردن مضمون بولونديريه جق و دولتك كافه مصارف و اجراآت مالىه سى منتظم. قطعى دائيمى بر قوتتول آلتينده طوتوله جكدور.

« ۴۴ — دوائر ملكيه و عسكريه نك اصلاح ايجون. اتحاد ورقى جمعيتك نامشروع اوان اداره سنده قصداً مأموريت حكومتدن اوزاقلا شديريلان مملكته اهل و ناموسكار عنصرلرینه مراجعت ايديله چكى كي. اورويانك طرف و دوست ممالكدن دوام مأموريتلى ائانسانده عئالى ايعراطور رلى قوانينه تابع و مأمورين مشوله عداسته داخل ر خيل مشاور و متخصصلك خدمت حكومه ادخل.

« ۴۵ — قوانين موجوده وقفه نك سريستى حركت و مبادلاته مانع اولمايه جق صورتده و امكان شرعى دائره سنده اصلاحى.

« ۴۶ — شيمدى به قدر صحنه مملكته جريان ايدن معاصرينك مسيلرينك ده تجرعى.

بولتقاه برابر. بعدما. هيچ ر كو باحكمه اسير اولمايه جكدور. فرق مزك بو خصوصه نك فسكرى. فرا سز و انسكرى خلقه سياسيه سى در.

ماده ۲۳ — بالعموم معاهدات و مقاولات بين المله رعایت اوله جكدور.

« ۲۴ — وركولوك طرز جيايى حقنده اك سالم طريقك تعقيب ايجون. اورويان قوانين مالىه سى نظر دفته آله جكدور.

« ۲۵ — عئائيلر. سكرالذات و كركمبوزلرى واسطه سيله تكاليف عموميه نك لزومى. محل صرفى. مقدارى. طرز طرحى. صورت استيفاسى. مدتى تعيين و تدقيق صلاحيته مالكدرلر.

« ۲۶ — هر هانكى ر نام آلتنده و هر هانكى ر مقصوده تشكىل ايدن جمعيات خفيه نك و مساعده رسميه حكومه مقرون اولمايان ااعات نقديه و تبرعات جمعك منعى.

« ۲۷ — املاك مضمون التمرض و مشروع بر حق اولديندن قانونى بر لزوم عمومى اولماقجه هيچ ر كيمسه بو حقوقدن محروم ايديله مز. ياكز بلادى شرائط داخلنده آله جق املاك صاحبلىرینه اولجه صورت عادلانه تضمينات نقديه اعطاسى مشروط.

« ۲۸ — حقوق طبيعىه بق قوا اساتك.

« ۲۹ — باش و كلك لكه تحويلى.

« ۳۰ — تعيين ايجون استرواصولى ادخال ايديله جكدور.

« ۳۱ — تحرير مالنك تسهيل و التباسى و خطا وقوعك منى. چون هر شخص سجل نفوسده مقيد ر عائله اسى طاقينه جكدور.

« ۳۲ — كيفى اوله ق ياپيلان ملكى و عسكرى نسيقاتك يكيدن اجراسى.

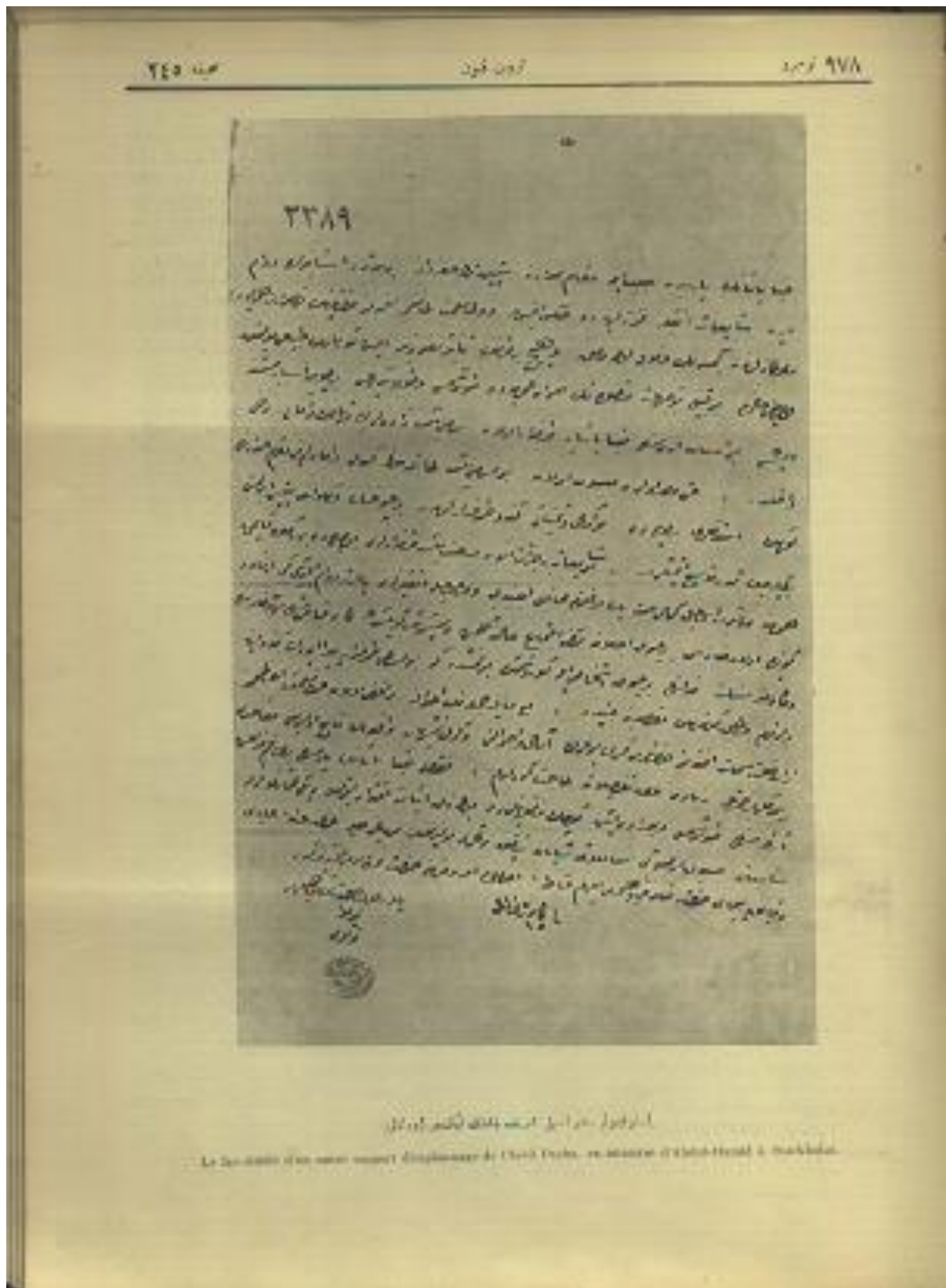
« ۳۳ — عسكرلك سياسيه نك عدم اشتغالى و بر شخص عهده سنده ملكى و عسكرى يكي وظيفه نك منع اجتماعى و اولجه تقاعد ويا استعفا صورتيه اردودن رابطه لرى قطع ايجون عسكرلوك اعيان ميانه عدم دخلالرى و ملكى مأموريتلره عدم تعيينلرى.

« ۳۴ — منافق تخصيصاتك امكان مرتبه سنده تربيديه اصول تدريسك مترق ملترجه قبول ايديلن عملى و معقول ر طرزده اصلاحى. بتون عئائيلر ايجون تحصيل ابتدائى محبوسيدر. مكاتب رسميه ابتدائيه. اعداديه و عاليه پروگراملرى اك مكمل اصوله توفيقاً تعديل ايديله جكدور. جماعات غير مسلمه مكتبلرینه كنجه: من القديم مرعى اصوله تابع طوتوله جكدور. آنحق پروگراملرى على مراتبهم مأمورين مخصوصه سنده اراز ايديليدر.

« ۳۵ — مملكتمزده كى منابع ثروتك اورمانلر و معدنلر هر واسطه ايله موقع استفاده و وضعى ولايات ملحقانده زنجيرلره. زراعه شرائط معتدله داخلنده اقراضانده بولونجق مؤسسات اعتباريه احداثى.

« ۳۶ — مملكتمزك يكانه تجارت شيمدىكى حالده مستحصلات زراعيه سندن عيار. اولديقتدن ابتدا منتظم بوللره احتياجز وارد.

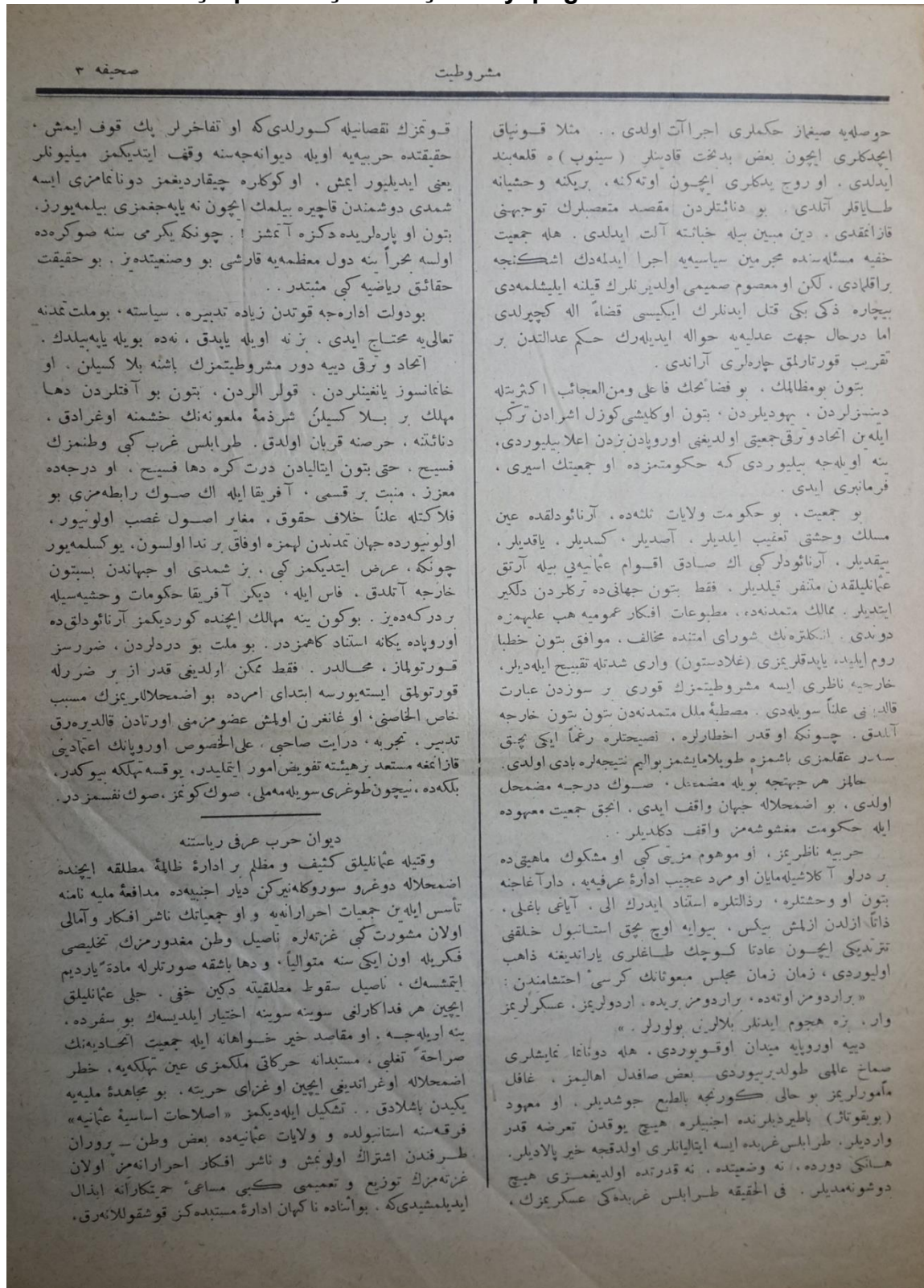
EK – 4. Şerif Paşa'nın Servet-i Fünun'da Yayınlanan İkinci Jurnalı

EK – 5. Stockholm Eski Sefiri Şerif Paşa

Selahattin, Mehmed; *Bildiklerim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maksat-ı Tesisi ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felaket ve İnkısamı*, Kahire, Emin Hindiye Matbaası, 1334

EK - 6. Meşrutiyet Gazetesinde Cemiyet-i Hafiyye meselesinden dolayı idama çarptırılan Şerif Paşa'nın yaptığı savunma

تا ابتدای نری او بر آلائی باشی بوزوق خذله نك یایدقلىرى
 رذالته كوز یوماردم . اك آزلیلرندن بر قاجانی بشی . اون پاره ایله
 تطیب ایدردم حاصلی جمعیت معبوده نی بر پارچه نقداً . بر جوق ده
 قولاً . فعلاً طوتاردم . مثلاً : بحربه ناظر لاحق وامثالی کیبی یاپاردم .
 له الحمد دور سابقده اولدینی کیبی لا حقه دخی ظلمه . دناشته
 بویون ائك . عدله . حریت و سعه حخدمت ایتهمك المذن کله دی .
 حاکم افندیلر ! بو اعلاملریک . حکملریک فزیح اولسه ده
 کولونج مسخره لقلر دیمک در . بر نظر استحقاره بیله دمن .
 محکوم حقیقی سز سکر . سزك خدمت ایتدیکنر او بییی .
 وجدانی . ماهیتی چوروك مخلوقادر . چونکه بواساقل ایکی یحق
 سنه اولی اداره دولتی کاملاً اله آلدقلى . زمان جهان نجاتر
 قانع ایدی . اقبالر بوتون قبلرده امیدلر دوغمشدی . عثمانلیق
 رنکین بر امل اولیو زمشدی . کوزلر من . کوللر من کولیوردی .
 او زماندیری . افسوس ! او سرور نه سیاه بر مائه منقلب
 اولدی . بو کون کائنات وارلغوزدن نومیددر . دولتر دون
 کریدی المزدن آلدیلر . یارین طرابلس غربی آملق اوزره درلر .
 چونکه ایکی یحق سندر . عدل و حق . حریت و فضیلت بر
 طرفه دورسون . اداره جه بر معتاد وحشته . رذالته . دناشته
 حرکت ایله دك . باشقهرینه کوجر تمدنجه بر بر مزه ظلم ایتدک .
 مکتب . مطبوعات . معرفت . حاصلی معالی نامنه نه واره اوکایکانه
 قالدق . بعضا دشمن بیله اولدق . ملک مغدور منی آرتق کوشه کوشه
 معمور ائتمک حالیشه جغمزه المزه فرصت کچدکجه باقدق . بیقدق .
 ایشه حاکم افندیلر ! بویله بر اداره مقهوره نك سز خادمی .
 معنی . فرمانبر سکر . زایسه . رعایه الله تعالی مخالقی . دشمنی ز .
 آرتق محکوم حقیقی کیمر ؟ ! ملاحظه سیورلسون . وحشتکره .
 بدویتنکره دلالت ایدن او دیوان حربلرکرنک . او صاحبه صاپان .
 آتوق صابوق اعلاملریکرنک . حکملریکرنک نه اهمیت او لایبلیر ؟
 اک بویوک جانلیر بیله عاقبت وجدانلریکرنک حکمندن . عذابندن
 یاقه لیری قورتارهمیورلر . ایشه او اییدن . قازیقندن قورتولمه .
 او خونین . او حیدود افندیلر یکرله برابر سزده بر چشید
 فلکزده لردنسکر . دوشونکر :

« وجدانی در اسائن فعلنده آدمک

دعوا حیسی . شهودی . قوانینی . حاکمی »

بر نظر حقیقت . بن . هر حاله رغماً . بکا دکیل . اصلا دکیل .
 فقط : سزه آجیر . تکرار ایدرم . محکوم حقیقی هب سز سکر .
 پارس ۲۱ . ایلول - ۱۹۱۱

استقہولم سفیر سابق برنجی فریقکدن مستعفی

شریف

نه وجدانسلر !

بو کون بو دولت او آلتی یوز کسور سنه ک حیاتنده
 کورمدیکی . کچیرمدیکی بر تهلکینی . بر اضمحلالی کورمک .
 کچیرمک اوزره در . طرابلس غرب فلاکتی . باش مقاله مزده
 تشریح ایله دك . حقیقه حوصله یه صیغاز . او قدر صیغاز که

طرف طرف او حریت - برورلری بنجه ظلم و ظلمته کچیردک
 مستکره اقرارله توقیف ایلدیکی فرقه افرا دینه « هیئت فسادیه »
 و تشکیل ایلدکلی جمعیته « فرقه فسادیه » نامتی ویردی . بو
 سایه ده علمیه سؤالسز و جوابسز کلیدی کوزل ویردیکنر
 قاره قوش واری بر حکمی . بیلمم نهدن . آنحاق شمعی سفارت
 عثمیه واسطه سیله بکا تبلیغ ایدیور سکر . یالکر بو معامله تأخر
 مکلمزده لوازم عدل و حق . اصول محاکماتی . نظامی . قانونی
 نه درجه آتاق آلتنه آلدیقزه کوجوک . فقط پارلاق بر
 دلیل در . بویله محاکملر . محکملر . حکملر جهان مدینه آرتق
 کورولر اولدی . ایشه بوتون بر چشید بو معامللر ایله درکه
 اداره مقهوره لاحقه من سلف مردودی کیبی زی اوچپاندن خارجه
 بر معتاد آتدیر مقده در .

حاکم افندیلر ! کیمر موقعکری . معاشکری وقایه ایده بیلمک .
 کیمر رتبه لر . ترفیله ایرمک ایچین وجدانکری پایمال ایدرک
 ویردیکنر بویله بر حکمک . نه قدر آغیر اولورسه اولسون . حاکمی
 اولقدنسه محکومی اولتی بنجه . الله شکر اولسون . بویوک بر نعمتدر .
 ذاتاً وطنمی کندیلکمندن ترک ایدرک بو دیار حریت
 صغینیش . محضاً عدل و حق مدافع ایچین بو غزایه باشلاشیم .
 اوله صایدقکر کی رتبه می میرا لایله تنزیل ایتدکلی ایچین
 دکیل . اصلا دکیل . چونکه (۱۲ مارت - ۱۳۲۵) ده جمعیتدن
 استعفا ایله مأموریتدن تقا عذمی ایستدم . مأذوناً آوروپایه حرکت
 ایله دم . حال بوکه تصفیة رتب معامللری او تاریخدن بر قاج آتی
 سوکره باشلادی . معلوم اولدینی اوزره . رنک رنک حقسز لقلرله
 اجرا ایلدی نه سزک . نه ده همالریکرنک . همالریکرنک بر
 درلو آکلایه مدقلمی . بنده اکلا یامیه حقلمی بر سب واردرکه
 بی بوخط حرکت قبوله سوق ایتدی . او سب علوی ده شو بدخت
 وطنمزه مینه المذن کلیدی مرتبه خدمتدر . او یوله کاکان فدا کارلقدر .
 وقتا که عسکرک سیاسات ایله اوغراشامه سنی . اعضای جمعیتک
 اوله اسرارانکیز بر طرزده مداخله لرله امور حکومتی اغتشاشه
 دوشورمه سنی . حاصلی انتخاباتک عدل ایله . استقامتله . بویله
 جریان ائتمه سنی . بنه صرف سعادت وطن اندیشه سیله . او زمان
 افرادندن اولدوغم اتحاد و ترقی جمعته تکلیف ایلدم . وقتا که
 بو مشروع . بو عاقلانه . وطن پروانه تکلیقلری او جمعیت
 نظر ملاحظه به آلاحی بره عکسی مسلکی التزام ایلدی . وجدانم
 بی درحال . منافع ذاتینی بر طرفه برافه رق . او محیطدن
 صیریلغه . اوله بر اداره مردوده یه قارشلی بر معتاد مخالفته فقط
 جهانه معلوم اولدینی اوزره حر . مشروع بر مخالفته قالدقشمیه
 سوق ایلدی . ایشه ایکی یحق سندر . بوتون حسراکمک .
 نشریاتک ساتق محضاً بواندیشه درکه وطنمک اقبالی ایله توأمدر .
 بو غزای مقدسده بنم ایچین اداره حاضره کی مشروطیت
 عثمیه بر باد ایدرک اک صوک امید نجاتی ده سوندورمه یه
 جالیشانلرک قهرلینه اوغراق . مالا . بدنا اک کران فدا کارلقلری
 اختیار ایلمک محض رحمت . محض نعمتدر . یوقه جز بنجه
 منفعت شخصی می دوشونه دم . فطرت او ذلته مساعد اولسه ییدی .

EK – 7. Rıza Nur'un tutuklanması meselesi ile ilgili Sinop Ahvali'nin Sadarete gönderdiği telgraf suretidir.

دولت تلغراف مقاماتیندن دولایه مسئولیت قبول ایتمز
L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

دولت علیه غائبه تلغراف اداره سی
SERVICE DES TÉLÉGRAPHES
DE L'EMPIRE OTTOMAN

مورد [نمونه ۹]

شماره نومروسی No d'ordre	واحد مراکز Reçu de	الخط Réception	مأمور امضای Employé	مأمور امضای Employé	تکراراً کشیده و یا سوق Retransmission ou Expédition	کشیده اولان مراکز transmis à	سوق نومروسی No d'expédition
		le H. M. دقیقه ساعت			le H. M. دقیقه ساعت		

مخرج مراکزى موردي
نومرو تاريخ
اشارات محتمله
Indications éventuelles

تعليمی صدره

مهموز رضا نو به خط جمعیت خفته منور دولتی الحاکم تحفه
النوبه خفته تحفیات الخط ایتمده دولتی اوراق حوادیده کورده
هیاتی منفی استخفافه ایدیک وظه منور اخونده هدر یو مرالیه
نومره ایدیه به حالتیه مهموزیک جمعیت و وجدانیه امین نامره
نومره ایسه کندونه انداز ایدیه حروفه تقوه و مهموزیک دولتی دار
قرا الحقه خفته قنونا سانه و نه زخمی مادی به مهموزیک اولوز
ملوه عثمانیه دار و جز اولوز مجبورین عثمانیه کورده و اولوز
صیاتی تقوه ایدیک تقدیرده خانه دولتی محله نه و نه خط و
اعدام جاسوسه خط ایتمی کندیک جهانه قریب بولمیشیه عصبه و شطلم
ایتمه

تقیان یوزدانه فتحان فتحان فتحان
یوزدانه فتحان فتحان فتحان

تقیان زاده نوین
OSMANLI ARŞIVI
BEO
3786 283892 3

دولت تلغراف معاملاتندن دولای مشغولیت قبول ایتمز
 L'état n'accepte aucune responsabilité
 à raison du service de la télégraphie

SERVICE DES TÉLÉGRAPHES
 DE L'EMPIRE OTTOMAN

موردنه [نمونه]

سوق نومروسى N° d'expédition	اشباه اولدان transmis à	تکرار آکشیاده ویا سوق Retransmission ou Expédition	مأمورک امضاسى Employé	مأمورک امضاسى Employé	اخذ Réception	واضطه مراکزى Reçu de	سوره نومروسى N° d'ordre
		le H. M. دقیقه ساعت			le H. M. دقیقه ساعت		

خرج مراکزى موردی pour de

نومرو نکات تاریخ ساعت دقیقه H. M. Mots N°

اشارات محتمله

مهابه حسنه داره سگری اویرنجو بیو بیو سگری مجلس سگری

فرجه مقبره سگری ایفته داره سگری ریزا - داره سگری

مهابه حسنه داره سگری سگری به داره سگری مهابه حسنه داره سگری

مهابه حسنه سگری لای داره سگری ارشید بد سگری ارشید سگری

زنده داره سگری عی نایحی داره سگری مجلس داره سگری

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 3786 283892 2

Rıza Nur'un tutuklanması meselesi ile ilgili Sinop Ahvali'nin Sadarete gönderdiği telgraf suretidir. (Telgrafın tercümesidir)

Mebusumuz Rıza Nur Bey'in Cemiyet-i Hafiye'ye mensup olduğu iddiasıyla tutuklanıp, hakkında araştırma yapılmakta olduğunu gazetelerde gördük. Hayatını, menfaatini küçük görerek vatan ve milleti uğrunda her türlü tehlikeyi göze alarak çalışan mebusumuzun hamiyet ve vicdanına tam bir güvenimiz bulunduğundan kendisine isnad edilen suçun araştırılması ve suçlu olup olmadığına dair karar verilmesi hakkının Anayasanın 48. Maddesi mucibince 30 milyon Osmanlının vicdan merkezi olan Osmanlı Milli Meclisi'mize verilmesi ve o şekilde hıyaneti ortaya çıktığı takdirde aid olduğu mahkemenin vereceği karar idam cezası dahi olsa ipini kendimiz çekmeye hazır bulunduğumuzu arz ve istirham ederiz.

13 Temmuz 326

Belde Müftisi İbrahim Hilmi

Yerebakanzade Yorgaki

İkinci seçmen Hacı Yordan

Şükrü Beyzade Süleyman

İkinci seçmen Ali Şükrü

Hacı Kara Mehmedzade Mehmed

İkinci seçmen Vasil

Tarik Müteahhidi Mehmed Ağa

Sinob Belediye Reisi İkinci seçmen Rasim

Acentazade Hüseyin

Aleksi Solidis

Altunzade Yuvan

Operatör Simiridi

Dizdarzade Hakkı

Hacı Hasan Efendizade Mehmed Şükrü

Artin Enfiyeciyen

Kavizade Halil

Cinoğlu Nikolaki

Hacı Mustafazade Necib

Ali Yazıcızade Rıza

Tahmazzade Ali

EK – 8. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın Kurucuları

Kurucu ve Başkan: Şerif Paşa

Ali Kemal

Mevlânâzade Rıfat

Pertev Tevfik

Dr. Refik NEVZAT

Albert FUA

Kemal Avni Bey

Prensese Emine (Şerif Paşa'nın Eşi)

Hafız Sami

Dr. Münir

Matbaacı Enver

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : YÖRÜKOĞLU, Zeynel
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 20/11/1985 Ankara
Medeni hali : Evli
Telefon : 05319936957
e-posta : yorukoglu_57@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Okul / Program	Mezuniyet yılı
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi/Yakınçağ Tarihi	2014
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Tarih Öğretmenliği	2008
Lise	Sinop Anadolu İmam Hatip Lisesi	2003

Yabancı Dili

İngilizce

Hobiler

Balık tutmak, futbol oynamak ve izlemek, müzik dinlemek, tarihi roman okumak, gazete okumak, seyahat etmek, sinemaya gitmek.

